

№ 3(54)
2012

Редакційна колегія

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, академік Національної академії педагогічних наук України, ректор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

Михайло Багмет, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, проректор Чорноморського державного університету ім. П. Могили

Євгеній Бородин, доктор історичних наук, перший заступник директора Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Микола Головатий, доктор політичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, проректор з наукової роботи Міжрегіональної академії управління персоналом

Марія Кармазіна, доктор політичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, завідувача відділом соціально-політичної історії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Олексій Картунов, доктор політичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувач кафедри соціальних наук Університету економіки і права „КРОК”

Людмила Кормич, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувача кафедри соціальних теорій Національного університету „Одеська юридична академія”

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України, академік Української академії політичних наук, завідувача відділом правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України

Андрій Кудряченко, доктор історичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, директор Інституту всесвітньої історії Національної академії наук України

Юрій Левенець, доктор політичних наук, академік Національної академії наук України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Микола Михальченко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, президент Української академії політичних наук, завідувач відділом теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Май Панчук, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувач відділом національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Фелікс Рудич, доктор філософських наук, академік Української академії політичних наук, завідувач відділом теоретичних та прикладних проблем політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Валерій Солдатенко, доктор історичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, директор Українського інституту національної пам'яті

Анатолій Толстоухов, доктор філософських наук, академік Національної академії педагогічних наук України

Юрій Шайгородський, доктор політичних наук, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України, президент Українського центру політичного менеджменту, головний редактор журналу

Юрій Шаповал, доктор історичних наук, завідувач відділом етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Леонід Шкляр, доктор політичних наук, головний науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Національної академії наук України

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор кафедри політології Національного університету „Києво-Могилянська академія”

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ	
Тетяна Андрійчук. Вимірювання демократії: теоретичні та емпіричні підходи.....	3
Віктор Рубанов. Політична аналітика в Україні: стан та перспективи дослідження.....	11
Тетяна Стародуб. Особливості становлення регіональної компаративістики як наукового напрямку політичної регіоналістики.....	22
Володимир Шедяков. Боротьба смислів і протистояння стратегій: регіонально-цивілізаційний вимір.....	31
АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
Олексій Картунов. „Велика Хартія Епохи Знань” як дорожня карта встановлення світового панування.....	42
Володимир Горбатенко. Римський клуб і організація трансдисциплінарних проєктів з довгострокового прогнозування глобальних проблем.....	52
Юрій Шайгородський. Глобалізація: неминучість концептуальних змін.....	64
Тетяна Сидорук. Нормативно-правова та політична природа європейської політики сусідства.....	76
Олексій Полтораков. Євразійський регіоналізм: геостратегія розвитку простору СНД	83
Тетяна Перга. Зелена економіка як механізм подолання безробіття: утопія чи реальність?.....	92
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ	
Євген Перегуда. Політичні механізми взаємодії органів виконавчої влади в умовах домінування партійно-політичного плюралізму.....	101
Петро Журавель, Олег Зубчик. Інтернет як поєднання віртуального політичного часу з віртуальним політичним простором.....	110
Кирил Черкашин. Характеристики електоральної поведінки виборців України на рівні дільниць.....	119
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА	
Олег Рудакевич. Політична культура як об’єкт дослідження в умовах національного відродження.....	127
Марина Остапенко. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження.....	135
Юлія Кривобок. Проблема національної самосвідомості (на прикладі політичної реклами).....	145
Сергій Рудницький. Інтереси в категоріальному ряду „потреби” - „інтереси” - „цінності” - „ідеологія”.....	151
Лілія Хорішко. Політичний консультант як суб’єкт політико-технологічної діяльності...	161
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	
Наталья Шкурко. Православие в Якутии: динамика политических трансформаций конфессионального пространства	168
СТОРІНКИ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ	
Андрій Павлів. Революції у Туреччині та Ірані на тлі трьох великих європейських революцій	178
АКТУАЛЬНІ ВИДАННЯ	
Олександр Соснін. Чергова спроба визначити роль аналізу та прогнозування в політиці	186

Політичний менеджмент. Науковий журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2012. – № 3 (54). – 188 с.

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
Протокол № 4 від 26.06. 2012 р.*

Статті друкуються в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів публікацій. Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних назв та інших відомостей несуть автори.

Поштова адреса редакції: вул. Я. Галана, 2, м. Київ, 03061, Україна
тел. 457-92-15; e-mail: politnauka@ukr.net

Підписано до друку 04.07.2012 р. Формат 70 x 100/16.
Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 15,43. Обл.-вид. арк. 12,25. Наклад 120 прим.

© Центр соціальних комунікацій, 2012

Свідectво про внесення суб’єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3940 від 14.12.2010 р.

Надруковано ФОП Білій В.А. 36000, Полтава, вул. Кагамлика, 78

УДК 321.7

Вимірювання демократії: теоретичні та емпіричні підходи

Тетяна Андрійчук,
завідуюча сектором Департаменту
інформації та комунікацій з громадськістю
Секретаріату Кабінету Міністрів України

(Рецензент: д. політ. н.
Ю. Шайгородський)

У статті досліджуються основні теоретичні та емпіричні підходи до вимірювання демократії та пропонується авторське бачення складових цього процесу, які могли б бути застосовані для оцінювання рівня демократичності політичної системи України.

Ключові слова: демократія, вимірювання демократії, інституційний підхід, процедурний підхід, функціональний підхід, процесуальний підхід, біхевіоралістський підхід, світоглядний підхід.

The basic theoretical and empirical approaches to measuring of democracy are researched in the article. The author's vision of components, which could be used for evaluation of the democratic level of political system of Ukraine, is proposed.

Keywords: democracy, measuring of democracy, institutional approach, procedural approach, functional approach, procession approach, behavioral approach, worldview approach.

В статье исследуются основные теоретические и эмпирические подходы к измерению демократии и предлагается авторское видение составляющих этого процесса, которые могли бы быть применены для оценки уровня демократичности политической системы Украины.

Ключевые слова: демократия, измерения демократии, институциональный подход, процедурный подход, функциональный подход, процессуальный подход, биовиоралистского подход, мировоззренческий подход.

Суспільно-політичні трансформації, що відбулися наприкінці ХХ ст. у Центральній і Східній Європі, значно посилили увагу політичної науки

до осмислення феномена демократії, пошуку демократичних практик, здатних бути ефективними як у країнах з тривалим демократичним досвідом, так і тих, що знаходяться на шляху демократичних перетворень.

Це ускладнюється надзвичайною багатогранністю поняття „демократія” – „найбільш вільного з усіх політичних понять” [14]. Досі науковцями чітко не визначено, чим є та чим не є демократія. Дослідники пропонують безліч її визначень і концепцій, які ґрунтуються на різних підходах, у тому числі й певних ідеологічних уподобаннях чи конкретних цілях наукових досліджень.

Незважаючи на відсутність єдиного визначення демократії, у академічних колах здійснюються спроби напрацювання підходів до вимірювання демократичності тих чи інших політичних систем. Насамперед, цей напрям політичної науки розвивається вченими, які досліджують проблеми демократичного „транзиту” посттоталітарних та поставторитарних країн і намагаються визначити критерії оцінки якості демократичних перетворень. Йдеться, зокрема, про Л. Даймонда, С. А. Гантінгтона, А. Пшеворського, А. Шедлера, Ф. К. Шміттєра та ін. Праці цих вчених ґрунтуються на різних методологічних підходах.

В Україні проблеми, пов’язані з оцінкою демократичності політичних систем, порушуються у працях В. Андрущенка, О. Бабкіної, А. Колодій, Ю. Левенця, Н. Латиґіної, М. Михальченка, О. Скрипнюка, Ю. Шайгородського, Ю. Шведа та інших дослідників.

Крім теоретичних розробок проблеми вимірювання демократії, останніми роками набувають популярності емпіричні дослідження, які використовують формалізовані, передусім кількісні, показники рівня демократичного розвитку. У цьому контексті резонансними та такими, що привертають увагу не лише науковців, але й громадськості, є результати рейтингу країн „Nations in Transit” американської правозахисної організації „Freedom House” та Індексу демократії британського журналу „Economist”.

Мета статті – дослідити основні теоретичні та емпіричні підходи до вимірювання демократії та запропонувати складові цього процесу, які, на думку автора, могли б бути застосовані для оцінювання рівня демократичності політичної системи України.

Сучасна політична наука пропонує широкий спектр підходів до вимірювання демократії, які в свою чергу залежать від теоретичних уявлень про сутність і головні складові цього феномену. Так, німецький дослідник К. Байме виокремлює інституційний, біхевіоралістський та функціональний підходи [2, с. 273 – 281], американський дослідник Ч. Тіллі – конституційний, змістовний (реальний), процедурний та орієнтований на процес [11, с. 21]. Італійський дослідник Л. Морліно, виходячи з трьох значень поняття „якість” (характеристика результату певної процедури; набір структурних характеристик певного явища; кінцевий результат у вигляді відчуття задоволеності у споживача), говорить про процедурний,

змістовний та орієнтований на результат підходи [5, с. 12]. А. Шедлер пропонує три взаємопов'язаних підходи до вимірювання демократії – поведінковий, світоглядний та структурний [12, с. 691]. Російські вчені М. Грачев та А. Мадатов виокремлюють політико-інституціональний, процесуально-процедурний, культурологічний та аксіологічний теоретичні підходи [3, с. 3 – 4]. Вітчизняні дослідники також різняться у визначенні підходів до вимірювання демократії, зокрема А. Колодій говорить про інституційний та процесуально-поведінковий підходи [6, с. 51 – 53], Н. Латигіна вказує на необхідність поєднання структурного та процедурного підходів [7, с. 184 – 198], О. Скрипнюк виокремлює інституційний та процесуальний підходи [10, с. 185 – 186].

Враховуючи таку різноманітність поглядів існує необхідність у більш детальному аналізі та співставленні основних теоретичних підходів до вимірювання демократичності політичних систем. Нами виокремлено: інституційний, процедурний, функціональний (структурний), змістовний, біхевіоралістський, процесуальний, світоглядний підходи.

Інституційний підхід. Прихильниками цього підходу є, зокрема, Н. Даглас, Дж. Марч, Й. Олсен, А. Пшеворський, Р. Фрідберт та ін. Він передбачає урахування інституційних засобів втілення демократичних принципів (представницька система, вибори, референдуми, інститути громадянського суспільства та ін.). Увага до інституційного підходу значно посилилась з виникненням „нових демократій” у Центральній та Східній Європі, оскільки утворення демократичних інститутів стало сприйматися як важлива фаза демократичного „транзиту”. Прихильники інституційного підходу виходять з уявлення, що саме політичні інститути впливають на „способи дії індивідів та груп, на рівень довіри серед громадян і лідерів, на загальні прагнення політичної спільноти, на спільну мову, розуміння та норми спільноти, а також на значення таких уявлень, як демократія, справедливість, свобода і рівність” [15, р. 164]. Разом з тим, складно не погодитися і з іншою думкою, що створені людьми політичні інститути не завжди відповідають об'єктивним умовам та процесам, що відбуваються, і тому не можуть бути самодостатнім показником рівня демократії. Показовою, у цьому сенсі, ілюстрацією є питання, чому в країні, де наявні різні інститути громадянського суспільства, самого громадянського суспільства немає? [9, с. 40].

Виокремлений Ч. Тіллі *конституційний підхід* можна охарактеризувати як складову інституційного підходу. Він розглядає чинні у конкретній державі конституції та закони на предмет закріплення у них демократичних інститутів та принципів. Зазначений підхід дозволяє формально охарактеризувати політичний режим, водночас не враховує можливу невідповідність законодавчих норм реальній політичній практиці.

Процедурний підхід (використовують, зокрема, Г. О'Доннел, Т. Карл, Х. Лінц, Ф. К. Шміттер та ін.) є достатньо близьким до інституційного, оскільки вивчає встановлені політичними інститутами процедури і

правила взаємодії політичних акторів. На думку Ч. Тілли, для цього підходу характерно, насамперед, оцінювання процедур, пов'язаних з проведенням виборів, набагато рідше – з іншими консультативними механізмами (референдум, петиції та ін.) [11, с. 22]. Л. Морліно натомість зазначає, що при цьому підході враховуються процедури, які дозволяють громадянам моніторити результативність дієвого застосування законів та ефективність політичних рішень, стосуються електоральної та міжінституційної звітності політичних інститутів, їх змагальності та партнерства [5, с. 13]. Таким чином нечіткість процедурних визначень демократії може обмежувати коло політичних процедур, за допомогою яких вимірюватиметься демократія.

Функціональний або структурний підхід використовують, зокрема, Г. Алмонд, С. Верба, Р. Інглхарт, С. М. Ліпсет та ін. Автори цього підходу пропонують оцінку рівня демократії через агреговані дані таких її функціональних (структурних) умов (передумов): рівність або соціальне диференціювання громадян (соціальна політика, рівність шансів на освіту, державне фінансування політичних партій, захист інформаційної свободи); консенсус громадян; соціальний та економічний розвиток (господарство країни, добробут громадян, комунікаційні засоби) тощо [2, с. 276 – 279]. Водночас, на нашу думку, застосування такого підходу не завжди дає можливість чіткого визначення міри і сутності впливу якості суспільного життя на демократичність політичної системи. Виникає закономірне питання: чи не є передумови демократії результатами самого процесу демократизації?

Змістовний (реальний) підхід (використовують, зокрема, Л. Даймонд, Л. Морліно та ін.) оцінює рівень демократії, зосереджуючи увагу на тому, чи підтримуються політичним режимом умови суспільного життя високого ґатунку: чи підтримує він добробут людей, соціальну рівність, політичні права та громадянські свободи, безпеку, правосуддя, громадянський діалог, мирне розв'язання конфліктів [11, с. 21; 5, с. 12]. Тобто, політична система вважатиметься демократичною, якщо суспільству характерні вказані ознаки. Водночас під час застосування цього підходу нез'ясованим остаточно залишається питання (схоже на те, яке ми згадували, аналізуючи функціональний підхід) щодо прямої залежності певної якості суспільного життя саме від демократичності чи недемократичності політичної системи.

Біхевіоралістський (поведінковий) підхід. Його прихильники: Г. Алмонд, С. Верба, Р. Гюнтер, Л. Даймонд, Дж. Лінц, С. М. Ліпсет та ін. Цей підхід передбачає вивчення поведінки політичних акторів, насамперед виборців і політиків. Прибічники такого підходу, на відміну від інституціоналістів, вважають, що саме політична поведінка впливає на якість функціонування демократичних інститутів і процедур. Особлива увага звертається на дослідження впливу таких змінних, як ідеологічний догматизм, форми соціалізації та стиль виховання, обсяг вільного часу у різних професіях, освіта, ступінь задоволеності громадян відповіддю

політичної системи на їхню готовність до участі [2, с. 274 – 276]. При цьому підході використовується „м'яке правило відкидання”, коли демократія вважається в безпеці, якщо всі причетні до неї гравці дотримуються головних правил демократичної гри і не вдаються до антидемократичної поведінки (використання насильства, відкидання виборів, вихід за межі повноважень тощо) [12, с. 692 – 693].

Орієнтований на процес або процесуальний підхід (використовують, зокрема, Т. Ванханен, Р. А. Даль, Д. Растоу, Ч. Тіллі та ін.) оцінює не просто наявність демократичних інститутів та процедур, певної політичної поведінки, а те, як вони розвиваються у рамках взаємопов'язаних неперервних процесів, необхідних для демократії. Такий підхід дозволяє оцінити рівень розвитку демократії з урахуванням розтягнутості процесу демократизації у часі. Водночас застосування цього підходу потребує чіткого визначення бажаних для демократії процесів. Наприклад, Р. Даль виокремлює такі взаємопов'язані процесуальні критерії демократії (поліархії): активна (ефективна) участь; голосування на умовах рівності; інформоване розуміння політики; контроль громадян над політичним порядком денним, можливість його змінити; „включення дорослих” (можливість більшості резидентів реалізовувати громадянські права) [4, с. 40 – 41]. Ч. Тіллі пропонує використовувати для вимірювання демократії аналіз процесів інтеграції мереж довіри в публічну політику; ізоляції політики від категоріальної нерівності (гендерної, етнічної, релігійної тощо); ліквідації незалежних центрів влади (патрон-клієнтських мереж, релігійних інститутів, армій та ін.) з наступним збільшенням впливу на політику громадян [11, с. 40]. На думку вітчизняного дослідника О. Скрипнюка, важливими для оцінки є процеси, пов'язані з гарантуванням прав та свобод людини, залученням громадян до державного управління, забезпеченням мирної передачі влади, зміни політичних еліт, ефективного врядування [10, с. 186].

Світоглядний підхід (використовують, зокрема, Ю. Габермас, Л. Вайтхед, Л. Даймонд, Г. О'Доннел та ін.) оцінює погляди, вподобання, відчуття політичних акторів, які формують їх поведінку. На відміну від поведінкового підходу при цьому підході вивчається не „поверхня” демократичної політики, а „глибокі води” політичних поглядів, зокрема такі світоглядні основи, як нормативні (глибина підтримки демократії політичними гравцями, легітимність режиму), стратегічні (динаміка стратегічної взаємодії між демократами та „антидемократами”, утвердження демократичного консенсусу), когнітивні (відчуття політичних гравців, соціальні сподівання на збереження демократії) [12, с. 698 – 705]. До цього підходу можна умовно віднести і запропонований Л. Морліно *підхід, орієнтований на результат*, що вивчає сприйняття громадянами демократії (визнання діючих політичних інститутів, задоволеність їх роботою) [5, с. 12].

Як бачимо, спектр теоретичних підходів до вимірювання демократії є достатньо широким, при цьому багато авторитетних вчених використовують у своїх дослідженнях одразу декілька з них.

Варто також згадати і про спроби емпіричного вимірювання демократії через застосування кількісних методів, результатом яких є визначення певних індексів та рейтингів.

Одними з найвідоміших є індекси політичного розвитку Ф. Катрайта, демократичної дії Д. Нейбауера, інституціональної демократії Т. Гарра [8, с. 135 – 138]. Щоправда, зазначені індекси формуються на основі доволі обмеженого кола формалізованих критеріїв, які не здатні повною мірою охопити усі складові феномену демократії. Так, у Індексі політичного розвитку враховуються лише показники формування законодавчої та виконавчої влади, у Індексі демократичної дії – електоральної рівності та електоральної конкуренції (відсоток населення, що має право голосу, рівність представництва, інформаційна рівність, конкуренція), у Індексі інституціональної демократії – конкурентності політичної участі, контролю за політичною участю, конкурентності та відкритості формування виконавчої влади, обмеження діяльності її глави.

Емпіричне вимірювання демократії здійснюються й зарубіжними експертними організаціями. Так, американська правозахисна організація „Freedom House” формує рейтинг демократичності країн „Nations in Transit” за такими показниками, як демократичність управління на національному рівні, електоральний процес, громадянське суспільство, незалежність засобів масової інформації, демократичність управління на місцевому рівні, незалежність судової системи та корупція. Оцінювання показників здійснюється обмеженим колом експертів, до якого, водночас, входять експерти з країн, політичні системи яких досліджуються. Аналіз методології цього дослідження [16] свідчить про використання насамперед інституційного, процедурного та змістовного підходів, про слабкі місця яких вже йшлося вище.

Обрахування Індексу демократії здійснює й центр „The Economist Intelligence Unit” британського журналу „Economist”. До уваги беруться такі показники: виборчий процес та плюралізм, функціонування уряду, політична участь, політична культура та громадянські свободи. Оцінювання здійснюється експертами, водночас будь-які дані про них не оприлюднюються. Як свідчить методологія цього дослідження [13], більшість критеріїв стосуються інституційного, процедурного та змістовного підходів, водночас під час вимірювання рівня політичної культури населення певна увага приділяється і світоглядному підходу.

Варто зазначити, що запитання, за якими оцінюються показники демократії у рейтингу „Nations in Transit” та Індексі демократії, здебільшого передбачають відповіді у форматі „так – ні” (у Індексі демократії для окремих показників передбачено варіант, що є проміжним між позитивним та негативним).

Таким чином, результати вимірювання є достатньо формальними і не можуть відобразити особливості політичної системи конкретної країни, причини, які впливають на певний стан демократичних інститутів та процедур, динаміку розвитку демократичного процесу. Відповідно результати цих вимірювань мають співставлятися з результатами інших досліджень, що враховуватимуть специфіку політичної практики конкретних країн.

Аналіз вищезгаданих теоретичних та емпіричних підходів, кожен з яких має свої сильні та слабкі сторони, свідчить, що об'єктивне вимірювання демократії залишається ще не вирішеною науковою проблемою. Разом з цим пошук ефективного підходу до оцінювання демократичності політичної системи є актуальним для нашої держави. Він має сприяти з'ясуванню точних координат розташування України на шляху демократичних перетворень, а також визначенню проблемних питань, що стримують рух на цьому шляху та можливих способів їх вирішення.

Варто зазначити, що запропоновані дослідниками теоретичні підходи мають неоднакове значення для країн, що перебувають на різних етапах демократизації. Зокрема, підходи, які оцінюють демократичні інститути та процедури, можна охарактеризувати, як найбільш важливі на початку демократизації, коли відбувається становлення відповідних інститутів і процедур. Водночас, варто погодитися з О. Бабкіною, що демократія є не лише феноменом політичної сфери, але й широким соціальним процесом, що постійно відбувається і трансформується, визначаючи спосіб організації та функціонування суспільства [1, с. 19]. Тому для України, як держави, що розбудовує демократію вже не перше десятиліття, плідним може стати саме процесуальний підхід. Він є більш комплексним та багатовимірним, оскільки дозволяє охарактеризувати розвиток інститутів, процедур та поведінки головних політичних акторів у рамках взаємопов'язаних неперервних процесів з урахуванням тривалості процесу демократизації і можливості зворотних тенденцій, а не просто на основі досягнення окремих демократичних показників. Разом з тим, для процесуального оцінювання демократії важливо визначитися щодо концептуальної моделі демократії, розвиток якої є бажаним для нашої держави, щоб врахувати її елементи у відповідних показниках і критеріях.

Крім того, формуючи комплексний підхід до вимірювання демократії в Україні, варто взяти до уваги запропоновану російським вченим Р. Матвеевим концепцію саморегулювання політичних і суспільних систем за допомогою специфічних полів, які складаються з відносин, ментальностей, звичок, симпатій та антипатій, ідей, схильностей, настроїв, традицій, міфів, залишаючись недоступними для прямого спостереження [9, с. 40–42]. Саме неврахування особливостей таких полів може призвести до того, що інститути, норми та способи вирішення політичних проблем, які довели свою ефективність в одній країні, дають

зовсім інакший результат в іншій, що в свою чергу може спровокувати суперечність процесу демократизації або навіть „кризу” демократії. Врахувати такі особливості політичної системи можна за допомогою синтезу процесуального та світоглядного підходу, що вивчає погляди, вподобання, відчуття політичних акторів.

Запропонований підхід до вимірювання демократії не претендує на досконалість (як не є досконалими інші існуючі на сьогодні підходи), проте його комплексний характер має сприяти більш глибокому дослідженню рівня демократичного розвитку, поясненню тих чи інших проблем, що виникають на цьому шляху.

Література:

1. **Бабкіна О.** Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства / О. Бабкіна // Персонал. – 2007. – № 2. – С. 18-24.
2. **Байме К.** Політичні теорії сучасності / К. Байме ; пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченка. – К. : Стилос, 2008. – 396 с.
3. **Грачев М. Н.** Демократия: методология исследования, анализ перспектив / М. Н. Грачев, А. С. Мадатов. – М. : Изд-во „АЛКИГАММА”, 2004. – 128 с.
4. **Даль Р. А.** О демократии / Р. А. Даль – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 208 с.
5. Демократизація і Європейський Союз. Країни Центральної і Східної Європи в першому десятилітті ХХІ ст. / [під ред. Л. Морліно та В. Садурського] ; пер. з англ. О. І. Кислюк. – К. : Укр. письменник, 2012. – 267 с.
6. **Колодій А. Ф.** Визначення критеріїв та вимірювання демократичності врядування в Україні / А. Ф. Колодій // Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика : матер. наук.-практ. конф. за міжнар. уч. (22 жовт. 2010 р.). – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – С. 29-55.
7. **Латигіна Н. А.** Демократія: реалії versus утопії : монографія / Н. А. Латигіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 400 с.
8. **Максимова Е. Н.** Индексы демократии как инструмент анализа институционального развития: украинский контекст / Е. Н. Максимова, Л. Л. Даховник // Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2010. – № 3. – С. 134-138.
9. **Матвеев Р. Ф.** Демократия в современном мире: проблемы методологии в контексте политологии и права / Р. Ф. Матвеев // Демократия в современном мире : сб. ст. / сост., предисл. Я. А. Пляйс, А. Б. Шатилов. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – 368 с.

10. **Скрипнюк О. В.** Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О. В. Скрипнюк. – К. : Логос, 2006. – 368 с.
11. **Тилли Ч.** Демократія / Ч. Тилли ; пер. Т. Менская ; предис. к рус. изд. Г. Дерлугьян. – М. : АНО „Институт общественного проектирования”, 2007. – 264 с.
12. **Шедлер А.** Вимірювання демократичної консолідації / А. Шедлер // Демократія : антологія / упор. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 688-714.
13. Democracy index 2011. Democracy under stress : A report from the Economist Intelligence Unit [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eiu.com/Handlers/WhitepaperHandler.ashx?fi=Democracy_Index_Final_Dec_2011.pdf&mode=wp. – Назва з екрану.
14. International Encyclopedia of the Social sciences. – Vol. 4. – New York : The Macmillan Inc., 1968. – P. 112.
15. **March J. G.** Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics / J. G. March, J. P. Olsen. – New York : Free Press, 1989. – 227 p.
16. Nations in Transit 2012. Eurasia Findings : Overall Democracy Scores [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/Graphs%202012.pdf>. – Назва з екрану.

УДК 32:303.442.3

Політична аналітика в Україні: стан та перспективи дослідження

Віктор Рубанов,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології Харківського національного
університету ім. В. Н. Каразіна

У статті досліджується процес формування в Україні теоретико-методологічних засад політичної аналітики. Робиться висновок, що феномен, який аналізується, потребує свого подальшого наукового дослідження, оскільки всі існуючі на сьогодні праці із вказаної проблематики, по своїй цільовій направленості надмірно вузькі за постановкою питань та їх вирішенню, і в кінцевому результаті не дають системного уявлення про сутність політичної аналітики як сучасного явища та поняття, і, отже, ступеню її інституціоналізації в Україні.

Ключові слова: теоретико-методологічні засади політичної аналітики, інституціоналізація, підготовка, прийняття та реалізація політичних рішень і програм.

Formation process of theoretically-methodological bases of political analytics in Ukraine is analyzed in this article. It's deduced that studied phenomenon demands the further scientific research as all existing works on indicated problematics are excessively insular by its goal in question representation and its solution. They don't represent systematical idea of essence of political analytics as modern phenomenon and concept, and, therefore, the degree of its institutionalization in Ukraine.

Keywords: *theoretically-methodological bases of political analytics, institutionalization, preparation, acceptance and implementation of political decisions and programs.*

В статье исследуется процесс формирования в Украине теоретико-методологических основ политической аналитики. Делается вывод, что анализируемый феномен требует своего дальнейшего научного исследования, поскольку все существующие на сегодня по указанной проблематике работы, по своей целевой направленности чрезмерно узки по постановке вопросов и их решению, и в конечном результате не дают системного представления о сущности политической аналитики как современного явления и понятия, и, следовательно, степени ее институционализации в Украине.

Ключевые слова: *теоретико-методологические основы политической аналитики, институционализация, подготовка, принятие и реализация политических решений и программ.*

Для реформування і поліпшення механізму прийняття політичних рішень і програм в сучасній Україні, вкрай актуальним стає завдання впровадження в вітчизняну управлінську практику вже накопиченого світового досвіду процесу підготовки, прийняття та реалізації політичних рішень і програм. Можливість практичного вирішення цього завдання вбачається в двох основних аспектах. З одного боку, уявляється необхідним затвердити в правах, або, інакше кажучи, інституціоналізувати в Україні професії політичного аналітика і політичного експерта, а також всю існуючу систему політико-управлінських наукових дисциплін, які мають безпосереднє відношення до забезпечення наукового процесу підготовки, прийняття та реалізації політичних рішень і програм. З іншого боку, – чітко визначити їх теоретико-методологічні засади, та з урахуванням зарубіжного досвіду розробити власні методи дослідження, прийнятні для застосування в наших умовах. І в цьому плані, заради об'єктивності, необхідно зазначити, що в Україні вже з середини 1990-х р. здійснено ряд необхідних заходів, спрямованих на створення відповідної інституціональної і теоретико-методологічної бази наукового процесу

підготовки, прийняття та реалізації політичних рішень і програм. Якраз з цією метою в 1992 році створені Національний інститут стратегічних досліджень і Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, який у 1995р. був перетворений в Українську Академію державного управління при Президентові України, а в 2003 р. академії було надано статус національної [1, с. 4].

За підтримки Міжнародного фонду „Відродження” протягом 1999-2002 рр. успішно здійснювалась програма „Демократизація та реформування місцевого самоврядування і державного управління”, одним із напрямків якої, була якраз розробка навчальних посібників, підручників, програм та методик тренінгів з аналізу державної політики, підтримка експертно-аналітичного супроводження процесів розробки, ухвалення та контролю за виконанням рішень органів муніципального та регіонального управління, перекладу та видання книг зарубіжних фахівців, присвячених цим проблемам. За цей час було підтримано близько 300 проектів, значна частина яких, присвячена розвитку аналізу державної політики та її окремих компонентів [1, с. 9].

Закономірним продовженням цієї роботи стала, по перше, реалізація нової програми „Посилення впливу громадянського суспільства”, де, зокрема, зроблено наголос на розбудові в Україні незалежних аналітичних центрів [2], а , по-друге, створення в жовтні 2004 року й затвердження в новій редакції в 2006 році „Головної служби політичного аналізу” в структурі Секретаріату Президента України [3], та ініціювання Центром сприяння інституціонального розвитку державної служби України свого пілотного проекту формування, так званих, груп аналізу політики в центральних органах виконавчої влади.

Крім того, в рамках підготовки до реалізації міжнародного інвестиційного проекту „Twinning” 6 жовтня 2006 року спеціально була проведена відповідна міжнародна науково-практична конференція „Діяльність груп аналізу політики в державних органах України” [4].

Високими темпами формується також і спеціальна науково-теоретична база - кількість досліджень по даній проблематиці з року в рік зростає, а об'єм, опублікованих в Україні робіт закордонних і вітчизняних авторів із проблем аналізу суспільної й державної політики, перевищує аналогічний показник кожної із країн СНД і Центрально-Східної Європи [5,с.3]. Мова йде насамперед про роботи таких відомих закордонних і вітчизняних вчених як: А. Вілдавські, В. Вільямс, Д. Веймер, А. Вайнінг, В. Дан, А. Дегтярьов, К. Симонов, С. Туронок, Л. Пал, В. Парсонс, Б. Хогвуд і Л. Ган, В. Абизов, А. Баронін, Т. Брус, О. Валецький, К. Ващенко, В. Горбатенко, В. Горбулін, О. Дем'янчук, І. Курас, Ю. Кальниць, О. Кілієвич, О. Кучеренко, В. Кремень, А. Коваленко, Л. Кочубей, Ю. Левенець, В. Ребкало, Ю. Сурмин, Н. Туленков, В. Токовенко, С. Телешун, В. Тертичка, Ю. Шайгородський. Серед робіт, вказаних вчених лідирує ціла низка не тільки перекладених, але й вітчизняних наукових посібників і

монографічних досліджень, до того ж не лише з аналізу політики, що знайшли, як вже було сказано, дуже широке розповсюдження в Україні, але й з політичного аналізу і прогнозування, політичного консалтингу та теорії прийняття політичних рішень і програм, що заклали по суті вже наприкінці 1990-х та початку 2000-х р.р. необхідні засади вітчизняної школи політичної аналітики. Це насамперед роботи: В. Абизова та В. Кременя, присвячених механізму прийняття політичних рішень [6, 7], О. Кучеренко – теоретико-методологічним засадам аналізу процесу формування та здійснення державної політики [8], Ю. Сурміна і М. Туленкова – методології соціологічних досліджень та аналізу ситуацій [9, 10], Ю. Левенця – теоретико-методологічним засадам української суспільно-політичної думки [11], О. Валевського [12] і В. Тертички [13] – методологічним засадам аналізу державної політики в Україні, І. Кураса [14] та В. Горбатенка [15] – теоретико-методологічним проблемам розвитку політичної науки та політичного прогнозування відповідно, С. Телешуна та І. Рейтеровича – впливу фінансово-політичних груп на прийняття стратегічних рішень у сфері політики та економіки [16], В. Горбуліна та А. Качинського – застосування методології SWOT-аналізу для оцінки стану внутрішнього і зовнішнього середовищ [17], М. Туленкова, Ю. Шайгородського – теоретико-методологічним аспектам політичного управління в транзитному суспільстві [18], Д. Неліпи – теорії, методології і практики системного аналізу в політології [19].

Паралельно з вказаними теоретичними науковими дослідженнями, набирає силу другий – прикладний аспект цього процесу: впровадження їх результатів в політико-управлінську практику і фахову підготовку студентів-політологів і спеціалістів усіх рівнів в сфері державної політики та державного управління. В 2002 році видається один з перших вітчизняних посібників А. Коваленка „Політичний аналіз і прогнозування”, где висвітлено авторське бачення сутності політичного аналізу і прогнозування як наукових політологічних дисциплін [20]. Буквально через рік, в 2003 році для слухачів Національної академії державного управління при Президентові України видається вельми змістовний підручник, написаний колективом авторів под загальною редакцією О. Валевського і В. Ребкала „Теорія і практика політичного аналізу”, присвячений характеристиці його теоретико-методологічних засад [21]. Помітною подією як для студентів-політологів, так і співробітників державних інститутів та незалежних аналітичних центрів України, став вихід в 2005 році курсу лекцій А. Бароніна „Аналіз і прогноз у політиці та бізнесі”, присвячений розкриттю сучасних форм та методів створення інформаційної бази аналітичної роботи [22]. При цьому в процесі дослідження теоретико-методологічних засад політичної аналітики, центром якої стає Національна академія Державного управління при Президентові України, важливу роль відіграла серія книг, випущена українськими дослідниками з одноіменною назвою робіт і тематикою,

яка ними розробляється: це курс лекцій С. Телешуна і А. Бароніна „Політична аналітика: прогнозування та політичні консультації” [23], навчально-методичний посібник В. Ребкала і Ю. Кальниша „Практикум з політичної аналітики в державному управлінні” [24] та навчальні посібники, написані колективом авторів, під керівництвом професора С. Телешуна „Політична аналітика в системі публічного управління” [25], „Основи інформаційно-аналітичної діяльності в публічному управлінні” [26], де вперше в вітчизняному науковому дискурсі була здійснена спроба не тільки дати визначення самій політичній аналітиці як явищу і поняттю, але й показати її місце і роль саме як наукової системи знання в політико-управлінському процесі України.

Все це в сукупності, дало потужний поштовх новому - третьому етапу осягнення вітчизняними науковцями теоретико-методологічних засад політичної аналітики вже на рівні дисертаційних досліджень: в 2007 році докторантом Національної академії управління при Президентові України Ю. Кальнишем успішно захищається перша в Україні дисертація на здобуття вченого ступеня доктора наук з державного управління: „Формування теоретико-методологічних засад політичної аналітики в державному управлінні України” [27], а в 2009 році по вказаній проблематиці виходить перша дисертація на здобуття вченого ступеня доктора політичних наук - К. Ващенко, присвячена дослідженню теоретико-методологічного інструментарію і засобам забезпечення політичного аналізу і прогнозування в сучасній Україні [28]. Через два роки в контексті даного напрямку захищаються одразу дві дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата політичних наук. Це робота В. Теремка, присвячена дослідженню проблеми аналізу політики як чинника демократичної трансформації сучасного суспільства [29] та робота І. Петренка про сутність експертно-аналітичного забезпечення державної політики [30].

Підводячи попередні підсумки історіографічного огляду існуючої на сьогодні літератури з проблеми, яка розглядається, необхідно констатувати наявність нині значного масиву різнопланових розвідок, включно із ґрунтовними монографіями і дисертаціями. Проте при всій, без сумніву, різноплановості і цінності усіх опублікованих робіт українських авторів, їх характерною особливістю є, по-перше, те, що вони зосереджують увагу не стільки на інструментальних, скільки на загальноконцептуальних питаннях становлення і розвитку політико-управлінських дисциплін в Україні саме як окремих наукових дисциплін, тобто поза їх прямого зв'язку між собою як цілісної системи політико-управлінського наукового знання і відповідних методів і процедур підготовки, прийняття та реалізації політичних рішень і програм. А тому, всі існуючі на сьогодні праці, по своїй цільовій направленості надмірно вузькі за постановкою питань та їх рішенням, і в кінцевому результаті не дають системного уявлення про сутність політичної аналітики як

сучасного явища і поняття, і, отже, ступеню її інституціоналізації в сучасній Україні як фахового наукового інструментарію, здатного реально оптимізувати процес підготовки, прийняття та реалізації політичних рішень і програм. Своєрідним винятком стало хіба що виконане в межах теорії державного управління монографічне дослідження Ю. Кальниша, присвячене проблемам формування теоретико-методологічних засад політичної аналітики в державному управлінні України [31], що в умовах дефіциту таких праць становить, як вже було сказано, якісно новий етап в рішенні проблеми, що аналізується. Разом з тим, запропонована в цій роботі трактовка самої політичної аналітики як явища і поняття, що складається з політичного аналізу, політичного прогнозування і політичного консультування [31, с. 121-123], на нашу думку, не зовсім відповідає її сутносним властивостям. Це відбувається, по перше, тому, що завершальною фазою експертно-аналітичного процесу на рівні політичної аналітики є не політичне консультування в традиційному його тлумаченні як вироблення оптимального варіанту політичного рішення, а безпосередньо аналіз імплементації, тобто реалізації прийнятого варіанту політичного рішення. Отже, по-друге, на що звертаємо особливу увагу, в дослідженні Ю. Кальниша, як і в роботах інших авторів, які аналізують цю проблему [22-26], все ще немає концептуальної завершеності в обґрунтуванні алгоритму реалізації експертно-аналітичного процесу на її функціональному рівні, коли, з одного боку він цілком справедливо, як, наприклад, це робить А. Баронін, характеризується як процес циклічний [22, с. 9], а з іншого боку, дослідники повністю не враховують його методологічної та процедурно-алгоритмічної сутності, що визначає ступінь його функціональної реалізованості саме на рівні політичної аналітики – як цілісної системи теоретико-прикладного, політико-управлінського наукового знання. І, нарешті, по – третє, якщо політична аналітика це дійсно система визначальних аналітичних процедур в науковому пізнанні політичних проблем, на чому справедливо наполягає Ю. Кальниш [31, с. 121], то яка з них (якщо така присутня) є базовою системоутворюючою процедурою, котра обумовила не тільки шукану її назву – „політична аналітика”, але й, що найголовніше, – забезпечує її системну цілісність в процесі функціонування саме як цілісної системи політико-управлінського наукового знання? І, відповідно, – який існує реальний функціональний взаємозв’язок і взаємообумовленість методів і процедур, що існують в експертно-аналітичному процесі з підготовки, прийняття та реалізації політичних рішень і програм? Відповідей на ці питання в роботі, яку аналізуємо і цитуємо, ми не знаходимо, як не знаходимо їх, на привеликий жаль, і в інших дослідженнях не тільки вітчизняних, але й зарубіжних авторів. А вони, як ми вже переконались, потрібні, оскільки мова йде про вирішення не тільки суто теоретичних та методологічних питань, але в підсумку і практичних завдань механізму трансформації та оптимізації вітчизняного досвіду процесу підготовки, прийняття та

реалізації політичних рішень і програм. А, отже, і політична наука, також не може залишатися осторонь від вирішення такої актуальної, практично - значущої проблеми.

Однак, в Україні, як, до речі, й на всьому пострадянському просторі, за останні два десятиріччя по спеціальності 23.00.01 - теорія та історія політичної науки не було захищено жодної кандидатської чи то докторської дисертації з проблем методології політичної аналітики саме у прямій постановці питання, не вийшло друком жодної монографії з методології політологічних досліджень як такої, не кажучи вже про профільні підручники, які б давали студентам-політологам системне уявлення про теорію та методологію політичного аналізу, і тим паче всієї системи політичної аналітики в цілому. Певною мірою цю суттєву прогалину у вітчизняній політичній науці компенсують вузівські навчальні курси під загальною назвою „Політичний аналіз і прогноз”, в яких так чи інакше розглядаються теоретичні та методологічні підвалини політичного аналізу. Втім вказані курси, що використовуються в навчальній роботі, через їхню цільову спрямованість та якраз слабку теоретико-методологічну обґрунтованість не дають студентам системного уявлення про сутність політичної аналітики та її системоутворючого елементу – політичного аналізу. Головна причина тому, як це не парадоксально звучить, у невизначеності самих похідних політологічних категоріях „політичний аналіз” і „аналіз політики”, які в більшості випадків, як у навчальній, так і у науковій спеціальній літературі, не розмежовуються, і трактуються дослідниками аж до теперішнього часу як синоніми [32, с. 391; 33, с. 37]. На жаль не вирішені ці питання і на сторінках вже захищених дисертаційних дослідженнях, у тому числі і спеціально присвячених теоретико-методологічним питанням політичної аналітики. А оскільки не визначені ці базові поняття то природно, що і керівники, і „рядові” співробітники державних і незалежних експертно-аналітичних структур, які вже створені і функціонують, мають досить розмиті уявлення не тільки про профільну специфіку тих інститутів, в яких вони працюють, але й особливості своєї професійної діяльності, що безсумнівно не тільки не підвищує, а навпаки знижує їх творчий, кадровий експертно-аналітичний потенціал.

Не сприяє також підвищенню творчого потенціалу всього корпусу вітчизняних політичних аналітиків і політичних експертів і невизначеність в політологічній літературі самих понять „політичний аналітик” і „політичний експерт”, а також практична відсутність в фаховій літературі, навіть на рівні ставлення питання, наукових критеріїв їхньої професійної демаркації як основних суб'єктів політичної аналітики.

Крім того, не отримало ще належного теоретико-методологічного обґрунтування в науковій літературі й поняття „політична аналітика”, яку ми досліджуємо: окрім існуючої аморфності та структурної невизначеності

цього поняття, в його зміст дослідники найчастіше вкладають без будь-яких пояснень і зовсім різний смисл [22, с. 94; 26, с. 25].

На жаль, немає відповіді на вказані питання і в новітній 2011 року „Політичній енциклопедії”, де, як і в попередніх подібних працях, в переліку понять, що офіційно презентуються – поняття „політична аналітика – взагалі відсутнє. Як відсутня до речі, хоча б коротка характеристика таких найважливіших категорій політичної науки як „політичне прогнозування”, „політичне консультування” і „ прийняття політичних рішень”, що складають, на наш погляд, структурний зміст політичної аналітики як явища і поняття. І лише тільки завдяки трактуванню поняття „аналіз політичний”, що офіційно презентується в енциклопедії, так чи інакше подана коротка характеристика і політичній аналітиці, яка розуміється в цьому виданні, як і вже існуючих наукових і навчальних роботах, як „цілеспрямований, конкурентний, скоординований процес вивчення політичної обстановки, подій, тенденцій, перспектив їхнього розвитку з метою визначення цілісної картини того , що відбувається, та подальшого прийняття рішень”. А політична аналітика в державному управлінні трактується як „практичний вид науково-пізнавальної діяльності, пов’язаний з визначенням політичних перешкод у функціонуванні(збереженні та примноженні) державної влади” [34, с. 26-27].

При всій повазі до авторів рубрик політичної енциклопедії, що аналізуються, важко все ж таки погодитися з їх традиційною, надмірно загальною характеристикою цього ємного складноструктурованого поняття, яке, на наш погляд, не відображає його істинної природи, а тому, також потребує свого подальшого наукового дослідження. До того ж дослідження не стільки на базі загальноприйнятого на пострадянському просторі і поданого в політичній енциклопедії – термінологічного, скільки концептуального підходу. Саме він, на наш погляд [35, с. 43-50], дозволяє не тільки адекватно наповнити конкретними структурними елементами зміст поняття „політична аналітика”, але й, що не менш важливо , дати також і адекватне його системній природі визначення. По-перше, як цілісної системи методів і процедур дослідження політичних проблем, яка в процесі диференціації і інтеграції міждисциплінарного знання первісно була сформована політичним аналітиком і політичним експертом в політичному аналізі, а по-друге, як цілісної системи політико-управлінських наукових дисциплін – системоутворюючим елементом яких, виступає політичний аналіз, що зумовив не тільки її сьогодишню назву „політична аналітика”, але й цілісність в процесі її реального функціонування.

Таким чином, на основі вищевикладеного можна зробити узагальнені **висновки:**

1. Характерною особливістю усіх робіт, які існують з теоретико-методологічних засад політичної аналітики, є, по-перше, те , що вони зосереджують увагу не стільки на інструментальних, скільки на

загальноконцептуальних питаннях становлення і розвитку політико-управлінських дисциплін в Україні саме як окремих наукових дисциплін, тобто поза їх прямого зв'язку між собою як цілісної системи політико-управлінського наукового знання і відповідних методів і процедур підготовки, прийняття та реалізації політичних рішень і програм. А тому, всі існуючі на сьогодні праці, по своїй цільовій направленості надмірно вузькі за постановкою питань та їх рішенням, і, в кінцевому результаті, не дають системного уявлення про сутність політичної аналітики як сучасного явища і поняття, і, отже, ступеню її інституціоналізації в сучасній Україні як фахового наукового інструментарію, здатного реально оптимізувати процес підготовки, прийняття та реалізації політичних рішень і програм.

2. Проблема сутності визначеності політичної аналітики як явища і поняття, як і обґрунтування всього кола питань, пов'язаних з теоретико-методологічними засадами політичної аналітики як цілісної системи політико-управлінського наукового знання і найважливішого фахового інструменту підготовки, прийняття та реалізації компетентних політичних рішень і програм в Україні ще недостатньо досліджено і потребує подальшого наукового вивчення й уточнення.

3. Подальше дослідження теоретико-методологічних засад політичної аналітики необхідно здійснювати не стільки на базі загальноприйнятого на пострадянському просторі термінологічного, скільки концептуального підходу. Саме він, на наш погляд, дозволяє не тільки адекватно наповнити конкретними структурними елементами зміст поняття „політична аналітика”, але й, що не менш важливо, дати також і адекватне його системній природі визначення. По-перше, як цілісної системи методів і процедур дослідження політичних проблем, яка в процесі диференціації і інтеграції міждисциплінарного знання первісно була сформована політичним аналітиком і політичним експертом в політичному аналізі, а по-друге, як цілісної системи політико-управлінських наукових дисциплін – системоутворюючим елементом яких, виступає політичний аналіз, що зумовив не тільки її сьогоднішню назву „політична аналітика”, але й цілісність в процесі її реального функціонування.

Література:

1. Аналіз державної політики в Україні: навчальна дисципліна, сфера професійної діяльності, галузь прикладних досліджень. Збірка документів і матеріалів / Укл. О. І. Кілієвич, В. В. Тертичка. – К.: „К.І.С.”. – 2004. – 210 с.
2. Міжнародний фонд „Відродження” [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Irf.kiev.ua> – Загол. з екрану.
3. Урядовий кур'єр. – 2006. – № 188. – 7 жовтня.
4. Урядовий кур'єр. – 2007. – № 1. – 13 січня.

5. **Тертичка В.** Аналіз державної політики і політологія / В. Тертичка // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2004. – № 6. – С. 3-22.
6. **Абизов В. Є.** Політичне рішення: механізм прийняття / В. Є. Абизов. – К.: НІСД. – 1995. – 63 с.
7. **Абизов В. Є.** Політичне рішення: механізм прийняття - [Електрон. ресурс] / В. Є. Абизов, В. Г. Кремень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/Abizob/index.htm> - Загол. з екрану.
8. **Кучеренко О. О.** Державна політика: теоретико-методологічні засади аналізу процесу формування та здійснення: дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. / Кучеренко Олександр Олександрович. – К. – 2000. – 199 с.
9. **Сурмин Ю. П.** Методология анализа ситуаций / Ю. П. Сурмин. – К.: Центр инноваций и развития. – 1999. – 340 с.
10. **Сурмин Ю. П.** Методология и методы социологических исследований / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – К.: МАУП. – 2000. – 304 с.
11. **Левенець Ю. А.** Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX-початок XX століття) / Ю. А. Левенець. – К.: Стило. – 2001. – 585 с.
12. **Валевський О. Л.** Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження: Монографія / О. Л. Валевський. – К.: НІСД. – 2001. – 242 с.; Валевський О. Л. Методологічні засади аналізу державної політики / О. Л. Валевський // Філософська думка. – 2001. – № 5. – С. 59-81.
13. **Тертичка В.** Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. – К.: Основи. – 2002. – 750 с.; Тертичка В. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення державної політики / В. В. Тертичка // Вісник УАДУ. – 2000. – №1. – С. 314-325;
14. **Курас І. Ф.** Політична наука: методолого-теоретичні проблеми розвитку / І. Ф. Курас // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї / Голова ред. кол. І. Ф. Курас. – Вип. 6. – К.–Миколаїв: Вид-во МАГУ ім. П. Могили. – 2004. – С.5-30.
15. **Горбатенко В. П.** Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика / В. П. Горбатенко. – К.: Генеза. – 2006. – 400 с.
16. **Телешун С. О.** Вплив фінансово-політичних груп на прийняття стратегічних рішень у сфері політики та економіки: українські реалії / С. О. Телешун, І. В. Рейтеорович. – К.–Х., 2008. – 151 с.
17. **Горбулін В. П.** Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. – Монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К.: НІСД. – 2010. – 288 с.
18. **Туленков М. В.** Політичне управління в сучасному суспільстві: монографія / М. В. Туленков, Ю. Ж. Шайгородський. – К.: Вид-во „Центр соціальних комунікацій”. – 2011. – 218 с.

19. **Неліпа Д. В.** Системний аналіз в політології: теорія, методологія, практика / Д. В. Неліпа. – К. : Центр учбової літератури. – 2011. – 312 с.
20. **Коваленко А. О.** Політичний аналіз і прогнозування / А. О. Коваленко. – К. : Наук. світ. – 2002. – 201 с.
21. Теорія і практика політичного аналізу: Навч. посіб. / За заг. ред. О. Л. Валецького, В. А. Ребкала. – К. : Міленіум. – 2003. – 228 с.
22. **Баронин А. С.** Аналіз і прогноз у політиці та бізнесі: Курс лекцій / А. С. Баронин. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В. – 2005. – 128 с.
23. **Телешун С.** Політична аналітика, прогнозування та політичні консультації: Курс лекцій / Благодійний фонд „Співдружність” / С. Телешун, А. Баронін. – К. : Видавець Паливода А. В. – 2001. – 112 с.
24. **Ребкало В. А.** Практикум з політичної аналітики в державному управлінні : Навч. – метод. посіб. / В. А. Ребкало, Ю. Г. Кальниш. – К. : Вид-во НАДУ. – 2005. – 56 с.
25. **Телешун С. О.** Політична аналітика в системі публічного управління / С. О. Телешун, С. В. Сьомін, О. Р. Титаренко, І. В. Рейтерович, С. І. Вирович. – К. : НАДУ. – 2008. – 284 с.
26. **Телешун С. О.** Основи інформаційно-аналітичної діяльності в публічному управлінні: навч. посіб. / С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, І. В. Рейтерович. – К. : НАДУ. – 2009. – 168 с.
27. **Кальниш Ю. Г.** Формування теоретико-методологічних засад політичної аналітики в державному управлінні України: автореф. дис... д-ра наук з держ. управління: 25.00.01 / Кальниш Юрій Григорович; НАДУ при Президентіві України. – Київ. – 2007. – 36 с.
28. **Ващенко К. О.** Теоретико-методологічний інструментарій і засоби забезпечення політичного аналізу і прогнозування в сучасній Україні: автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.01 / Ващенко Костянтин Олександрович; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К. – 2009. – 36 с.
29. **Теремко В. В.** Аналіз політики як чинник демократичної трансформації сучасного суспільства: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Теремко Віктор Васильович; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – 17 с.
30. **Петренко І. І.** Експертно-аналітичне забезпечення державної політики: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Петренко Ігор Ігорович; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – 20 с.
31. **Кальниш Ю. Г.** Політична аналітика в державному управлінні: теоретико-методологічні засади: Монографія / Ю. Г. Кальниш. – К. : Вид-во НАДУ. – 2006. – 272 с.
32. **Теремко В. В.** Прикладний політичний аналіз / В. В. Теремко // Прикладна політологія: навч. посіб. / За ред. В. П. Горбатенка. – К. : ВЦ „Академія”, 2008. – с. 390-409.

Тетяна Стародуб

33. **Панченко Т.В.** Експлікації концепту „політичний аналіз„ у сучасній політичній науці та практиці управління / Т. В. Панченко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – „Питання політології”. – 2008. – № 825. – с. 32–38.

34. Політична енциклопедія. Редкол. Ю. Левенець (Голова), Ю. Шаповал (Заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво. – 2012. – 808 с.

35. **Рубанов В.** Політична аналітика: генезис і еволюція змісту поняття / В. Рубанов // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2011. – № 5. – С. 43-50.

УДК 327.5: 303.446

Особливості становлення регіональної компаративістики як наукового напрямку політичної регіоналістики

Тетяна Стародуб,

кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри міжнародних відносин
Київської гуманітарної академії

У статті пропонується авторське бачення особливостей становлення наукового напрямку політичної регіоналістики – регіональної компаративістики. Доводиться, що регіональна компаративістика формується в результаті дебатов, мета яких – шляхом проведення порівняльного аналізу ролі регіонів в світі та визначення впливу регіональних спільнот на механізми прийняття рішень на глобальному рівні сконструювати спільне бачення майбутнього міжнародного порядку – мультирегіоналізму.

Ключові слова: регіональна компаративістика, політична регіоналістика, регіоналістичні теорії, новий регіоналізм, мультирегіоналізм, інтеррегіоналізм.

This article expands the author's vision on the peculiarities of development of scientific direction of political regionalistics – regional comparative studies. The article substantiates that regional comparative studies are shaping as a result of debates. The objective of these debates is to develop the common perspective of future international order - multiregionalism by means of realization the

comparative analysis of the role of the regions in the world and determination of the influence of regional communities on the decision-making mechanism at the global level.

Keywords: *regional comparative studies, political regionalistics, regionalist theories, new regionalism, multiregionalism, inter-regionalism.*

В статье предлагается авторское видение особенностей становления научного направления политической регионалистики – региональной компаративистики. Доказывается, что региональная компаративистика формируется в результате дебатов, цель которых – путем проведения сравнительного анализа роли регионов в мире и определения влияния региональных сообществ на механизмы принятия решений на глобальном уровне сконструировать общее видение будущего международного порядка – мультирегионализма.

Ключевые слова: *региональная компаративистика, политическая регионалистика, регионалистические теории, новый регионализм, мультирегионализм, интеррегионализм.*

Постановка проблеми. Ключовою ознакою формування постбіполярного міжнародного порядку є поява нових формальних та неформальних регіональних об'єднань, ситуаційних альянсів, передусім у військово-стратегічній сфері, а також посилення (з акцентуацією на зміні напрямів діяльності) міжнародних організацій, які були створені за часів Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин. Для того щоб зрозуміти процеси регіоналізації, необхідно створити теорію, яка б надала чітке уявлення про те, що являє собою сучасний багатосторонній регіоналізм та його форми: трансрегіоналізм, інтеррегіоналізм тощо. В цьому зв'язку **актуалізується** питання виокремлення певного окремого напрямку в рамках політичної регіоналістики як науки – регіональної компаративістики, основна мета якої – вивчення ролі та місця регіонів в сучасній системі міжнародних відносин шляхом співставлення їх структурних параметрів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роль регіонів в сучасному світі, що глобалізується, особливості конструювання нових форматів регіональної/інтеррегіональної взаємодії досліджуються такими вченими політичної регіоналістики як: Ш. Бреслін, Б. Б'юзан, Х. Веєм, П. Містрі, Ф. Содербаум, О. Уївер, Р. Хайгготт, Б. Хеттне, Т. Шоу, М. Шульц та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Фактична відсутність у вітчизняній науковій думці монографічних видань та наукових статей, присвячених формуванню теоретико-методологічних засад новітніх наукових напрямків політичної регіоналістики, обумовила завдання цієї статті – дослідження особливостей становлення регіональної компаративістики як наукового напрямку політичної регіоналістики з

акцентуацією на визначенні її структурних елементів (предмет, метод, категоріальний апарат тощо).

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні можна констатувати фактичну відсутність наукових дебатів, які б проводились систематично, присвячених обговоренню теоретичних та практичних аспектів нового регіоналізму. З іншого боку, наявність такої прогалини свідчить про появу нових можливостей для науковців, які, оперуючи категоріями політичної регіоналістики, намагаються окреслити сучасні тенденції регіоналізації крізь призму виокремлення її ключових ознак.

Передові регіоналістичні теорії являють собою сьогодні систематизацію різних наукових підходів до вивчення процесів регіоналізації та розкривають плюралістичну природу нового регіоналізму. Кожна теорія являє собою індивідуальне уявлення, яке ґрунтується на використанні міждисциплінарного підходу, що передбачає використання методів та методичних засобів різних наук, про витоки, динаміку, наслідки та форми нового регіоналізму. Спільною ознакою усіх регіоналістичних теорій є те, що ключові положення та висновки деяких з них можуть закласти основу для започаткування наукових дебатів та формування нових навчальних дисциплін, а також для побудови теоретико-прикладних моделей розробки та реалізації зовнішньої регіональної політики держави.

Розмірковуючи над предметом можливих наукових дискусій, можна припустити про ймовірність розгляду питання про предмет та метод регіональної компаративістики. На думку автора, предметом нового наукового напрямку є новий регіоналізм як багатовимірне явище сучасного міжнародного порядку.

Регіональна компаративістика як науковий напрям політичної регіоналістики може слугувати своєрідним містком між двома регіоналістичними теоріями – загальною та контекстуальною. Зокрема, в рамках контекстуальної теорії часто акцентується увага на питаннях, які розкриваються в положеннях загальної теорії, і навпаки, загальна теорія, розглядаючи ключові ознаки регіоналізації, намагається окреслити регіони як цілісні утворення та визначити існуючі схеми взаємодій між ними, проте без врахування міжнародного контексту (зовнішнього середовища системи), що вже є одним із завдань контекстуальної теорії [1, р. 213].

На думку П. Містрі, аналітичні конструкції/моделі формування регіональних форматів співпраці, які пропонуються теоріями міжнародної інтеграції, є застарілими, та потребують заміщення новою цілісною теорією регіоналізму. У разі відсутності такої теорії сучасний регіоналізм варто досліджувати з позицій прагматичного емпіризму [2, р. 120]. Б. Хеттне послідовно та неодноразово доводить, що багатовимірна та плюралістична природа нового регіоналізму породжує потребу у цілісному теоретизуванні та розумінні причин формування нових ситуаційних альянсів по регіональному типу. На думку шведського вченого, між тим дуже важливо пояснити контекстуальні, ендогенні умови виникнення

та формування регіональних об'єднань, при цьому кожен випадок є унікальним (специфічним) і потребує окремого розуміння [3, р. 7].

Важливо зауважити, що представники і загальної і контекстуальної теорій погоджуються в тому, що процеси регіоналізації охоплюють усі простори світу, окрім цього, таку організацію як Європейський Союз неможна вважати універсальною класичною моделлю побудови регіонального об'єднання, що ґрунтується на посиленні процесів інтеграції, проте не заперечується положення про те, що ця модель не може бути одним із типів нового регіоналізму.

При дослідженні ролі та значення регіонів у світі прибічники обох теорій оперують загальноприйнятими категоріями політичної регіоналістики: регіон, держави, ринки, когнітивні актори, регіоналізація, регіоналізм, глобалізація. Побутує думка, що наявність спільного категоріального апарату та методології не є достатнім, адже не вирішує ключової проблеми регіональної компаративістики – визначення просторових та часових рамок предмету дослідження. Отже, спільне бачення серед наукової та експертної спільноти відсутнє щодо зазначеного питання.

Визначаючи місце регіональної компаративістики як наукового напрямку політичної регіоналістики в системі міжнародно-політичних наук, можна припустити, що сама вона може слугувати певним містком між теорією та практикою, між загальною та контекстуальною теоріями.

Загальна теорія та певною мірою деякі порівняльні дослідження часто критикуються представниками інших наукових напрямків, що обумовлено нехтуванням глибоких міждисциплінарних знань про культуру, історію окремого регіону світу. В результаті на підставі зроблених узагальнень будуються абстрактні теоретичні моделі еволюції регіону та його можливого розвитку, які є універсальними, тобто їх можна використати для аналізу будь-якого міжнародно-політичного/міжнародно-економічного простору світу. При цьому жодним чином не враховується унікальна самотність кожного регіону. Іншим важливим недоліком загальної теорії є тотальне невраховування впливу змін зовнішнього середовища на розвиток регіону. Нехтування історичним контекстом призводить до формулювання хибних висновків, деструктивно впливає на визначення пріоритетів регіонального розвитку та не сприяє ефективній розробці та прийняттю політико-управлінських рішень в сфері зовнішньої регіональної політики держави.

Регіональна компаративістика надає можливість дослідити загальний розвиток процесів регіоналізації з використанням методу моделювання та виокремити особливі відмінні риси кожного регіону, визначити особливості регіоно-будівництва. Наприклад, можна досліджувати процеси регіоналізації на Європейському континенті та паралельно проводити порівняльний аналіз становлення та формування формальних та неформальних субрегіональних об'єднань зазначеного простору (організації Центрально-Східної Європи – Центральноєвропейська ініціатива, Вишеградська група та ін., Чорноморського регіону –

Тетяна Стародуб

Організація Чорноморського економічного співробітництва, Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ та ін.).

Б. Б'юзан та О. Уївер пропонують для визначення регіону як окремої підсистеми міжнародних відносин та проведення порівняльного аналізу місця регіонів в сучасному міжнародному порядку використовувати термін – регіональний комплекс безпеки. У вузькому розумінні регіональний комплекс безпеки – це група держав, первинні інтереси безпеки яких тісно пов'язані одне з одним такою значною мірою, що їх національна безпека не може розглядатись відокремлено одна від другої. В широкому розумінні акцент робиться більшою мірою не на державо-центричній структурі регіонального комплексу, а на сприйнятті проблем безпеки політичною спільнотою. Отже, під регіональним комплексом безпеки слід розуміти групу одиниць, у рамках яких основні дискурсивні процеси, що відбуваються, нерозривно взаємопов'язані (в межах означених процесів політична спільнота формує уявлення про той чи інший чинник як існуючу загрозу або, навпаки, знижує значущість загрози (сек'юритизація та десек'юритизація). Внаслідок цього проблеми безпеки даних одиниць не можуть бути адекватно проаналізовані або вирішені відокремлено одна від другої [4, р. 123].

Порівняльний аналіз місця регіональних комплексів безпеки в сучасній системі міжнародних відносин розглядається Б. Б'юзаном у книзі „Регіони та держави: структура міжнародної безпеки”. Вчений акцентує увагу експертної спільноти на необхідності використання конструктивістського підходу для дослідження ролі еліт у конструюванні регіональних комплексів безпеки [4].

Б. Б'юзан, як автор класичної теорії комплексів безпеки, намагається чітко побудувати дерево понять та категорій, якими слід оперувати під час проведення досліджень, присвячених практичним аспектам еволюції та розвитку регіонів, окрім цього удосконалює зміст загальноприйнятих концептів: регіон, регіоналізація, регіональна безпека. Основні висновки, до яких приходить науковець, корелюються із загальною теорією нового регіоналізму, адже не враховується вплив зовнішнього середовища на структурні параметри системи (регіонального комплексу безпеки), наприклад, на ступінь гомогенності або гетерогенності системи, здатність до адаптації до нових викликів та загроз глобального характеру. Подібним чином, проте, спираючись на положення контекстуальної теорії, Б. Хеттне розробляє поняття „регіонність” як сукупність теоретичних принципів, на основі яких проводиться порівняльний аналіз регіонів, що виникають. Є різні стадії регіонності, таким чином необхідно враховувати при порівнянні рівень розвитку регіону, його структуру та вплив зовнішнього середовища на процеси в регіоні. Рівень теоретизування залежить від складності детермінування внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на розвиток регіону та визначають стадію його регіонності. Об'єктом теоретизування можуть виступати регіони, які знаходяться на однаковій

стадії регіонності, проте їхні структурні параметри відрізняються, що обумовлено впливом змін контексту, тобто зовнішнього середовища. В цьому зв'язку Б. Хеттне апелює більше до аналізу впливу контексту на формування інтеррегіональних схем взаємодій в умовах формування мультирегіоналізму як майбутнього міжнародного порядку [5], в той час як Б. Б'юзан зосереджує свою увагу на структурних параметрах регіонів, виявленні закономірностей еволюції регіональних комплексів безпеки [4].

Способи теоретизування та побудови аналітичних моделей Б. Хеттне та Б. Б'юзана ґрунтуються на різних теоріях політичної регіоналістики: контекстуальної та загальної відповідно. Окрім цього, використовується різна методологія: якщо ми говоримо про загальну теорію, то вона ґрунтується на методології соціального конструктивізму. В свою чергу контекстуальна теорія базується на застосуванні теорії раціонального вибору, методу побудови сценаріїв та моделювання, що передбачає конструювання прогностичних моделей за допомогою математичних та комп'ютерних засобів. Наявність різних наукових підходів свідчить про підвищену зацікавленість наукової спільноти до предмету регіональної компаративістики та її методології, базовим принципом якої є використання порівняльного аналізу. Саме порівняльний аналіз, на думку Ш. Бресліна та Р. Хайггота, є ключовим механізмом/засобом дослідження міжнародно-політичних процесів, який дозволяє акумулювати теоретичні знання та використати їх на практиці з метою визначення ваги того чи іншого регіону в системі міжнародних відносин. Саме компаративний аналіз породжує нове мислення, що ґрунтується на міждисциплінарному підході, яке дозволяє перевірити положення існуючих теорій, котрі складають каркас політичної регіоналістики, та адаптувати їх до застосування в нових політичних реаліях [6, р. 341]. В нашому випадку йдеться про дві ключові теорії: загальну та контекстуальну. В цьому зв'язку важливо підкреслити зв'язок регіональної компаративістики з теорією глобального управління регіональними процесами, методологічний апарат якої також містить порівняльний аналіз, який необхідний для визначення можливостей різних регіональних організацій вирішувати питання просторової безпеки самостійно в умовах погодженості з глобальною інституцією (ООН – авт.) та відповідно до норм міжнародного права.

Побуває думка, що у вузькому розумінні предметом регіональної компаративістики може виступати новий регіоналізм або мультирегіоналізм, проте в широкому – до предмету зазначеного наукового напрямку можна віднести не лише багатосторонній регіоналізм, але і його конкретні прояви – регіоно-будівництво, інтеррегіональні схеми міждержавних взаємодій, регіональні комплекси безпеки.

Не дивлячись на наявність у зарубіжній науковій думці праць з політичної регіоналістики, які присвячені теоретичним та практичним аспектам нового регіоналізму, лише три автори (Б. Б'юзан [7], Б. Хеттне [3], М. Шульц [8]) ґрунтують власні дослідження на використанні порівняльного

аналізу. Праці інших вчених – представників регіоналістичних теорій – обмежуються описовим підходом та детальним аналізом еволюції, не даючи прогностичних оцінок розвитку того чи іншого регіону.

Регіональна компаративістика таким чином як науковий напрямок виникає і формується в результаті дебатів, основна мета яких – шляхом проведення порівняльного аналізу ролі регіонів в світі та визначення впливу регіональних спільнот на механізми прийняття рішень на глобальному рівні сконструювати спільне бачення майбутнього міжнародного порядку – мультирегіоналізму.

На сьогодні традиційна дискусія розгортається навколо питання про те, чи є регіоналізм каменем спотикання на шляху формування мультилатералізму. Зокрема, приділяється увага визначенню рамок простої (лінійної) дихотомії між мультилатералізмом/глобалізмом та регіоналізмом. Б. Хеттне, аналізуючи особливості сучасного міжнародного порядку та моделюючи можливі сценарії майбутнього, дуже скептично підходить до тези Ф. Фукуями про можливу реалізацію ліберального проекту глобалізму, вважаючи таку перспективу нереалістичною. Нерегульована ринкова система є аналогом політичної анархії, і як наслідок цього виникає потреба у „політизації глобального” [9, р. 33-34; 1, р. 216]. Задоволення цієї потреби передбачає встановлення нових регулятивних механізмів на глобальному та регіональному рівнях з урахуванням посилення процесів взаємозалежності та поступового розмивання державного суверенітету, а також надання більше повноважень регіональним спільнотам у частині управління просторовим розвитком, особливо, у сфері безпеки. В цьому зв'язку новий регіоналізм виступає істотним кроком на шляху формування нового міжнародного порядку.

Саме новий регіоналізм може виступати інтегральною частиною поствестфальської моделі міжнародних відносин. Можливість створення глобального співтовариства або глобальної держави, за Б. Хеттне, не виключається, проте процес конструювання регіональних політичних спільнот логічно передують формуванню глобального аналога. „Співіснування регіональних спільнот, схеми їх взаємодій формуватимуть майбутній світовий порядок, який ми зможемо побачити в середньостроковій перспективі. З виникненням формальних макрорегіонів та з посиленням їх політичної ролі в сучасній системі міжнародних відносин виникає потреба у встановленні більш організованих (інституціоналізованих – авт.) контактів між цими регіонами” [9, р. 39]. В цьому контексті Б. Хеттне звертає увагу на феномен, який виник як міст між мультилатералізмом та регіоналізмом та/або Вестфальською або Поствестфальською моделями, – інтеррегіоналізм.

Інтеррегіоналізм є встановленим емпіричним фактом, що враховує логіку переходу від Вестфальської моделі до Поствестфальської моделі міжнародних відносин. Порівнюючи зазначений феномен з глобалізацією,

варто зазначити, що інтеррегіоналізм є віддзеркаленням процесів посиленої взаємозалежності регіонів, коріння інтеррегіоналізму складають процеси формування регіональних спільнот/об'єднань. На противагу мультилатералізму інтеррегіоналізм є ексклюзивною моделлю відносин, адже будується на політичних стратегіях регіональних спільнот як самостійних акторів міжнародної взаємодії. Мультилатералізм, на думку П. Містрі, може бути ефективним, якщо він буде сформований на взаємодії декількох регіональних блоків, які будуть мати рівний економічний та політичний потенціал [2, р. 138]. Детально аналізує деякі моделі та проекти інтеррегіоналізму норвезький вчений Х. Веєм, розглядаючи такі структури як: Форум Азія-Європа (ASEM), Міжурядовий форум „Азіатсько-тихоокеанське економічне співробітництво” (АТЕС/АРЕС), ЄС – МЕРКОСУР та ін., при цьому використовується метод порівняльного аналізу та методичні засоби моделювання для визначення спільних та відмінних рис інтеррегіональних схем взаємодії або структур, які об'єднують країни декількох регіонів, а також побудови майбутніх сценаріїв розвитку регіонів в умовах посилення нетрадиційних викликів та загроз [10; 11].

З метою забезпечення комплексного аналізу теоретики, яких можна сьогодні віднести до піонерів нового наукового напрямку політичної регіоналістики – регіональної компаративістики, використовують категоріальний апарат та методологічний інструментарій інших наук та дисциплін – політологія, теорія міжнародних відносин, економічна теорія, етнополітологія, безпекознавство, конфліктологія, математичний аналіз і моделювання та ін. Такий тісний зв'язок з іншими науками дозволив вдало використати теоретичні знання на практиці, особливо, коли йдеться про подолання викликів та загроз на регіональному/інтеррегіональному рівні та необхідність розробки спільних стратегій дій. Зокрема, зосереджується увага на пошуку можливих сценаріїв вирішення міжнародних конфліктів в різних регіонах світу з урахуванням можливостей використання механізмів глобального та регіонального управління.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Регіональна компаративістика як науковий напрямок політичної регіоналістики наразі знаходиться лише на етапі становлення. Його поява обумовлена передусім необхідністю вивчення ролі та місця регіонів в сучасній системі міжнародних відносин шляхом співставлення їх структурних параметрів. Регіональна компаративістика може слугувати своєрідним містком між двома регіоналістичними теоріями – загальною та контекстуальною. В перспективі варто звернути увагу наукової спільноти на вивчення ймовірного змісту нового наукового напрямку політичної регіоналістики, а саме визначення кола питань, які складатимуть поле дослідження регіональної компаративістики.

Література:

1. Söderbaum Fredrik, Shaw Timothy, Conclusion: What Futures for New Regionalism / Fredrik Söderbaum, Timothy M. Shaw // Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader (International Political Economy Series) Edited by Fredrik Söderbaum and Timothy M. Shaw. – NY: Palgrave Macmillan. – 2003. – 255 p. – p. : 211-225.
2. Mistry Percy, New Regionalism and Economic Development / Percy S. Mistry // Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader (International Political Economy Series) Edited by Fredrik Söderbaum and Timothy M. Shaw. – NY: Palgrave Macmillan. – 2003. – 255 p. – p. : 117-139.
3. Hettne Björn, Regionalism, Security and Development: A Comparative Perspective / Björn Hettne // Hettne Björn, Andras Inotai, Osvaldo Sunkel (eds), Comparing Regionalisms: Implications for Global Development. Basingstoke: Palgrave. – 2001. – 292 p. – p. : 1-53.
4. Buzan Barry, Wæver Ole, Regions and Powers. The Structure of International Security. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 564 p.
5. Hettne Björn and Söderbaum Fredrik, Theorising the Rise of Regionness / Fredrik Söderbaum, Björn Hettne // New Political Economy. – Vol. 5. – № 3 – 2000. – p. : 457-473.
6. Breslin Shaun and Higgott Richard, Studying Regions: Learning from the Old, Constructing the New / Shaun Breslin and Richard Higgott // New Political Economy. – Vol. 5. – № 3 – 2000. – p. : 333-352.
7. Buzan Barry, Wæver Ole, Wilde Jaap, Security: a New Framework for Analysis / Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde. – Colorado. – Lynne Rienner Publishers, Inc. – 1998. – 239 p.
8. Schulz Michael, Söderbaum Fredrik and Öjendal Joakim (eds), Regionalization in a Globalizing World. A comparative Perspective on Actors, Forms and Processes / Michael Schulz, Fredrik Söderbaum and Joakim Öjendal. – London, New York: Zed Books. – 2001. – xvi, 304 p.
9. Hettne Björn, The New Regionalism Revisited / Björn Hettne // Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader (International Political Economy Series) Edited by Fredrik Söderbaum and Timothy M. Shaw. – NY: Palgrave Macmillan. – 2003. – 255 p. – p. : 22-42.
10. Hveem Helge. Explaining the Regional Phenomenon in the Age of Globalization / Helge Hveem // Political Economy and the Changing Global Order. – Edited by Richard Stubbs and Geoffrey Underhill. – Toronto: Oxford University Press of Canada. – 2000. – 561 p. – p. : 70-80.
11. Hveem Helge. The Regional Project in Global Governance / Helge Hveem // Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader (International Political Economy Series). – Edited by Fredrik Söderbaum and Timothy M. Shaw. – NY: Palgrave Macmillan. – 2003. – 255 p. – p. : 81-98.

УДК 315.774

Боротьба смислів і протистояння стратегій: регіонально-цивілізаційний вимір

Володимир Шедяков,

доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук,

головний науковий співробітник

Національного інституту стратегічних досліджень

В статті розглянуті різні погляди на міжрегіональні відносини в контексті боротьби смислів і протистояння стратегій відповідно до геоглобального транзиту. Спеціально розглянуто проблему якості смислотворення. Особливу увагу приділено різниці між напрямками регіональної політики та базовими характеристиками регіонально-цивілізаційного аспекту по відношенню до нової соціальної реальності та її мережових властивостей.

Ключові слова: *смысл, стратегия, регионально-цивилизационный аспект.*

The article examines the attitudes and perceptions of different interregional relations in the context of senses' struggle and strategies resisting in according of the geoglobal transformations. Special focus is put on the problem of senses' creating quality. The article highlights some important differences between regional policy's directions and basic characters of regional- civilized aspect with regard to adaption to the new social reality and its network properties.

Key words: *sense, strategy, regional-civilized aspect.*

В статье рассмотрены различные взгляды на межрегиональные отношения в контексте борьбы смыслов и противостояние стратегий согласно геоглобального транзита. Специально рассмотрена проблема качества смислотворения. Особое внимание уделено разнице между направлениями региональной политики и базовыми характеристиками регионально-цивилизационного аспекта по отношению к новой социальной реальности и ее сетевых свойств.

Ключевые слова: *смысл, стратегия, регионально-цивилизационный аспект.*

*„Смисл не залишає іншого вибору, ніж зробити вибір”
(Ніклас Луман)*

Умови життя і розвитку, стан національної безпеки задаються, насамперед, не потенціалом, а його використанням і визначаються не стільки військово-політичним або економічним протистоянням, скільки умінням відстояти прогресивні форми своїх ціннісних ієрархій і смислових пріоритетів. Ідеологія конкурентного виграшу базується на здатності нав'язати власні координати прогресу на рівні ойкумени, відтак на сьогодні – у глобальному масштабі. Врешті-решт, як відомо, „немає історичного призначення – немає народу (так само як і немає нації, якщо немає проекту Модерн” [1, с. 6; 2–3]. Отже, вміння ефективно захистити власні цивілізаційно-культурні ієрархії смислів в процесі трансформації суспільства об'єктивно є одним з пріоритетів розвитку [4–7]. Постановка цього завдання в гіперконкурентному світі стає такою жорсткою, що автори роблять висновок про необхідність „гуманітарного” або „креативного” „спецназу” (рис: швидке реагування, жорсткість відповіді, гуманітарна сфера дії) [8]. Водночас, як відомо, смислові підходи політичного проектування формуються та працюють на рівні не стільки свідомого, скільки безсвідомого; „ціннісні орієнтації існують, якщо навіть вони не усвідомлюються як такі, а якщо й усвідомлюються, то не завжди оформляються в буденній свідомості адекватно й у відповідних категоріях. Осмислення природи ціннісного відношення до світу в теорії – продукт досить пізнього історичного розвитку духовної культури, філософії та етики” [9, с. 88]. Водночас здійснюється певна реструктуризація інформації на основі руху до безтекстових форм подання смислу (але культура коміксів сьогодні передбачає не малюнки на стінах печер або картинну живопис, а використання відеоряду).

Факти соціального життя отримують символічне значення, що підкреслює серйозність рішень, це схоже з оголошенням якоїсь таємниці, її публічним схваленням, після чого важко буде змінити вирішене. Легитимізація намірів в діях – символ здійснення намірів по відношенню до подій, а також спосіб публічно довести істинність своїх мотивів. Також частим варіантом є бажання дотримуватися традиції суспільства та групи, закріпленої в інституціях суспільства. Відтак поняття інституціоналізація стало центральним в концептуальній моделі, розробленої Т. Парсонсом. Категорія „соціальна інституція” у Т. Парсонса виражає суть впорядкованого соціального життя. У його теорії соціальні інститути виступають і як особливі ціннісно-нормативні комплекси, регулюючі поведінку індивіди, і як стійкі конфігурації, задаючи статусно-ролеву структуру суспільства. Основна мета інституцій полягає в регуляції діяльності окремого індивіда. Власне інституції є комплексами інституціоналізованих ролей, інтеграція яких є завданням стратегічної важливості, водночас у світі сьогодення їх місце відтеснюється різноманітними соціальними мережами. Структуротворними

елементами інституту та мережевого середовища виступають правила, норми і зразки поведінки, котрі визначають дії людини, групи та суспільства. Водночас, збереження смислів цивілізації в глобалізованому світі можливо не при спробах автаркії та консервації, а виключно через розвиток: велосипед, або рухається, або падає. Отже проблема не стільки в усвідомленні своєї цивілізаційної особистості, скільки в її використанні для розвитку, в забезпеченні особистості моделі розвитку [1, с. 10].

Водночас, характер подібної конкуренції сенсів часто (особливо – в мережевому суспільстві) визначається не стільки жорсткими державними кордонами, скільки регіонами. Причому мікро-, мезо- та макроекономіка, зрозуміло, не є жорстко відокремленими одна від одної. Вони переплітаються і взаєморезонують, особливо – на межах відносин між громадами окремих регіонів, які утворюють структуровану мережу. Відтак глобалізація неминуче породжує та підсилює регіоналізацію, яка закріплює специфічну систему соціальних символів і міфів, певних „культурних координат” кожної людини як людини соціальної. Відповідно нові контури міжнародних відносин пов’язані, в першу чергу з тим, що світ вже буде неможливий чітко розділити на загальнонаціональні демократії і автократії. Історично обумовлені моделі їх синтезу „знімають”, включаючи тезу і антитезу, створюючи не тільки самотійну стадію розгортання явища, але і основу для зміни рівня віддзеркалення дійсності. В той же час, розвиток країн і підйом їх економік, як правило, здійснюється з опорою на визначені „точки розвитку”: кластери, опорні регіони, провідні концерни, промислові групи тощо. Вони створюють „ланцюгову реакцію” та „втягають” інших. Так в суспільстві формується комплексна стимуляційна ситуація розвитку (згорнута схема відтворення стимулів поведінки і діяльності стимулювання). За М. Портером, кластер і є групою взаємозв’язаних компаній, що географічно є сусідами, та пов’язаних з ними організацій, які діють в певній сфері, характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють один одного. Розробляючи ідею Ж. Дерріди про те, що потрібні соціально-інформаційні щеплення, які при точному здійсненні, приводять до мутацій соціальних систем, сучасні автори уточнюють: мова може йти не тільки про негативні, але і про позитивні мутації [10, с. 102-113]. І питання не в тому, як „ліквідувати відставання” у чомусь, а в тому, як „зберегти та зростити існуючі переваги”, сконцентрувати ресурси та здійснити маневр ними. Отже саме сьогодні формується практична і теоретична відповідь на історичні виклики, визначається, чи використовуватимуться потенційні „точки розвитку” (НДДКР-комплекси, галузі НТП, технопарки, багато з підприємств ВПК, освітньо-дослідно-промислові цикли) [11–12] для конденсації позитивних процесів відповідно національним інтересам або будуть принесені у жертву політичним планам інтеграції до інших інфраструктур.

Отже мета статті – вивчити постсучасної контекст боротьби сенсів і протистояння стратегій та узагальнити представлення щодо ролі в цьому процесі регіонально-цивілізаційного аспекту.

У вітчизняної наукової номенклатурно-термінологічної традиції багаторічний досвід продуктивного дослідження регіональної проблематики пов'язаний, насамперед, з прізвищами В. Симоненка, В. Дергачова, С. Брюшкової, М. Багрова, В. Бокова, О. Ковальова, А. Трофімова, В. Фінагіна, В. Чужикова, також В. Шилова, О. Пчелінцева, В. Ігнатова, В. Бугаєва, В. Бутова, Р. Гаджієва, В. Захарова та Т. Калашнікової.

Для аналізу міжсмыслових комунікацій використовувалися методика В.Торохтія „Емоційна задоволеність”; тест Т. Лірі „Вивчення міжособових відносин” і тест М. Рокича „Ціннісні орієнтації”. Техніки маніпуляції розглядаються в контексті теорій П. Лазарсфельда і Р. Мертона, їх особливості під час посттоталітарних трансформацій досліджуються на базі підходів Х. Аренда та К. Фрідріха, солідаристських концепцій влади Е. Дюркгейма, Л. Дюгі, позитивно-функціонального конфлікту Л. Козера, конфліктної моделі Р. Дарендорфа та загальної теорії конфлікту К. Боулдінга. Дослідження спиралося також на теоретичні конструкції системного підходу та синергетики (Ю. Алешина, Л. Гозман, С. Мінухін), що дають підстави для того, щоб розглядати регіон як відкриту культурологічну систему з суттєвим регіонально- цивілізаційним аспектом, котра створює в результаті взаємодії населення сумісний шар буття. Підсумовуючи матеріали огляду наявних в літературі даних і матеріали власних емпіричних досліджень, слід визнати, що дослідження смислових особливостей населення регіонів є перспективними з точки зору не тільки фундаментальної науки, але і практики, з метою як аналізу, так і прогнозування подій. Закономірно, таким чином, що останніми роками різко зріс інтерес до ролі в освоєнні світового простору таких територіальних утворень, як регіони [13-15]. Слід зазначити, що вже з 1960-70-х років ХХ ст. почав активно формуватися соціально-економічний підхід до регіону, в основі якого лежить загальнометодологічний системний підхід. В рамках даного підходу регіон – це соціально-економічний комплекс (система), основні ланки якого (матеріальне виробництво, соціальна сфера) збалансовані і забезпечують стійкість розвитку регіону [16, с. 28]. При такому підході під регіоном розуміється складна система, для якої характерна взаємодія виробничою, соціальною, екологічною і інших підсистем. В. Більчак і В. Захаров дають таке визначення регіону: „...регіон – це соціально-економічна просторова цілісність, що характеризується структурою виробництва всіх форм власності, концентрацією населення, робочих місць, духовному життю населення з розрахунку на одиницю простору та часу, що має місцеві органи управління територією (область, край, республіка)” [17, с. 16]. В. Ігнатов і В. Бутов формулюють визначення поняття „регіон” також з урахуванням основних його системних властивостей: „Регіон – територія в адміністративних межах..., що характеризується

наступними наріжними рисами: комплексністю, цілісністю, спеціалізацією та керованістю, тобто наявністю політико-адміністративних органів управління” [18, с. 18]. У більш розгорненому трактуванні поняття „region” виглядає таким чином: „Region – це територіальне утворення на єдиному економічному полі, що ... виконує посередницьку роль між макро- та мікроекономікою, забезпечуючи оптимальне функціонування всіх систем: економічних, соціальних, політичних, національних, в будь-якій частині простору” [19]. О. Новосьолов визначає region як „підсистему соціально-економічного комплексу країни, відносно самостійну його частину із закінченим циклом відтворення і специфічними особливостями соціально-економічних процесів” [20, с. 19]. Причому, важливим аспектом функціонування соціально-економічної системи „region” є існування в рамках regionу економічно-культурних комплексів, а також окремих видів і підвидів людської діяльності, динаміка розвитку яких не повинна порушувати стану стійкості та бути дестабілізатором для цілісної системи [21-26]. М. Ратнер розглядала region як „відокремлену територіальну соціально-економічну систему відтворення в ранзі суб’єкта” [27, с. 16]. Часто під regionом розуміють „територіально спеціалізовану частину народного господарства країни, що характеризується єдністю і цілісністю відтворювального процесу” [28, с. 34]. За думкою І. Сігова, „як господарська система regionом є нерозривна єдність економічного і адміністративно-територіального ділення країни, що відображає єдність економіки та органів керування нею” [29, с. 13]. В. Долятовський вважає, що region в сучасному економічному розумінні – це складний територіально-економічний комплекс, що має обмежені внутрішні ресурси, свою структуру промисловості, певні потреби у зв’язку із зовнішнім середовищем [30, с. 2-3]. У просторі regionу відбуваються специфічні економічні дії і взаємодії, зв’язані з використанням обмежених ресурсів regionу, з раціональним використанням регіональної власності. В regionі права власності деталізуються, диференціюються та перетворюються на об’єкти матеріального та духовного обігу. На думку О. Пчелінцева, при дослідженні regionів слід пріоритетно враховувати таку концептуальну установку: „З одного боку, це багатовимірні, еколого-соціально-економічні структури, що ... допускають і піддаються тільки міждисциплінарному дослідженню. З іншого боку, regionи – це ланки просторової структури економіки, тобто особливий тип економічних систем, що виникає на основі взаємозв’язаного розвитку виробництва, населення і ресурсної сфери” [31, с. 24]. На основі системного підходу сформульовано визначення regionу В. Орешиним і Л. Потаповим, які визначають регіональний простір як „відносно замкнуту територіальну систему, що має однорідну сукупність економічних відносин, складається на основі єдиних правил їх регулювання ..., не має внутрішніх економічних меж для переміщення робочої сили, капіталу, товарів і послуг” [32, с. 118].

Відповідно, сьогодні питання про визначну роль та віднесення регіонів до класу складних соціально-економічних та ціннісно-культурних систем не викликає сумнівів, але питання про обов'язкові елементи його внутрішньої структуризації є достатньо дискусійним, а багато науковців виокремлюють лише очевидні, економіко-соціальні складові. Між тим в постсучасному світі в процесах конкуренції регіонів посилюється само регіонально-цивілізаційний аспект розвитку. Отже, необхідним є доповнення існуючого структурування з позицій боротьби смислів і протистояння стратегій. Зокрема, з позиції системного підходу дослідження регіону як складного об'єкту сьогодні передбачає:

- позиціонування об'єкту дослідження в контексті цілісної стійкої системи в конкретно-історичному відрізку часу і можливість її вивчення в генетичному і функціональному аспектах;
- виявлення внутрішньої структури системи, її елементів (частин, компонентів) і їх взаємозалежностей;
- виділення та поглиблене вивчення елементів досліджуваного об'єкту, визначення ролі кожного з них в загальному процесі функціонування системи;
- дослідження взаємозв'язку системи з навколишнім середовищем;
- підвищення ефективності діяльності системи в порівнянні з результативністю функціонування розрізнених, неорганізованих елементів;
- визначення шляхів та моделей оптимізації регулювання розвитку конкретного регіону;
- прогнозування майбутнього стану регіональної системи суспільного розвитку з урахуванням імовірнісних змін середовища, зовнішніх і внутрішніх чинників.

Системні властивості регіону як об'єкту управління досить повно охарактеризовані В. Бугаєвим. Він характеризує регіон як багатокомпонентну і поліструктурну систему з різноманітністю елементів та функцій [33], для якої характерна наявність наступних властивостей, що визначають багатоцільовий характер розвитку регіону як системи відкритої, з певною замкнутістю регіональних зв'язків і відносин; системи інерційної з взаємодоповнюючими властивостями динамічності та статичності, де поєднання горизонталі та вертикалі влади доповнюється взаєморезонуванням функцій поточного (оперативного) та перспективного (довгострокового) управління регіональним розвитком; системи багаторівневої з територіально-дискретними властивостями та наявністю типологічних та індивідуальних властивостей (характеристик). Очевидно, збереження цих рис можливо лише при активному враховуванні регіонально-цивілізаційного аспекту: регіон є складною системою, що має розглядатися не просто як система елементів, а як системне утворення, в якому виділяються декілька об'єктивно існуючих певних типів взаємозв'язків, що характеризуються наявністю окремих підсистем. Кожна

з них займає певне положення в структурі регіону як цілісного системного об'єкту структури суспільної безпеки, детермінована властивими нею властивостями, якостями, набором елементів і т. п., має свої входи і виходи, через які здійснюються зовнішні зв'язки з іншими. Крім того, існують достатньо міцні внутрішні взаємодії елементів в підсистемах.

Серед концептуальних моментів аналізу регіонів вкрай велика роль наступних [34-35]. Адміністративно(політико)-територіальна структура регіону – це склад регіону, його територіальна організація, що передбачає виділення у межах регіону політико-адміністративних (національно-територіальних) і адміністративно-територіальних одиниць: республік, країв, областей, округів, а також муніципальних утворень. Характер і особливості складу адміністративно-територіальних одиниць, що формують регіон, визначаються історичними, соціально-економічними, етнодемографічними, геополітичними, природно-географічними умовами, а також політикою держави. Територіально-виробнича структура характеризує наявність і функціонування територіально-виробничого комплексу регіону. Даний термін має велику кількість синонімів: районний господарський комплекс, виробничо-територіальний комплекс, господарсько-територіальний комплекс [36, с. 43-44], що розрізняються незначними нюансами. Функціонально-компонентна структура є, насамперед, власне економічною складовою регіону. Під функціонально-компонентною структурою розуміється сукупність галузей, видів діяльності, представлених на території регіону. Співвідношення і пропорції між видами діяльності, галузями, групами підприємств за величиною, формам власності, ефективності функціонування визначаються специфікою регіону. Природно-ресурсна структура орієнтує на розгляд взаємодії природи і суспільства в процесі господарської діяльності, припускає оцінку природно-ресурсного потенціалу та виділення природних ресурсів залежно від їх економічної класифікації. Соціо-демографічна структура передбачає характеристику за статтю, віком, сімейним станом, національністю, освітнім рівнем, професійно-кваліфікаційним складом, належністю до різного роду політичних і суспільних організацій, за віросповіданням і т. п., а також у відношенні до процесів, закономірностей, тенденцій, що відбуваються в суспільстві. Інфраструктурна підсистема регіону представлена сукупністю матеріальних і організаційно-правових умов, що забезпечують необхідні передумови для стійкого економічного розвитку (виробництва, зберігання, доставки, споживання сировини та готової продукції), для здійснення процесів природокористування, для вдосконалення розселення та життєдіяльності населення. Інфраструктура не тільки виконує обслуговуючі функції, але і грає важливу самостійну роль, будучи ресурсом розвитку господарства і чинником формування територіальної структури суспільного виробництва. Залежно від рівня розвитку інфраструктури і її окремих елементів може прискорюватися або сповільнюватися розвиток господарства. Від рівня розвитку інфраструктури залежить

також ефективність капіталовкладень в нове промислове і господарське будівництво. Ціннісно-культурна підсистема регіону представлена сукупністю цінностей, котрі розділяє більшість населення регіону та що відокремлюють його від інших. Саме регіони часто формують каркас світосприйняття символів, створюють його внутрішню структуру. Тому, наприклад, боротьба за начебто міфологеми та традиції минулого обертається зовсім прагматичним вибором майбутнього. Відтак, механізми та соціальні технології „м'якої” влади та гнучкого управління часто базуються на фундаментальних рівнях людської особистості, що відкриває додаткові можливості та ліквідує певні обмеження в продуктивній роботі з реальністю при організації міжсистемних інформаційних потоків. Тут має місце своєрідне „обертання основи”: якщо інструментальні цінності формуються інтересами й потребами людини, то фундаментальні – самі їх формують. Інакше кажучи, і на досить динамічному актуальному „побутовому” рівні світосприйняття відкриваються додаткові ніші впливу. Це поширює можливості боротьби не стільки силової, фізичної, скільки за свідомість та підсвідомість людини, дає змогу не перемагати шляхом ліквідації людини, а робити привабливою бажану поведінку. Дослідження з психозондування додатково демонструють: людина не просто використає, „оперує” міфічними враженнями, вона „живе” серед них та ними. Спільність держави, політичної нації, організації забезпечується загальними цінностями, смислами та міфами [8]. Отже, наприклад, міфотворення – характеристика важливого соціального процесу смислотворення, який відбувається навколо міфотворчості як явища. Втім на поверхні соціального життя дія закону обертання основи приводить до того, що вже міфотворчість виглядає змістом процесу міфотворення. Водночас різниця понять міфотворення та міфотворчості фіксує наголос на об'єктивній або суб'єктивній складовій психодинаміки. Причому якщо європейський процес міфотворення був практично завершений в XIX ст., то в Україні процес активного міфотворення ще триває. Відтак, зростають можливості стратегічного керування подіями людини, соціальними відносинами та процесами за допомогою інформаційних впливів через формування і конкуренцію смислів, прийоми гнучкого управління, механізми міфотворення. Наприклад, формування архетипу героя – необхідність розвитку повноякісної соціальної міфології, умова існування нації. При цьому ґрунтуючись на стереотипах свідомості, простіше здійснювати трансформацію сприйняття і поведінки для складання політичної ідентичності: якщо люди бажають вірити в щось, вони повірять. Тому трактування історії – неминучий елемент стратегії боротьби за майбутнє. Це особливо важливо для гібридної зони як території активної культурно-цивілізаційної дифузії. Втім і розвиток навиків управління чужою поведінкою доповнюється обкаткою технологій масової дії за допомогою культурних шаблонів, що мають значну регіональну диференціацію. Відповідно, Узагальнюючи представлені вище погляди

учених на регіон і його системну характеристику, можна зробити вивід про те, що ключовими для конкурентоспроможності рівнями регіону в глобалізованому світі є позиціонування регіону як: складної соціально-економічної системи; складної цінносно-культурної системи., в межах якої здійснюється відтворювальний процес, відбувається комплексний кругообіг матеріальних благ та духовних цінностей [37].

Отже, з позицій нашого дослідження доцільним для подальшого вдосконалення регіональної політики є синтез системного і відтворювального підходів. Уявлення щодо регіону як складної соціально-економічної та ціннісно-культурної системи з ідентифікацією відтворювальних характеристик дозволяє більш глибоко проникнути в суть процесів, що відбуваються на території, та виокреслити процеси керовані, самокеровані та некеровані. У регіональному відтворювальному процесі беруть участь елементи природно-ресурсної, економічної, соціально-демографічної, ціннісно-культурної та організаційно-управлінської підсистем, наприклад, матеріальні ресурси, людські ресурси, інформаційні ресурси, грошово-кредитні ресурси і так далі. Регіональним відтворювальним процесом є результат поєднання галузевого (по видах економічної діяльності) і територіального розподілу. Поєднання території в єдиний регіон забезпечується, насамперед, не економікою, а ціннісними ієрархіями. Причому глобалізація неминуче породжує і підсилює регіоналізацію, яка закріплює специфічну систему соціальних символів і міфів, певних „культурних координат” кожної людини як людини соціальної. Сьогодні світова глобальна криза додатково актуалізувала тему модернізації, що жорстко пов'язана з інноваціями і високими технологіями. Альтернативою прискореному інноваційному розвитку країни може бути тільки її розпад. Якщо ми не переламаємо тенденцій інертного і екстенсивного розвитку, то залишиться тільки перспектива бути сировинним придатком розвиненого світу.

Відтак очевидна необхідність подальшої активізації чинника регіональної політики при формуванні „модернізаційних альянсів” для модернізації країни та її економіки, формування прогресивних соціальних інновацій. На регіонально-цивілізаційному рівні необхідні кластери (об'єктивні і суб'єктивні) концентрації соціальних настроїв: як позитивних, так і негативних, що базуються на поширених цінностях і тому широко розділяються населенням. Міжрегіональні інформаційні впливи в боротьбі смислів і протистоянні стратегій можуть ефективно організовуватися за допомогою механізмів м'якої влади. Це дозволяє опанувати та використати постсучасні тенденції, обійти певні нормативно-правові перепони, подолати ресурсні обмеження формування „вікон уразливості”. Механізми „м'якої влади” базуються і на звичних символах й традиціях, віруваннях й міфах, зокрема – регіональних. Це необхідно враховувати – інакше посилюється загроза того, що процес руху від абстрактного к конкретному в розгляді регіональних можливостей в конкуренції смислів

та ієрархій цінностей не буде повним, відповідно, з поля зору та розгляду може зникнути рівні різних за характером етапів соціального управління та інформаційного впливу засобів. Відтак і розвиток навиків управління поведінкою може ефективно доповнюватися використанням технологій масової дії за допомогою регіональної диференціації культурних підходів.

Література:

1. **Кургинян С. Е.** На перепутье. Возможно ли в России развитие? / С. Е. Кургинян // Россия XXI. – 2008. – № 3. – С. 4–41.
2. **Кургинян С. Е.** Все определит сфера смыслов. Какие стратегические задачи должна решить Россия в ближайшие 25 лет / С. Е. Кургинян [Электронный ресурс]. – www.kurginyan.ru/publ.shtml?cmd=art&auth=10&theme=&id=194.
3. **Пелагеша Н.** Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – К.: НІСД, 2008. – 288 с.
4. **Почепцов Г. Г.** Стратегічні війни: як „гонка смислу” перемагає „гонку озброєння” / Г. Г. Почепцов. – К.: Альтерпрес, 2010. – 294 с.
5. **Почепцов Г. Г.** Стратегия. Инструментарий по управлению будущим / Г. Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук, Ваклер, 2005. – 198 с.
6. **Донченко О.** Архетипи соціального життя і політика: глибинні регулятиви психополітичного повсякдення / О. Донченко, Ю. Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
7. **Шарп Дж.** Бархатные революции „от диктатуры до демократии” / Дж. Шарп. – М.: Ультра. Культура, 2005. – 224 с.
8. **Скуба В.** Потрібен „гуманітарний спецназ” / В. Скуба // День. – 18.05.2011
9. **Архангельский Л. М.** Моральные ценности и современность / Л. М. Архангельский // Вопросы философии. – 1983. – № 11. – С. 88–93.
10. **Бузгалин А. В.** Мутантний капитализм как продукт полураспада мутантного социализма / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов // Вопросы экономики. – 2000. – № 6. – С. 102–113.
11. **Porter M.** The Adam Smith Address: Location, Clusters and the „New” Microeconomics of Competition / M. Porter // Business Economics. – 1998. – № 33(1). – P. 7–13.
12. **Klink A.** Cycles in industrial clusters: The case of the Shipbuilding industry in the Northern Netherlands / A. Klink, P. Langen // Tijdschrift voor Econo-mische en Sociale Geografie. – 2001. – № 4 (92). – P. 449–463.
13. **Чужиков В. І.** Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія / В. І. Чужиков. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с.
14. **Гладкий Ю.** Регионоведение / Ю. Гладкий, А. Чистобаев. – М.: Гардарики, 2000. – 384 с.

15. **Шилов В. В.** Три подхода к понятию „регион” / В. В. Шилов // Регион: проблемы и перспективы. – 1997. – № 4. – С. 50–51.
16. **Лексин В. Н.** Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В. Н. Лексин, А. Н. Швецов. – М., 1997. – С. 28.
17. **Бильчак В. С.** Региональная экономика / В. С. Бильчак, В. Ф. Захаров. – Калининград, 1998. – С. 16.
18. **Игнатов В. Г.** Регионоведение: методология, политика, экономика, право / В. Г. Игнатов, В. И. Бутов. – Ростов-на-Дону, 1998. – С. 18.
19. Экономическая теория / [Под ред. А. И. Добрынина, Л. С. Тарасевича]. 3-е изд. – СПб. : Изд-во СПбГУ ЭФ, „Питер”, 2000. – С. 244.
20. **Новоселов А. С.** Теория региональных рынков / А. С. Новоселов. – Новосибирск; Ростов-на-Дону, 2002. – С. 19.
21. **Брошкова С. Л.** Формирование и развитие понятийно-терминологической системы „регион” в контексте экономико-экологически устойчивого развития / С. Л. Брошкова: [Электронный ресурс]. – <http://www.ecologylife.ru/odesski-region>
22. **Алисов А. Н.** Управление экономикой региона / А. Н. Алисов, В. К. Воронцов. – Казань: Татарское кн. изд-во, 1986. – 280 с.
23. **Шедяков В. Е.** Региональная хозяйственная политика: возможности и перспективы / В. Е. Шедяков // Регион: проблемы и перспективы. – 1997. – № 3. – С. 24–32.
24. **Шедяков В. Е.** Экономическая власть и территориальное управление: по ступеням эпох культуры и цивилизаций / В. Е. Шедяков // Культурная эпоха как предмет культурологического анализа: Тез. докл. Всерос. науч. конф. – Пермь, 1994. – С. 42–44.
25. **Шедяков В. Е.** Городской постмодернизм: новые стратегии управления хозяйственным развитием / В. Е. Шедяков // Медиаполис. – 1996. – № 1-2. – С. 118–121.
26. **Шедяков В. Е.** Многоуровневое иерархическое управление хозяйственной системой региона: регуляторы и авторегуляторы развития / В. Е. Шедяков // Проблемные вопросы истории, культуры, образования, экономики Северного Прикамья / Редкол. : Л. В. Баньковский, В. Е. Шедяков, В. В. Шилов и др. : Материалы Всерос. научно-практ. конф. – Березники, 1994. – С. 173–174.
27. **Ратнер Н. М.** Основы региональной экономики / Н. М. Ратнер. – Екатеринбург, 1998. – С. 16.
28. **Добрынин А. И.** Региональные пропорции воспроизводства / А. И. Добрынин. – Л., 1997. – С. 34.
29. **Сигов И. И.** Обобществление производства и развитие системы управления экономикой / И. И. Сигов. – М., 1977. – С. 13.
30. **Долятовский В. А.** Зарубежный опыт комплексного развития региона / В. А. Долятовский // Регионология. 1994. – С. 2–3.

31. **Пчелинцев О. С.** Региональная экономика в системе устойчивого развития / О. С. Пчелинцев. – М., 2004. – С. 24.
32. **Орешин В.П.** Управление региональной экономикой / В. П. Орешин, Л. В. Потапов. – М., 2003. – С. 118.
33. **Бугаев В. К.** Системные свойства региона как объекта управления / В. К. Бугаев // Регионология. – 2008. – № 2. [Электронный ресурс]. – <http://regionsar.ru>
34. **Анимица Е.Г.** Срединный регион: теория, методология, анализ / Е. Г. Анимица, А. А. Глузов. – Екатеринбург, 2007. – С. 47–53.
35. **Беликова О.А.** Региональная социально-экономическая система: теоретический подход к исследованию / О. А. Беликова, Е. Б. Дворядкина, И. В. Арагилян // Экономико-правовые, социально-политические и культурно-исторические аспекты развития регионов: Матер. Междунар. науч.-практ. конф. [Ред. коллегия: Алферова Т. В., Дворядкина Е. Б., Шедаков В. Е., Шилов В. В. и др.]. – Березники, 2011. – С. 12–17.
36. **Калашникова Т. М.** Экономическое районирование / Т. М. Калашникова. – М., 1982. – С. 43–44.
37. **Калюжнова Н. Я.** Конкурентоспособность регионов в условиях глобализации / Н. Я. Калюжнова. – М. : ТЕИС, 2004. – 526 с.

УДК 327.2 (73)

„Велика Хартія Епохи Знань” як дорожня карта встановлення світового панування

Олексій Картунов,

доктор політичних наук, професор,

завідувач кафедри суспільних наук

Університету економіки та права „КРОК”

Стаття присвячена дослідженню витоків та сутності інформаційного імперіалізму. Проаналізовано зміст, характер та спрямування „Великої Хартії Епохи Знань”, яка стала дорожньою картою для встановлення світового панування США.

***Ключові слова:** США, зовнішня політика, імперські амбіції, військові бази, інформаційний імперіалізм, „Велика Хартія Епохи Знань”, світове панування.*

The article is devoted to the research of the beginning and essence of information imperialism. The content, character and directivity of „A Magna Carta for the Knowledge Age” which became the road map for the U.S. world domination gains were analysed.

Key words: USA, foreign policy, imperialistic ambitions, military bases, information imperialism, „A Magna Carta for the Knowledge Age”, world domination.

Статья посвящена исследованию истоков и сущности информационного империализма. Проанализировано содержание, характер и направленность „Великой Хартии Эпохи Знаний”, которая стала дорожной картой для установления мирового господства США.

Ключевые слова: США, внешняя политика, имперские амбиции, военные базы, информационный империализм, „Великая Хартия Эпохи Знаний”, мировое господство.

Однією з провідних і дедалі міцніючих тенденцій світового розвитку кінця XX – початку XXI століть, на наш погляд, стало бурхливе зростання імперських амбіцій США. Скориставшись досягненнями науково-технічної та інформаційної революції, а також дезінтеграцією СРСР і зникненням біполярного світу, правлячий клас Сполучених Штатів взяв курс на створення надпотужної імперії з погано прихованими претензіями на одноосібне світове панування. Основними засобами досягнення цієї підступної і небезпечної мети стало накопичення і вдосконалення, з одного боку, збройних сил, а з іншого – інформаційно-комунікаційних технологій.

Свідченням шаленого нарощування „збройних м’язів” США є бурхливе зростання їх військових витрат. Досить вказати, що за період з 1998 по 2008 рр. вони зросли з 350 до понад 650 мільярдів доларів на рік [1]. При цьому значна їх частина пішла на утримання своїх зарубіжних військових баз, що є підтвердженням американських імперських амбіцій. Про їх масштаби і характер красномовно говорить кількість та географія розташування цих баз. За офіційними даними в 2010 р. США утримували більше 1000 (тисячі!) своїх військових баз (що становить приблизно 95% всіх іноземних баз у світі), розташованих у 135 (!) країнах. На цих зарубіжних базах перебуває близько 500 тисяч (півмільйона!) американських вояків. До цього слід також додати ще й 13 (тринадцять!) американських військових флотилій, побудованих навколо авіаносців, які курсують в багатьох морях і океанах світу.

Наведемо кілька цікавих і важливих думок американських дослідників щодо стратегії та справжніх цілей сучасного американського імперіалізму. „Колись у минулому, – зазначає Чалмерс Джонсон, – поширення імперіалізму можна було прослідкувати за підрахунками колоній тієї чи іншої держави. Американська версія колонії – військова база. Вивчаючи

зміни в географії нових військових баз, можна багато чого зрозуміти про нову імперію та мілітаризм, який зростає разом з нею” (виділено в оригіналі – О. К.). А секрет „географії нових військових баз” розкривається в його ж слушному твердженні про те, що *„територія їх розташування покриває основні запаси нафти на планеті”* (курсив наш – О. К.) [1]. До цього можна лише додати, що зазначені бази розташовані також в надзвичайно вигідних і важливих (з геополітичної та геостратегічної точок зору) для США регіонах.

За свідченням бригадного генерала морської піхоти Мартіна Робсона, зарубіжні військові бази конче потрібні для забезпечення „глобальної присутності”, яка дає можливість *„отримати гегемонію над будь якою країною, яка ще не перебуває у Америки під каблуком”* та призначаються *„для ведення превентивних війн”* (курсив наш – О. К.) [1]. Варто також навести і висновок відомого американського дослідника Ендрю Бацевіча про те, що цілі американського імперіалізму полягають у „встановленні контролю США над усім світом” [3].

Звичайно офіційна пропаганда Пентагону та й деякі дослідники докладають чимало зусиль для того, щоб якщо вже не заперечити, то хоча б приховати справжній характер імперських намірів США. Наприклад, один з них, зокрема Макс Бут, намагається довести, що „американський імперіалізм був найбільшою доброю силою в світі впродовж минулого століття” (курсив наш – О. К.) [5]. Отже виходить, що США – це ніщо інше, як „імперія добра”. Зрозуміло, що при цьому М. Бут не згадує про знищення цією „імперією добра” кільканадцять мільйонів американських індіанців, близько мільйона філіппінців, двох мільйонів в’єтнамців, близько мільйона камбоджійців, сотень тисяч іракців і афганців та багатьох мільйонів представників інших народів. Водночас американські ЗМІ настирливо намагались зображувати деякі країни то „імперією зла”, то „вісню зла” тощо.

Отже, для встановлення світового панування США активно використовують не лише свої зарубіжні військові бази та найновітнішу смертоносну зброю, а й найсучасніші ЗМІ, зокрема Інтернет. Недарма впродовж останніх років у науковій літературі з’явилися такі поняття, як: „інформаційний імперіалізм” (information imperialism), „мережевий імперіалізм” (network imperialism), „цифровий імперіалізм” (digital imperialism) та „медіа-імперіалізм” (media-imperialism), які чітко і однозначно пов’язуються із зовнішньою політикою США. Для цього є достатньо підстав. По-перше, правлячий клас США вже тривалий час займається створенням імперії в Інтернеті (empire-making on the Web). По-друге, інформаційний імперіалізм давно вже став серцевиною зовнішньої політики (core of foreign affairs) США. По-третє, американський імперіалізм перманентно вдається до інформаційних війн, які передують та супроводжують збройні агресії та/чи брудні війни США, як це було у В’єтнамі, Іраку, Югославії, Афганістані, Лівії та в багатьох інших

країнах. Стисло говорячи, інформаційний та військовий імперіалізм стали своєрідними „сіамськими близнюками”, яких США активно використовують для задоволення своїх імперських амбіцій.

До речі, за свідченням всесвітньовідомого американського дослідника Майкла Паренті, саме в часи брудної агресивної війни у В'єтнамі США розробили „далекоглядну загарбницьку модель” [2, с. 237], яка передбачала одночасне використання конвенційної та інформаційної зброї. Однак, тоді ця жорстока і підступна „модель” не спрацювала: США зазнали ганебної поразки. Але, тим не менш, робота щодо її вдосконалення продовжувалась...

Аналіз витоків і сутності американського інформаційного імперіалізму, на наш погляд, варто розпочати з ознайомлення з документом під назвою „Кіберпростір та американська мрія: Велика Хартія Епохи Знань” [6].

Цікавим і показовим є те, що, в західній науковій літературі при згадці про цей документ, як правило, „губиться” перша частина його назви, тобто „Кіберпростір та американська мрія...” (Cyberspace and the American Dream...), внаслідок чого, він більше відомий під другою частиною своєї назви, а саме як „Велика Хартія Епохи Знань” („A Magna Carta for the Knowledge Age”). Дещо дивним видається й те, що у відповідних вітчизняних та російських публікаціях, наскільки нам відомо, немає згадок, не говорячи вже про спеціальні дослідження, про вищезгаданий документ ні з повною, ні зі скороченою його назвами. А дарма, адже даний документ, зокрема його основні концептуальні положення та заходи щодо їх втілення в життя, на наше переконання, становлять неабиякий теоретичний і практичний інтерес, особливо в контексті розуміння й викриття зростаючих імперських амбіцій США та міцніючої тенденції їх (США) намагання встановити віртуальне і реальне світове панування.

Можна припускати, що теоретичні засади американської „Великої Хартії Епохи Знань” почали розроблятися в надрах численних „мозкових центрів” США ще наприкінці 80-х – початку 90-х років. Ті часи, як відомо, характеризувались піднесенням останньої інформаційної революції, зокрема бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та зародженням і формуванням Інтернету. Є також чимало підстав вважати, що основні ідеї американської „Хартії” та шляхи, методи і засоби їх реалізації вперше пройшли апробацію в часи інформаційно-військової агресії США й деяких країн-членів НАТО проти Югославії з метою її розчленування, а також були використані проти СРСР з метою дестабілізації ситуації в країні та її наступної дезінтеграції. Все це, зокрема інформаційна революція, поява Інтернету та дезінтеграція і зникнення СРСР, а разом з ним і біполярного світу, про що вже згадувалось, були розцінені правлячими колами США як початок нової ери, яка відкривала перед ними майже необмежені можливості для встановлення світового панування.

Але правлячому класові Сполучених Штатів був потрібен єдиний головний „мозковий” центр, який би зібрав до купи різного роду ідеї та накопичений на той час досвід, узагальнив їх та розробив цілісну науково обґрунтовану стратегію і тактику використання досягнень інформаційної революції не лише на теренах США і не тільки в рамках вже існуючої офіційної національної, тобто державної політики та вже розроблених офіційних міжнародних програм, а й інша, окрема, спеціальна і до того ж нібито *неофіційна* програма для просування і забезпечення американських інтересів в усіх куточках планети. В цілях маскування справжнього замовника і справжньої мети розробки цієї стратегії і тактики була висунута ідея надання новоствореному центру статусу „незалежної” „неприбуткової” інституції, присвоєння їй нейтральної і привабливої назви, залучення до її засновників та співробітників відомих науковців, журналістів і бізнесменів та фінансування з недержавних джерел.

1993 року, після тривалих дискусій, такий центр нарешті було створено у Вашингтоні під благозвучною назвою „Фундація прогресу та свободи” (The Progress & Freedom Foundation). Її головою став Джордж Ківорт (George Keyworth), який у 80-х роках був радником президента США з питань науки, а також одним з керівників потужної корпорації „Hewlett Packard”. Офіційно статус „Фундації прогресу та свободи” визначався як „ринково-орієнтований мозковий центр (a market-oriented think tank), який досліджує цифрову революцію та її вплив на публічну політику”. А „її місія полягає в тому, щоб просвіщати політичних діячів, лідерів суспільної думки та громадськість в питаннях, пов’язаних з технологічними змінами, що базуються на філософії обмеженого врядування, вільних ринків та індивідуального суверенітету”. В статутних документах зазначалось, що „дослідницька діяльність „Фундації прогресу та свободи” поєднує академічну аналітику з практичним розумінням того, як робиться публічна політика”. Вказувалось також, що її членами і прихильниками є „провідні експерти у своїх галузях”, які, до того ж, „досягли видатної кар’єри в уряді, бізнесі, науці та публічній політиці”. Ну і, звісно, робився наголос на тому, що дослідження цього „мозкового центру” є „незалежними, науковими та неупередженими” (substantive, scholarly and unbiased). Привертає увагу також і наступне твердження: „Ми віримо в те, що технологічна зміна, що втілюється в цифровій революції, створила величезні можливості для впровадження індивідуальної свободи, а також для створення багатства та високих життєвих стандартів” [10]. Щоправда, при цьому не вказувалось, для кого саме передбачалось створення того багатства та високих життєвих стандартів...

І саме в надрах цього центру було розроблено остаточний варіант вже згадуваного документу під назвою „Кіберпростір та американська мрія: Велика Хартія Епохи Знань”, текст якої було опубліковано 1994 р.

Тут необхідно зазначити, що майже за рік до оприлюднення цієї Хартії Адміністрацією Президента США було підготовлено і передано

до Конгресу документ під назвою „Національна інформаційна структура США” [7]. Даний документ розглядався як доволі струнка система засобів і заходів щодо формування інформаційного суспільства в межах цієї країни. Однак вже через рік, тобто 1994 р., цей документ було трансформовано в геополітичну програму під назвою „Глобальна інформаційна інфраструктура” [8]. Її мета полягала у втягненні в орбіту національних інтересів США всіх країн світу та в розробці правил „нового світового порядку” американського зразку, побудованого на найновітніших інформаційно-комунікаційних технологіях. Принагідно зазначимо, що вже на початку ХХІ ст. США вдалось залучити до цієї програми понад півсотні держав. Координатором цієї програми виступає Міждержавна Комісія зі штаб-квартирою, розташованою в приміщенні Інституту стратегічних досліджень США у Вашингтоні (аналог Інституту стратегічних досліджень при Президентові України в Києві – О. К.), а основним фінансовим спонсором є Світовий Банк.

Окрім того, 1994 р. було опубліковано і т.зв. „Звіт групи Мартіна Бангемана” під назвою „Європа та Всесвітнє Інформаційне Суспільство” [4], який вважається маніфестом та програмою спільних дій країн-членів ЄС, спрямованих на формування інформаційного суспільства та подолання породжуваних ним проблем в усіх сферах суспільного життя, зокрема в політичній.

Таким чином, на час опублікування „Великої Хартії Епохи Знань” вже існувало щонайменше два документи (американський та європейський), які мали регулювати процеси формування глобального інформаційного суспільства та пов’язані з цим проблеми. Однак, обидва вони носили *офіційний характер*, що, як вже відзначалось, не зовсім влаштовувало правлячий клас США. Йому потрібна була програма дій, яка б походила нібито від зовні неофіційних, незалежних, т.зв. „недержавних організацій” (Non-Government Organizations), насправді повністю підконтрольних певним державним установам. В такій програмі можна було б формулювати справжню мету і цілі США більш відверто, а в разі виникнення якихось колізій з їх пропагандою та/чи реалізацією заперечувати свою причетність до неї. На наше переконання, саме такою програмою мала стати і стала американська „Велика Хартія Епохи Знань”.

Привертає увагу те, що в Преамбулі зазначеної Хартії цей документ характеризується як „спільна мудрість та інновація багатьох десятків людей”. Однак, при цьому згадуються прізвища лише чотирьох її членів-засновників, зокрема Естер Дайсон, Джорджа Жілдера, вже згаданого Джорджа Ківорта та добре відомого американського дослідника Елвіна Тоффлера.

Показово, що всі фінансові витрати, пов’язані з розробкою і активною пропагандою цього документу, здійснював колишній лідер республіканської меншості в палаті представників конгресу США та її

спікер, а нещодавно один з кандидатів-невдах на посаду американського президента, вкрай консервативно налаштований Ньют Гінгрич.

Не важко помітити, що назва, а, на наш погляд, і значною мірою дух цього американського документу „запозичені” з *англійської* „Великої хартії вольностей” (Magna Charta Libertatum). Остання, як відомо, була підписана англійським королем Іоанном Безземельним 1215 р. і пізніше стала одним із засадничих конституційних актів Англії. Виходячи з цього та з метою уникнути плутанини, пропонується документ „Кіберпростір та Американська мрія: Велика Хартія Епохи Знань” в подальшому називати *американська* „Велика Хартія Епохи Знань”.

Починається документ з тверджень, що світ вступає в епоху знань, але ця епоха не наступить доти, доки революція знань не призведе до „технологічного і економічного зростання” та до „соціального і політичного домінування.” У ньому також зазначалось, що під впливом революції знань відбувається процес формування „Глобального Кіберпростору” (Global Cyberspase) з його ніким і нічим не обмеженими „електронними рубежами знання” („Electronic Frontiers of Knowledge”). Глобальний Кіберпростір, уточнювалось в документі, „це Земля знань і використання цієї Землі може стати справжнім і найвищим викликом та випробуванням для цивілізації”. І мовляв, у той час як людство відкриватиме і використовуватиме „електронні рубежі знань” перед ним знов поставатимуть надзвичайно важливі питання „самоорганізації для спільного добра”. „Значення свободи, структура самоврядування, визначення власності, характер суперництва, умови для співпраці, сенс спільноти та характер прогресу все це має бути переосмислено і заново визначено для епохи знань – так само, як вони були заново визначені для нової індустріальної епохи приблизно 250 років тому”, – наголошується в документі. І тут же нагадується про те, що саме в індустріальну епоху склалась і сформувалась „Американська мрія” та „Американська ідея”, а також стверджується, що революція знань „вимагає” від американців „оновити Американську мрію та Американську ідею”. Події, що сьогодні відбуваються в Глобальному Кіберпросторі, мовляв, закликають американців усвідомлювати дух інновацій, який примушував давніх мореплавців відкривати світ, покоління піонерів підкоряти американський континент, а зовсім недавно надихали першу людину на дослідження космічного простору тощо.

А далі наголос робиться на тому, що Глобальний Кіберпростір – це нібито „останній американський рубіж” і що саме США, і ніхто інший, вступають на нову територію, де поки що не існує ані правил, ані законів, так само, як їх не було на американському континенті в XVII чи у XVIII століттях. І, мовляв, завдання США полягають в тому, щоб „усунути правила і закони індустріального суспільства”, після чого почнеться процес творення „нової цивілізації”. За твердженням авторів американської „Великої Хартії Епохи Знань”, надійшов час „прийняти нові виклики, вхопитись за майбутнє і зробити кидок уперед”. Основна мета цього

американського „кидка”, принаймні на словах її авторів, спонсорів і пропагандистів, полягає в поширенні в Глобальному Кіберпросторі ідей „індивідуальної свободи” та „демократії”, зрозуміло у виключно американському їх тлумаченні.

Зазначений документ, на наш погляд, вимагає деяких коментарів. По-перше, варто ще раз нагадати, що назва цього американського документу „запозичена” з назви англійської „Великої Хартії Вольностей” (Magna Charta Libertatum) 1215 р.

По-друге, порівняльний аналіз двох згаданих „Хартій” засвідчує спільність щодо сутності, спрямованості та духу їх основних положень. Загальноновизнано, зокрема, що англійська „Велика Хартія Вольностей” гарантувала дотримання певних прав і привілеїв виключно для тогочасного правлячого класу та представників заможних прошарків, зокрема баронів, купців, церковних діячів тощо. Про права, не говорячи вже про привілеї, пересічних англійців практично не йшлося. Теж саме стосується і американської „Великої Хартії Епохи Знань”. З цього приводу досить чітко і однозначно висловився німецький дослідник Г. Кубічек: „Велика хартія вольностей” проголосила свободу не для кожного англійця, а для аристократичної еліти. Нова Велика Хартія (американська „Велика Хартія Епохи Знань” – О.К.) так само відкриває можливість нових свобод не всім американцям, а лише медійній та комп’ютерній індустрії” [9]. Отже, свобода навіть „не всім американцям” (!), а що ж тоді вже говорити про народи Азії, Африки та Латинської Америки...

По-третє, між зазначеними Хартіями є і суттєва відмінність. Як відомо, сфера впливу „Великої Хартії Вольностей” обмежувалась лише територією Англії, натомість сфера впливу американської „Великої Хартії Епохи Знань”, за задумом її авторів, спонсорів та пропагандистів, має поширюватись на Глобальний Кіберпростір, тобто на весь світ, самочинно оголошений „зоною національних інтересів США”.

По-четверте, доречним буде ще раз нагадати, якими саме засобами і методами т.зв. „WASP” (білі американці, саксонці, протестанти – О.К.) з усієї Західної Європи „приблизно 250 років тому” „заново визначали норми і закони для нової *індустріальної епохи*”, як вони втілювали в життя „Американську мрію” та формували „Американську ідею” на Північноамериканському континенті. Вже тоді, в індустріальну епоху, гаслом „американських піонерів” стали „індивідуальна свобода” та „демократія”. Щоправда, знаряддя просування цих привабливих ідей тоді були іншими, відповідними тій індустріальній епосі, а саме: кольт, вінчестер та гармата. Щодо методів, то основним з них став звичайний терор і геноцид щодо корінних мешканців. За даними багатьох джерел, у тому числі й американських, „носії ідей свободи і демократії” тоді винищили мільйони індіанців, захопивши їхні споконвічні землі та привласнивши численні табуни коней і стада бізонів. Факт геноциду

американських колонізаторів проти індіанців був вимушений визнати навіть Папа Римський Бенедикт XVI. Сьогодні правлячий клас США, але вже як „світоч свободи і демократії”, заявляє, що революція знань та *епоха знань* нібито „вимагає” від американців „оновити Американську мрію та Американську ідею”. Але, на відміну від часів індустріальної епохи, тепер вже не на регіональному та/чи континентальному, а на глобальному рівні та за допомогою не якихось там жалюгідних малоефективних кольтів, вінчестерів чи гармат, а із застосуванням найсучаснішої військової зброї та найновітніших інформаційно-комунікаційних технологій, найвитонченіших методів маніпуляції свідомістю, зокрема спекуляцій на поняттях „свобода” та „демократія”.

По-п’яте, аналіз зовнішньої політики США показує, що їх правлячий клас зумів таки „вхопитись за майбутнє”, причому, на наш погляд, не лише руками, а й „зубами” та зробити шалений „кидок вперед”, а саме у напрямку перетворення країни на найпотужнішу імперію та світового жандарма. Про це, зокрема, свідчать їх дії в Югославії, Афганістані, Іраку, Лівії, Єгипті, Сирії та інших країнах, які були окуповані або потрапили під повний контроль США за допомогою інформаційної та/чи воєнної агресії. Показово, що фінансові й природні ресурси зазначених та деяких інших суверенних держав були пограбовані та продовжують грабуватись далі.

По-шосте, нові інформаційно-комунікаційні технології, зокрема Інтернет, стали для США „відмичкою”, а точніше „ломакою” для руйнування системи інформаційної безпеки незалежних держав та експансії в їх інформаційний простір, а „ідея свободи” та „поширення демократії” (звичайно, в їх американській трактовці) – зручним „фіговим листком” для прикриття діяльності щодо встановлення маріонеткових режимів, як це сталося в деяких постсоціалістичних та пострадянських державах.

По-сьоме, посилюється тенденція, яка полягає в намаганнях США створити т.зв. „Єдиний Інтернет” (Single Internet), встановити власні правила і норми його функціонування та використовувати його, перш за все, проти тих країн, які на сьогодні є реальною перешкодою на шляху реалізації американських зазіхань на світове панування, зокрема проти Китаю та Росії. Особливо помітною ця тенденція стала після програмного виступу держсекретаря США Х. Клінтон в січні 2010 р., навколо якого й досі точаться гострі дискусії [11]. Шкода, що ані її пропоненти, ані її опоненти так і не згадали про те, що „Єдиний Інтернет” це і є той самий „Глобальний Кіберпростір”, про який йшлося у вищезрозглянутій *американській „Великій Хартії Епохи Знань”*, з його нічим і ніким, окрім звичайно США, не обмеженими „електронними рубежами”, який нібито дає шанс „оновити американську мрію й ідею” та встановити свої правила та закони у всесвітньому масштабі.

Варто також зазначити, що правлячий клас та апарат велетенської американської пропагандистської машини не зупиняються на досягнутому

і не обмежується поширенням в „Єдиному Інтернеті” – „Глобальному Кіберпросторі” вже заїжджених гасел на кшталт „захист прав людини” та/чи „поширення демократії”. За свідченням „Голосу Америки” (07.12.2011), нещодавно США взяли на озброєння нове гасло, винахідником якого виявився сам хазяїн Білого дому, який „запатентував” його на своє ім’я. Йдеться про спеціальну директиву Б. Обами, якою „боротьба за права сексуальних меншин за кордоном” оголошується „пріоритетом американської зовнішньої політики”. В своєму меморандумі він вимагає від зовнішньополітичного відомства, дипломатичних установ та всіх відповідних служб зробити все для „захисту прав лесбіянок, геїв, бісексуалів та трансгендерів (LGDT)”. І хоча коментарі в таких випадках вважаються зайвими, тим не менш, два з них все ж таки варто зробити. По-перше, це є ще одним підтвердженням того, що правлячий клас США начисто „забув”, а точніше ніколи не цікавився більш реальними, пекучими й невідкладними проблемами народів Азії, Африки та Латинської Америки, зокрема такими, як: голод, нестача питної води, масове поширення смертельно небезпечних хвороб і взагалі жебрацьке існування, животіння, на яке їх прирік західний, у тому числі й американський імперіалізм. По-друге, зрозуміло, що нове „ноу-хау” стане для США ще одним, черговим „фіговим листком” для прикриття своїх імперських амбіцій.

Отже, „Велика Хартія Епохи Знань” стала програмним документом американського інформаційного імперіалізму та своєрідною „дорожньою картою” встановлення світового панування США, що становить не лише віртуальну, а й реальну загрозу для абсолютної більшості людства.

Література:

1. **Джонсон Ч.** Американская империя военных баз во всем мире. / Ч. Джонсон. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.left.ru/2004/5/johnson104.html>.
2. **Паренти М.** Власть над миром. Истинные цели американского империализма. [Пер. з англ.]. / М. Паренти. – М. : Поколение, 2006. – 288 с.
3. **Bacevich A.** American Empire: The Realities and Consequences of U.S. Diplomacy. / A. Bacevich. – Harvard: Harvard University Press, 2004.
4. **Bangeman M.** Europe and the Global Information Society. / M. Bangeman. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.uazone.org/gis/bangeman.html>
5. **Boot M.** American Imperialism? No Need Run Away From the Label. / M. Boot. // *USA Today*. – 2003. – May 6.
6. **Dyson E.** Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age. / E. Dyson, G. Gilder, G. Keyworth, A. Toffler.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.pff.org/issues-pubs/futureinsights/fil2magnacarta.html>

7. **Gore Al.** Remarks on the National Information Infrastructure by Vice President Al Gore at the National Press club, December 21, 1993. / Al. Gore. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.ibiblio.org/nii/goreremarks.html>

8. **Gore Al.** Speech delivered at the Information Superhighway Summit at UCLA January 11, 1994. / Al. Gore. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.uibk.ac.at/voeb/texte/vor9401.html>

9. **Kubicek H.** Wieder ein idealistisches Manifest mit dramatischen Fehlereinschaetzungen? Anmerkungen zur Cyberspace Magna Charta. / H. Kubicek. // Fricke W. (Hrsg.) Jahrbuch Arbeit und Technik. – Bonn, 1996. – S. 92.

10. The Progress & Freedom Foundation. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.pff.org/about/>

11. The Real Stake in „Free Flow of Information” [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://www.globaltimes.cn/opinion/editorial/2010-01/500324.html>

УДК 327:32.019

Римський клуб і організація трансдисциплінарних проєктів з довгострокового прогнозування глобальних проблем

Володимир Горбатенко,
доктор політичних наук, професор,
заступник директора Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

Розглядаються історія та розвиток ідейно-теоретичного потенціалу Римського клубу. Охарактеризовано його найбільш впливові доповіді кінця XX – початку XXI століть.

Ключові слова: Римський клуб, футурологія, глобалізація, інноваційний розвиток, місцеве самоврядування.

The history and development of the ideological and theoretical building of the Club of Rome's has been reviewed. The most influential reports of late 20th and early 21th centuries has been characterized.

Keywords: *Club of Rome, futurology, globalization, innovational development, local government.*

Рассматриваются история и развитие идейно-теоретического потенциала Римского клуба. Охарактеризованы его наиболее влиятельные доклады конца XX – начала XXI веков.

Ключевые слова: *Римский клуб, футурология, глобализация, инновационное развитие, местное самоуправление.*

Римський клуб (Club of Rome) належить до найвідоміших центрів світової футурологічної думки. Він був створений у 1968 році за ініціативою західних вчених Ауреліо Печчеї і Александра Кінга як міжнародна неурядова організація, не пов'язана з політичними партіями, класами, ідеологіями, що об'єднує до ста відомих учених, управлінців, підприємців, політичних діячів з різних країн світу. Штаб-квартира організації знаходиться в Парижі. У Римського клубу немає штату й формального бюджету. Його діяльність координується виконавчим комітетом, що складається із 12 осіб. Посаду президента клубу послідовно обіймали: Ауреліо Печчеї (1969 – 1984 рр.); Александр Кінг (1984 – 1990 рр.); Рікардо Дієс-Хохлайтнер (1990 – 2000); Ель Хасан ібн Талал (2000 – 2006). З 2007 року клуб очолюють співголови Ашок Хосла і Еберхард фон Кербер.

Від самого початку існування Римського клубу було визначено, що членами цієї поважної міжнародної організації можуть стати лише ті люди, які не займають офіційних урядових посад і не представляють інтереси якихось країн. Члени клубу в якості основних цілей його діяльності визначили: дати суспільству методіку, за допомогою якої можна було б науково аналізувати проблеми людства, пов'язані з фізичною обмеженістю ресурсів Землі, бурхливим ростом виробництва і споживання; застерегти людство щодо критичної ситуації, яка склалася у світі; визначити для суспільства заходи доцільного управління, досягнення „глобальної рівноваги” [1, с. 3]. Виходячи з цього, поступово Римський клуб перетворився на осередок для організації трансдисциплінарних проектів з довгострокового прогнозування глобальної проблематики.

Крім дійсних, до Римського клубу входять почесні й асоційовані члени. Його роботі сприяють більше 30 національних асоціацій Римського клубу, які ведуть у своїх країнах пропаганду його концепцій. Однією з таких організацій є Українська асоціація Римського клубу. У 2005 р. вона була офіційно зареєстрована як громадська організація, діяльність якої спрямована на популяризацію в українському суспільстві ідей Римського клубу та їхній розвиток в умовах викликів, що постали перед Україною; формування сучасної стратегії розвитку України в контексті глобалізації та європейського цивілізаційного вибору; сприяння впровадженню в Україні принципів „сталого (збалансованого/гармонійного) розвитку” та „еко-соціальної ринкової економіки”; підтримку процесу постіндустріальної

модернізації України. Асоціація тісно співробітничає з Європейським центром підтримки Римського клубу (Відень, Австрія) і національними асоціаціями Римського клубу в Європейському Союзі. Дійсним членом Римського клубу є український вчений Богдан Гаврилишин, почесним членом – президент Національної академії наук України академік Борис Патон.

Тривоги членів клубу щодо подальшого розвитку людства знайшли відображення вже в першій доповіді „Межі росту” (1972), підготовленій Денісом Медоузом з колегами на основі моделі „Світ-3”, розробленої професором Масачусетського технологічного інституту Джеєм Форестером. Автори, зокрема, зазначали: „Людина побачила межі світової системи й ті обмеження, які вони накладають на чисельність населення Землі та діяльність людей. Сьогодні більше, ніж будь-коли, людина прагне все швидше нарощувати кількість оброблюваної й населеної землі, виробництва, споживання, затрат та ін., сліпо вірячи, що середовище її існування витримає подібну експансію, що інші поступляться їй місцем, що наука і техніка ліквідують всі перешкоди на її шляху. Ми хочемо встановити той рівень, на якому прагнення до росту світового співтовариства розвиватиметься від зниження соціальної і політичної напруги до підвищення рівня життя кожної людини. Другою метою було допомогти визначити й дослідити основні чинники, що впливають на довгострокову поведінку світової системи, та їх взаємодію. Ми впевнені, що необхідної тут суми знань отримати не можна, якщо концентрувати увагу, як це часто робиться, на національних системах і короткостроковому аналізі. Ми не збиралися створювати футурологічний проєкт. Він повинен був стати і став аналізом існуючих тенденцій, їх впливу одна на одну, їх можливих результатів. Наша мета – попередити про світову кризу, яка може виникнути, якщо дозволити цим тенденціям розвиватися в тому ж напрямку, і тим самим запропонувати внести зміни в політичні, економічні, соціальні системи, щоб виключити можливість подібних криз” [2].

У 1974 році вийшла друга доповідь Римського клубу з авторством Михайла Месаровича і Едуарда Пестеля „Людство на роздоріжжі”, присвячена проблемі „органічного росту” і „збалансованого розвитку”. У доповіді світ було представлено як живий організм, в якому кожен регіон і кожна країна повинні виконувати свою особливу функцію у взаємозалежному світовому співтоваристві. Зазначалося, що стихійний розвиток економіки є нераціональним, що вона вимагає планового управління на глобальному рівні. Цій проблемі значною мірою було присвячено також доповідь наукового колективу під керівництвом Яна Тинбергена „Перегляд міжнародного порядку” (1975), в якій було зосереджено основну увагу на ідеї „нового міжнародного економічного порядку”, що активно почала розроблятися в той час країнами третього світу. У доповіді пропонувалось провести міжнародну валютну реформу, впорядкувати торгівлю, прийняти дійові заходи по збільшенню

виробництва продовольства, повноправно включити країни, що розвиваються, в міжнародну систему поділу праці. Спільна діяльність людей усієї планети має виключити егоїстичні дії заради власної вигоди. Йшлося також про необхідність перегляду поняття національного суверенітету, який, на думку авторів доповіді, заважає органічно розвиватися світовому співтовариству [3].

Перші доповіді Римського клубу дали могутній поштовх у сфері глобального моделювання. Підтвердженням цього є те, що наприкінці 70-х років Римський клуб переорієнтував свою діяльність на пошуки перспектив виживання людства. Це засвідчують, зокрема, наступні доповіді: „Поза межами віку марнотратства” (1976, Д. Гарбор та ін.); „Цілі для людства” (1977, Е. Ласло та ін.); „Енергія: зворотний рахунок” (1978, Т. Монбріаль); „Не існує меж освіти” (1979, Дж. Боткін, Е. Ельманджра, М. Маліца). Отже, вже у перше десятиліття свого існування Римський клуб активно зайнявся вивченням широкого кола проблем людства, здатних визначально впливати на подальший розвиток планетарного співжиття. Детальний перелік цих проблем подає А. Печчеї у своїй всесвітньо відомій книзі „Людські якості” (1977): „Безконтрольне розселення людини по планеті; нерівність і неоднорідність суспільства; соціальна несправедливість, голод і недоїдання; широке розповсюдження бідності; безробіття; манія росту; інфляція; енергетична криза; вже існуюча чи потенційна нестача природних ресурсів; розпад міжнародної торгової і фінансової системи; протекціонізм; неграмотність і застаріла система освіти; заколоти серед молоді; відчуження; занепад міст; злочинність і наркоманія; вибух насильства і посилення поліцейської влади; тортури й терор; ігнорування закону й порядку; ядерне безумство; політична корупція; бюрократизм; деградація навколишнього середовища; занепад моральних цінностей; втрата віри; відчуття нестабільності і, нарешті, не усвідомлення всіх цих труднощів та їх взаємозв'язків – ось далеко не повний список або, вірніше сказати, клубок тих складних, заплутаних проблем, який Римський клуб назвав проблематикою” [4, с. 120].

У 80-і роки Римський клуб зосередився на всебічному дослідженні широкого кола проблем. Нове десятиліття відкрили одразу три доповіді: „Третій світ: три чверті світу” (1980, М. Герньє); „Діалог про багатство і добробут” (1980, О. Джаріні); „Дороговкази в майбутнє” (1980, Б. Гаврилишин). Поряд із зазначеними, 80-і роки ознаменувались наступними доповідями: „Імперативи співробітництва Півночі і Півдня” (1981, Ж. Сен-Жур); „Мікроелектроніка і суспільство” (1982, Г. Фрідріхс, А. Шафф); „Третій світ спроможний себе прогодувати” (1984, Р. Ленуар); „Майбутнє океанів” (1986, Е. Манн-Боргезе); „Революція босоногих” (1988, Б. Шнайдер); „За межами росту” (1988, Е. Пестель); „Межі спустошеності” (1989, О. Джаріні, В. Сіель); „Африка, що перемогла голод” (1989, А. Лемма, П. Маласка).

Доповідь українця за походженням Богдана Гаврилишина зафіксувала прагнення вчених цього періоду до пошуку шляхів, якими можуть розвиватися різні суспільства з тим, щоб, за словами відомого японського вченого і політика Сабуро Окіти, „не залишатися застиглими у тенетах вчорашніх поглядів, ідеологій і проблем”. Зазначена доповідь дотепер залишається актуальною. Характеризуючи в той час найпридатніший сценарій розвитку СРСР, учений, зокрема, зазначив: „Можливими наслідками спроби зберегти існуючий стан були б зростаючі невдоволення, ворожість і дисидентство, а потім спалахи насильства, що підсилювалися б окремими подіями, які вели б до розпаду Радянського Союзу. В результаті більшість нинішніх союзних республік стали б незалежними державами. Вони прагнули б зберегти свою незалежність протягом кількох десятиліть. Зазнавши радощів і гіркоти такої незалежності, вони, можливо, добровільно створили б більші об'єднання, подібні до Сполучених Штатів Європи або Середньої Азії, водночас, відповідно, зберігаючи свою культурну самостійність, як у сучасному Європейському Економічному Співтоваристві, Російська республіка також знайшла б своє місце у такій наднаціональній будові, де вона посіла б місце сильного партнера, але лише партнера” [5].

У своїй доповіді Б. Гаврилишин започаткував застосування методології аналізу ефективності держав з метою створення нової галузі, яку він називає „архітектурою суспільних устроїв”. Аналізуючи доповідь Б. Гаврилишина, С. Грабовський зазначає: „Йшлося не про чергову утопію, яка змалювала б „прекрасний новий світ”, а про суто наукову працю, що поєднувала три аспекти: аналітику, що мала пояснити, чому одні суспільства є ефективнішими за інші; рекомендації, яким чином і що саме змінити у соціально-економічному житті тієї чи іншої країни для підвищення ефективності економіки; прогностику, покликану окреслити вірогідність тих чи інших змін у різних країнах і можливі наслідки цих змін” [6]. Прогностичний потенціал доповіді українського вченого у подальшому був підтверджений розпадом СРСР, глобальними змінами в Китаї, зростанням загроз з боку ісламського фундаменталізму, нелінійністю сучасного вирішення соціальних проблем для різних країн, підвищеною увагою до проблематики інноваційного розвитку в рамках національних держав. Сьогодні Б. Гаврилишин продовжує наполягати на проголошених ним 1979 року ідеях й у своїх наукових розвідках веде мову про необхідність „поєднання політичної свободи, економічної ефективності, соціальної справедливості й симбіотичного співжиття з природою” [6].

Перевидану 2009 року доповідь Б. Гаврилишин доповнив спеціальним розділом „Україна: 20 минулих і 20 майбутніх років”, у якому міститься системне бачення перспектив становлення незалежної демократичної України [7]. У цьому розділі, зокрема, подаються шляхи виходу українського суспільства з кризового стану та напрями демократизації суспільно-політичного життя, підвищення ефективності управління

державою і суспільством. Важливою передумовою забезпечення ефективності суспільного розвитку Б. Гаврилишин вважає прихід до влади в усіх її гілках і на всіх рівнях нової справжньої політичної еліти – більш професійної і патріотичної, здатної діяти на основі сучасних інформаційно-комунікаційних засобів, наділеної мобілізаційним баченням майбутньої України. Для майбутнього демократичного розвитку України Б. Гаврилишин вважає необхідними інституційні зміни на основі децентралізації, ліквідації посад голів державних адміністрацій, забезпечення виборності на місцях. Поряд з цим вчений вважає за необхідне і прогнозує скорочення кількості партій до 5-7. Це мають бути партії європейського типу з чіткими ідеологіями, програмами, принципами внутрішньої і зовнішньої політики. В економічній сфері необхідно досягти темпів зростання ВВП до 8-10% щорічно з одночасним зниженням інфляції за рахунок інноваційного розвитку, зменшення адміністративних бар'єрів на шляху створення нових підприємств, поліпшення інвестиційного клімату, оптимізації податкової системи, забезпечення сталого економічного розвитку. У соціальній і гуманітарній сфері необхідно орієнтуватися на підвищення якості науки, освіти й охорони здоров'я. Науку й освіту слід тісно пов'язати з виробництвом, сферу охорони здоров'я – приватизувати за умови обов'язкового страхування й контролю держави за якістю надання медичних послуг.

Значний резонанс мала вище зазначена доповідь німецького громадського і політичного діяча Едуарда Пестеля, який зробив вагомий узагальнення у сфері науково-технічного прогресу та його соціальних наслідків, у з'ясуванні перспектив енергетичної і екологічної проблем, економічного росту, розвитку міжнародної політики. Вчений у своїй доповіді зазначав: „Дух відповідальності повинен і може пройти крізь усі місцеві державні й регіональні кордони, щоб люди, на ділі навчені вирішувати свої місцеві проблеми, були духовно і практично підготовлені до вирішення проблем, які зачіпають наше глобальне всесвітнє надбання – океани, довкілля, повітря, яким ми дихаємо, – і, головне, щоб озброїти людей для боротьби з небезпекою, яка загрожує їх духовному і моральному багатству – людським цінностям, до яких відноситься усвідомлення своїх обов'язків і своїх прав, терпимість і повага до різних вірувань і різних рас і, нарешті, але не в останню чергу, до нашої соціальної і культурної спадщини – основи подальшого соціального і культурного прогресу. Саме тут лежить головна можливість відкрити перед світом дорогу до органічного росту і розвитку” [8, с. 239].

90-і роки розпочалися узагальнюючим звітом Римського клубу під назвою „Перша глобальна революція” (1991, А. Кінг, Б. Шнайдер). Цей звіт привернув увагу до наступного: участі кожного в пошуках шляхів подолання взаємопов'язаного комплексу сучасних проблем; визнання того, що можливість конструктивних змін коріниться в мотивах і цінностях, які визначають нашу поведінку; розуміння того, що поведінка

націй і суспільств відображає поведінку окремих членів цих суспільств; попередження щодо недоцільності очікування відповідей на проблеми від лідерів урядів й необхідності малих але мудрих рішень, що відображають рівень свідомості мільйонів простих людей; забезпечення вимоги, згідно з якою будь-який привілей на індивідуальному чи національному рівні повинен супроводжуватися належною відповідальністю [1, с. 6-7].

Особливу увагу автори доповіді звернули на проблему місцевого самоврядування. На їхню думку сенс привернення уваги до цієї проблеми пов'язаний з новим викликом часу, який підштовхує до необхідності створення концепції сучасного світового розвитку, покликаної встановити орієнтири майбутнього існування людства в умовах зведеної до мінімуму конфліктності. Вчені вважають очевидним парадоксом сучасного світу наявність в умовах подальшого розвитку загальної інтегративної тенденції прогресуючої суспільної протидії всьому тому, що розцінюється як надмірна централізація. Подібні відцентрові тенденції, на думку аналітиків, пов'язані не лише з труднощами суспільного існування в рамках застарілих політичних систем, а і з потягом до національної самосвідомості, котрий є „загальнолюдською потребою” й виток якого „приховані у темряві століть”. І все це відбувається в умовах, коли людство буквально придушене тягарем глобальних соціально-економічних проблем сучасності, в першу чергу катастрофічної засміченості довкілля, недостатності енергоресурсів, нестабільного характеру забезпеченості жителів Землі продовольством, стрімкого зростання населення, розростання міст та ін. До того ж, названі проблеми мають стійку тенденцію до постійного поглиблення і зростання. За цих умов намагання розв'язати глобальні проблеми на загальносвітовому рівні та зусиллями окремих держав є недостатніми і безперспективними.

Важливість концепції А. Кінга і Б. Шнайдера, у якій знайшла відображення проблема взаємозв'язку на сучасному етапі цивілізаційного поступу місцевого (регіонального) самоврядування і глобальних проблем сучасності, не викликає сумніву. Її втілення у суспільно-політичну практику потребує переорієнтації частини завдань, пов'язаних із вирішенням глобальних проблем на місцевий рівень. За сучасних умов, зі слів авторів доповіді, щоб досягти управління, заснованого на балансі стійких інтересів, важливо сформувати „багатоступінчасту систему прийняття рішень, важливим принципом якої було б обговорення питань і розробка рішень на рівні, найближчому до того прошарку суспільства, який найбільшою мірою відчуває на собі сприятливі чи несприятливі наслідки цього рішення” [9]. Пошуки розв'язання глобальних проблем, на думку авторів проєкту, мають відбуватися на всесвітніх форумах, однак окремі конкретні питання потребують оптимальних рішень представників міст і самоврядних структур. Для цього замало простої інтерпретації розпоряджень центрального уряду, оскільки останній навряд чи зможе враховувати усі місцеві проблеми. Лише переорієнтація частини завдань

глобального характеру на місцевий рівень зможе оптимізувати роботу центральних органів влади й посприяти процесові гуманізації державної бюрократично-управлінської системи.

У зв'язку з висловленою авторами доповіді ідеєю осмислення місцевого самоврядування і глобальних проблем сучасності у тісній взаємозалежності можна сформулювати можливі напрями практичних дій для розв'язання проблеми, яка постала тепер і може значно загостритись у найближчому майбутньому. До таких варто віднести:

1) надання місцевим органам влади мінімальних можливостей самостійного законодавчого і практичного вирішення екологічних, ресурсозберігаючих, правозахисних та ін. проблем;

2) розв'язання проблеми максимальної самозабезпечуваності на рівні місцевих громад і адміністративно-владних самоврядних структур;

3) урахування динамічного характеру суспільного розвитку на локально-місцевому рівні й практичних можливостей останнього до „швидкого реагування” щодо мінливого характеру й постійного ускладнення та наростання глобальних проблем;

4) всебічне сприяння активізації участі місцевих організаційних структур різних держав у розширенні системи міжнародних організацій, інтернаціоналізації загальнодемократичного процесу і подолання ізоляціонізму;

5) забезпечення формування в низових адміністративних самоврядних структурах „зустрічних” умов для виникнення якісно нової державності з плюралістичним підходом до характерних особливостей і відмінностей регіонального й місцевого розвитку, важливою спільною рисою яких має стати домінування об'єднаних політичних моделей над тими, що відкривають „шлюзи” національного і суспільного розбрату та стоять на перешкоді новітньої стратегії розвитку людської цивілізації.

У 90-і роки минулого століття для діяльності Римського клубу характерні пошуки альтернативної цивілізації, розробка ідей про уміння обходитись наявними ресурсами. Це знайшло відображення в доповідях: „Здатність управляти” (1994, Е. Дрор); „Скандал і ганьба: бідність і недорозвиненість” (1995, Б. Шнайдер); „Брати природу до уваги: до національного доходу, що сприяє життю” (1995, В. Ван Дирен). На порозі ХХІ ст. вчені Римського клубу особливу увагу звернули на необхідність глибокого усвідомлення світовим співтовариством неекономічних і нематеріальних проблем як невід'ємних елементів задоволення потреб людини. Йдеться про доповіді: „Фактор чотири: подвійний добробут – зменшене вдвічі використання ресурсів” (1997, Е. Вайцзеккер); „Межі соціальної єдності: Конфлікти і розуміння в плюралістичному суспільстві” (1997, П. Бергер); „Як ми повинні працювати” (1998, О. Джаріні, П. Лідтке); „Управління морями як глобальним ресурсом” (1998, Е. Манн-Боргезе); „У Мережі: гіпотетичне суспільство” (1999, Ж.-Л. Цебріан).

У резонансній доповіді „Фактор чотири...” група західних учених під керівництвом Е. Вайцзеккера висловила ідеї, основним мотивом яких є обґрунтування раціонального використання ресурсів, забезпечення, не збільшуючи обсягів виробництва, подвоєння випуску кінцевого продукту в сільському господарстві та промисловості. В основу цього проєкту вченими закладено ідеї, спрямовані на подолання споживацької психології, підвищення ефективності використання ресурсів, подолання дисбалансу у використанні робочої сили, відмову від невиправданих невиробничих витрат, переробку відходів виробництва, встановлення контролю над ринком та ін. Чимало ідей Е. Вайцзеккера використовуються в економіці США й ряду європейських країн. Впровадження ідей цієї доповіді визначило шлях до створення сучасної економіки й розвинутого суспільства, здатного ефективно реагувати на виклики глобалізації.

У першому десятилітті ХХІ ст. ключовими напрямками діяльності Римського клубу постали глобальне моделювання соціальних систем, побудова комп'ютерних моделей світу, дослідження специфіки буття людини в сучасному світі, формування нових цінностей, аналіз перспектив розвитку людської цивілізації, критика негативних тенденцій розвитку західної цивілізації, пошук шляхів гуманізації людини і світу, охорона довкілля. Свідченням цього є наступні доповіді: „Гуманізм перемагає” (2000, Р. Мон); „Інформаційне суспільство і демографічна революція” (2001, С. Капіца); „Мистецтво заставляє думати” (2002, Ф. Фестер); „Подвійна спіраль навчання й роботи” (2003, О. Джаріні, М. Маліца); „Межі росту – через 30 років” (2004, Д. Медоуз та ін.); „Межі приватизації” (2005, Е. Вайцзеккер); „Майбутнє людей з обмеженими можливостями у світі” (2005, Р. де Гарсія); „Переосмислення цивілізації: розв'язання конфлікту в людській сім'ї” (2006, М. Тігранян); „Фактор п'ятий: перетворення глобальної економіки на основі 80% покращення у продуктивності ресурсів” (2009, Е. фон Вайцзеккер, Ш. Деша, К. Харгроуз, М. Сміт, П. Стасинопулос); „Синя економіка” (2009, Г. Паулі).

Доповіді Римського клубу цього періоду засвідчують прагнення вчених до неогуманізму: надання конкретних пропозицій щодо інтеграції суспільства з людьми, які страждають обмеженими можливостями у світі з метою захистити людське різноманіття і сприяти включенню останніх до активного суспільного життя (Р. де Гарсія); подолання нерівномірності темпів розвитку людського суспільства, що може спричинити міжцивілізаційне протистояння у світі (М. Тігранян); застосування інновацій з метою покращення використання ресурсів і підвищення енергетичної продуктивності з метою масового підвищення добробуту людей різних країн (Е. фон Вайцзеккер, Ш. Деша, К. Харгроуз, М. Сміт, П. Стасинопулос); розробка конкурентоздатних проєктів, які прокладуть шлях до стабільної економіки у багатьох зонах ризику (Г. Паулі).

Велику роль в умовах сучасного розвитку відіграла доповідь „Межі приватизації”, в якій вперше було здійснено глибокий аудит приватизаційних процесів у всьому світі за останні десятиліття. У ній висвітлено історичний розвиток процесів глобалізації й лібералізації економіки, проаналізовано досвід понад 50 найкращих і найгірших прикладів приватизації у світі. На цій основі було запропоновано рекомендації щодо політики і дій, які б забезпечили оптимальний баланс між можливостями й відповідальністю держави й приватного сектору з урахуванням всезростаючої ролі громадянського суспільства [10]. Характеризуючи цю доповідь, президент Римського клубу принц Ель Хасан ібн Талал зазначив, що її розділ „Уроки приватизації” має стати обов’язковим для уважного ознайомлення національних політиків та провідних менеджерів усього світу.

У доповіді „Фактор п’ятий” автори привертають увагу до інноваційних проектів останніх 15 років у різних сферах соціального розвитку. Вони вважають, що завдяки реалізації подібних проектів цілком можливим є покращення ситуації з використанням ресурсів і підвищенням продуктивності використання енергії з метою підвищення добробуту людей в усьому світі. Автори підходять до проблеми довгострокового стійкого розвитку людства на планеті з наступної точки зору: або людство, використовуючи свої знання і навички, змінить способи взаємодії з довкіллям або довкілля змінить свій спосіб взаємодії з людством. При цьому основний акцент у доповіді зроблено на досягненні 80% підвищення ефективності використання ресурсів, конкретних технологій і рішеннях, а також способах глобального застосування інноваційних рішень і технологій з метою модернізації економічної системи на користь вирішення проблем зміни клімату, дефіциту прісної води, голоду, відходів [11].

Особливу зацікавленість світової громадськості викликав один із останніх проектів Римського клубу „Синя економіка”, ініційований Гюнтером Паулі. Він спрямований на те, щоб знайти сто кращих технологій, які підказує сама природа. Вчений, зокрема, переконаний, що за допомогою інновацій можна допомогти вирватися з бідності 40 мільйонам фермерів, які вирощують каву, використовуючи перероблену сировину для того, щоб вирощувати гриби шіітаке. Досить перспективною справою він вважає також виробництво титанової сталі з органічних матеріалів, наприклад, шовку тутових шовкопрядів. У цьому разі не треба витрачати велику кількість енергії на транспортування і виплавку залізної руди. Більше того, плантації тутового дерева допоможуть відновлювати безплідні землі і освоювати пустелі. Поряд з цим автор пропонує застосування природних способів уникнення пожеж, методологію використання шовку в медицині, технології отримання електроенергії за рахунок різниці температур, новітні засоби пом’якшення змін клімату та ін.

Останнім з представлених на сьогодні проектів Римського клубу стала доповідь норвезького економіста і футуролога Йоргена Рандерса

„2052: Глобальний прогноз на наступні сорок років” (2012). Вчений основною причиною глобальних проблем людства вважає відсутність довгострокового планування в середовищі тих, хто приймають суспільно значимі рішення. Він попереджає про реальність ризиків, пов’язаних з брутальним вторгненням людини в навколишнє середовище. Неадекватна діяльність людини призведе до глобального потепління, яке обернеться засухами, повеннями і пожежами, нестачею продовольства, зростанням нерівності й виникненням глобальних конфліктів.

Аналіз дослідницької діяльності Римського клубу засвідчує цілий ряд особливостей його діяльності. До таких особливостей насамперед слід віднести підвищену увагу організації до прогновної складової, що сягає своїми витокami 60-х років ХХ ст., коли Організація економічного співробітництва і розвитку запропонувала Еріху Янчу, одному з майбутніх засновників Римського клубу, зайнятися в рамках спеціальної дослідницької програми вивченням питання про співвідношення прогнозування і планування. Внесок цього вченого у з’ясування зазначеної проблеми відіграв значну роль у подальших дослідженнях науковців Римського клубу. Так, у дослідженні, названому „Перспективи технологічного прогнозування”, було визначено тенденцію до інтеграції прогнозування і планування, яка зумовлює „активне представлення майбутнього”. Основною ідеєю наступної праці Янча „Спроба створення принципів світового планування з позицій загальної теорії систем” було визначення людини, здатної формувати своє майбутнє як базовий елемент соціальної еволюції. Критичною умовою цього процесу він визначив контроль над системною динамікою суспільства й довкіллям. Зазначена діяльність зумовила формування нового різновиду прогнозування — нормативного, базовий алгоритм якого розгортається не від сьогодення до майбутнього, а від майбутнього до сьогодення. У цьому контексті Римський клуб дотепер особливу увагу приділяє проблемам, пов’язаним із нинішніми й майбутніми суперечностями в системах „суспільство – природа” і „людина – суспільство”. У прогностичних дослідженнях Римського клубу широко використовуються новітні методи – комп’ютерне моделювання, синергетика, форсайт, брейнстормінг та ін.

На адресу Римського клубу нерідко висловлюються претензії щодо прогнозів, які не збуваються. В цьому аспекті цікавою є думка керівника експертного клубу Мінпроменерго Російської Федерації Георгія Афанасьєва, який вважає, що хороший прогноз – це той прогноз, який не збувся але скорегував спрогнозоване майбутнє, викликав самим фактом свого існування ланцюжок дій, спрямованих на запобігання передбачуваної небезпеки. Так було з прогнозом Римського клубу початку 1970-х років щодо цілковитого виснаження ресурсів планети до 2020 року й настання еколого-енергетичної катастрофи. „Експертів почули, – зазначає Г. Афанасьєв, – в розвинутих країнах відбулася „зелена”, тобто аграрна революція, що дала змогу різко підвищити виробництво продовольства.

Завдяки цьому прогнозу були здійснені компенсаторні дії, результатом яких став „провал” передбачуваного. Однак це аніскільки не применшує цінності висновків Римського клубу” [12].

Другою особливістю Римського клубу є те, що він, проголошуючи себе поза політикою, все ж таки є політичним утворенням. Не заперечував цього й А. Печчеї, який зазначав, що Римський клуб є політичним в істинному, етимологічному значенні цього слова, оскільки, „сприяючи вивченню і осмисленню довгострокових інтересів людства, він на ділі допомагає закласти нові, більш міцні й співзвучні часові основи для прийняття важливих політичних рішень і водночас заставляє тих, від кого залежать ці рішення, усвідомити всю глибину покладеної на них відповідальності” [4, с. 138]. Не піддаючи сумніву значення досліджень Римського клубу, не слід забувати й про однополярну спрямованість сучасного процесу глобалізації, в контексті якої неважко зрозуміти, що Римський клуб та інші подібні йому прозахідні організації значною мірою є залежними від цього процесу. Т. Кремень з цього приводу зазначає: „Очевидно, що роботи Римського клубу, незважаючи на ряд позитивних моментів, мають на меті приховування кризи розвитку сучасної системи капіталізму на Заході шляхом надмірного підкреслення самих глобальних проблем розвитку людства та їхніх наслідків, уникаючи безперечно необхідного в аналізі глобальних проблем висвітлення причин появи цих проблем та їхнього жорсткого прояву” [13, с. 136]. Водночас політична складова діяльності Римського клубу значною мірою компенсується тим, що він зробив значний внесок у вивчення перспектив розвитку біосфери, пропагування ідей гармонізації відносин людини і природи, справив визначальний вплив на поглиблене розуміння перспектив виживання людства на тлі глобальних цивілізаційних і соціальних викликів.

Література:

1. Римский клуб // Теория и практика управления. – 2003. – № 3.
2. Цит. за: Круглова Г. А. Римский клуб // Новейший философский словарь / Г. А. Круглова. – <http://arion.ru/wiki/RimskijKlub/print>.
3. Reshaping the International Order. A Report to the Club of Rome / Tinbergen, Dolman van Ettinger (Eds.), New-York: E.P.Dutton. 1976. – 325 p.
4. **Печчеи Аурелио**. Человеческие качества / Аурелио Печчеи. – М.: „Прогресс”, 1985.
5. **Гаврилишин Б.** Дороговкази в майбутнє / Б. Гаврилишин / Пер. з англ. Л. Л. Лещенко. – К.: Основи, 1993. – С. 54-55.
6. **Грабовський С.** Віднайдені дороговкази / С. Грабовський // Дзеркало тижня. – № 19 (747). 30 травня 2009 р.
7. Див.: Гаврилишин Богдан. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / Б. Гаврилишин; упоряд. В. Рубцов. – Вид. 3-тє, допов. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. – 248 с.

8. За пределами роста: Пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. ст. Д. М. Гвишиани. – М. : Прогресс, 1988.

9. **Кинг А.** Первая глобальная революция. Доклад Римского клуба / А. Кинг, Б. Шнайдер. – М. : Прогресс-Пангея, 1991. – С. 247.

10. Limits to Privatization: How to Avoid Too Much of a Good Thing: A Report to the Club of Rome. Edited by Ernst von Weizsacker, Oran R. Young, Matthias Finger. – London: Earthscan, 2005. – 414 p.

11. Factor Five: Transforming the Global Economy Through 80% Improvements in Resource Productivity: A Report to the Club of Rome. Edited by Ernst von Weizsacker, Karlson Hargroves, Michael H. Smith, Cheril Desha, Peter Stasinopoulos. – London: Earthscan, 2010. – 428 p.

12. **Еремеев В.** Наука предвидения / В. Еремеев // <http://www.eprmagazine.ru/vlast/pravila/nauka/31.08.07>.

13. **Кремень Т. В.** Історія створення, цілі та завдання Римського клубу / Т. В. Кремень // Практична філософія. – 2001. – № 3 (4).

УДК 327.704

Глобалізація: неминучість концептуальних змін

Юрій Шайгородський,

доктор політичних наук,

головний науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Ф. Кураса НАН України

У статті обґрунтовується необхідність дослідження глобалізації, політичного аналізу її специфіки, динаміки і перспектив з урахуванням негативних тенденцій, що супроводжують цей процес. Наголошується на важливості теоретичного забезпечення і практичного втілення шляхів формування такої внутрішньої і зовнішньої політики, яка б забезпечила нашій державі гідне місце у світовій спільноті.

Ключові слова: глобалізація, концепції глобалізації, політичний простір, політичний міф.

The need to study globalization, political analysis of its specificity, dynamics and perspectives considering the negative tendencies of this process proved in the article. The importance of the theoretical providing and practical implementation of ways of forming domestic

and foreign policy that would provide our country a worthy place in the world community is accented.

Keywords: *globalization, the concepts of globalization, political space, political myth.*

В статье обосновывается необходимость исследования глобализации, анализа ее специфики, динамики и перспектив с учетом негативных тенденций, сопровождающих этот процесс. Отмечается важность теоретического обеспечения и практического воплощения путей формирования такой внутренней и внешней политики, которая бы обеспечила нашему государству достойное место в мировом сообществе.

Ключевые слова: *глобализация, концепции глобализации, политическое пространство, политический миф.*

Світ, у якому ми живемо, змінюється так стрімко, що навіть вчені не встигають осмислити ці зміни, передбачити їх подальший розвиток. Минуле століття, переповнене глобальними подіями і процесами: революціями, Першою і Другою світовими, „холодною” війнами, що ледь не довели людство до прірви самознищення, розпад світових імперій і колоніальної системи, СРСР і соціалістичного табору тощо, дало старт черговій хвилі процесу глобальних трансформацій. Потужному, багаторазово прискореному процесу, побудованому на нових принципах і з домінуванням нових форм. Ця послідовна зміна явищ і станів набирала обертів на тлі розвитку постіндустріального суспільства. Розпад колоніальної і соціалістичної систем створив можливості освоєння політичного простору новими суб'єктами і, водночас, – примножив можливості розширення меж політичного простору іншими. Ці тенденції є і взаємопов'язаними, і протидіючими. Вони розгортаються і діють в нових умовах, на тлі нових глобалізаційних викликів, що значною мірою визначатимуть характер і результат великого історичного переходу.

Очевидно, що процес глобалізації – закономірний рух людства до форм співіснування за нових умов. З одного боку, саме глобалізація, що розгортається на тлі розвитку технологічних, інформаційних, наукоємних сфер посилює інтеграційні, об'єднавчі процеси, поступово призводить до розуміння взаємозалежності людства. З іншого, зосередження економічних, фінансових, технологічних, освітніх, інформаційних, військових тощо ресурсів „в руках” США і країн Західної Європи об'єктивно створює умови для формування своєрідних „центрів” і „периферії”. Посилюється цей поділ суттєвою різницею у можливостях соціального і економічного розвитку, життєвого рівня населення. Значно вищі фінансові, економічні, управлінські можливості, здебільшого, й забезпечують „центри” беззаперечними аргументами на користь певної системи цінностей, певного способу життя, часто – призводять

до „мовчазної згоди” щодо сприйняття пропонованих політичних, економічних, фінансових, військових стратегій.

Необхідність дослідження процесів глобалізації, політичного аналізу її специфіки, динаміки, тенденцій розвитку, а також політичних спекуляцій і міфів навколо цих процесів, зумовлюється потребою теоретичного обґрунтування і практичної розробки шляхів формування внутрішньої і зовнішньої політики України. Такої політики, яка б забезпечила нашої державі гідне місце у світовій спільноті і яка враховувала б і сучасні потреби суспільного й цивілізаційного розвитку, і його перспективи. Саме тому, суспільні перетворення, що відбуваються в Україні та в світі, описуються, як правило, в контексті глобалізаційних процесів. Такий контекст є обґрунтованим з наукової точки зору й обумовленим об’єктивними процесами, поза межами якого Україна залишитись не може. Проте й досі теоретичне бачення державотворення в Україні, в контексті глобалізаційних змін, залишається мозаїчним. „Система економічних, політико-державних, філософських і соціологічних ідей, теорій, що панувала в Україні до кінця 80-х років... виявилася непродуктивною, а за різкішими оцінками – помилковою. Виникла потреба пошуку нових теоретичних засад, на які могли б спертися суспільствознавці, аналізуючи сьогодення і розробляючи прогнози на майбутнє. Тим більше, що сучасна Україна – це нові економічні, політичні й ідеологічні відносини” [1, с. 12-13].

Поняття „глобалізація”, утворюючи певний категорійний комплекс для опису суті й характеру цивілізаційних перетворень, має своє смислове навантаження. Це поняття активно використовується для характеристики сучасних змін життєдіяльності, переходу людства на якісно новий рівень – від національно-державної до транснаціональної фази суспільств і постіндустріальної, інформаційної фази суспільного розвитку в цілому. Концепція глобалізації стала одним з найбільш поширених інструментів аналізу соціальних процесів у сучасному суспільствознавстві. У науковому середовищі та в засобах масової інформації точаться гострі дискусії щодо перспектив глобалізації. Складається й система міфів щодо цього процесу. Зокрема, побутує міф про те, що глобалізація – абсолютно нове, притаманне лише нашій сучасності, явище.

Насправді ж, стверджувати, що глобалізація – нове світове явище, було б не зовсім правильно. Дійсно, саме поняття з’явилося на сторінках наукових та популярних видань лише на початку 60-х років минулого століття, але явище глобалізації має глибокі історичні корені. Його хвиль в історії людства було чимало. Епоха великих географічних відкриттів, імперія Олександра Македонського, Римська імперія, імперія Чингісхана, розростання колоніальних імперій, промислова і науково-технічна революція тощо – все це можна аналізувати і під кутом зору аспектів глобалізації. На нашу думку, небезпідставним може бути твердження і про те, що процес глобалізації розпочався ще на початках самої історії людства.

Разом з тим, глобалізація сьогодні, – це об'єктивний процес і чи не основна ознака сучасного етапу розвитку людства. Поняттям „глобалізація” позначається великий спектр неоднозначних тенденцій і подій: „розвиток світових ідеологій, інтенсивна боротьба за встановлення світового ладу; стрибкоподібне зростання кількості і впливовості міжнародних організацій, послаблення суверенітету національних держав; поява і розвиток транснаціональних корпорацій, зростання міжнародної торгівлі; інтенсивні масові міграції і формування мультикультурних спільнот; створення планетарних ЗМІ і експансія західної культури в усі регіони світу тощо. Аналіз цих релевантних теорій глобалізації тенденцій показує, що вони набули характеру синхронних суспільних змін на початку та в середині ХХ століття, і відбулося це перетворення таким чином, що його можна охарактеризувати як соціокультурний зсув” [2].

Процеси глобалізації утворюють розгалужене тематичне і проблемне поля у сферах економіки, політики, ресурсів і стали предметом дослідження практично усіх наук – соціальних, гуманітарних, природничих. Більше того, „розвиток досліджень глобальних процесів у рамках окремих соціальних, гуманітарних і природничих наук зумовив формування специфічного предметного поля глобальних досліджень. Усі вони виходять з об'єктивної передумови – існування глобальної світоцілісності як феномена сучасної дійсності. Її наявність проявляється як в універсальному характері глобальних процесів, так і в специфічній системі взаємозалежних глобальних проблем, саме існування яких, як і потреба в їх розв'язанні, диктують необхідність формування планетарної свідомості людства як єдиного суб'єкта світового розвитку” [3, с. 421]. Така універсалізація поняття дає підстави для оцінки дискурсу глобалізації як відносно нової наукової парадигми, яка стає умовою адекватності соціального пізнання тенденціям і вимогам сучасної реальності.

Методологічні підходи до системних глобальних досліджень почали формуватися під впливом діяльності Римського клубу. У найбільш загальному плані суть соціокультурних змін доби глобалізації знайшла відображення у трьох провідних концептуальних підходах – моделі глобальної системи (Е. Гідденс, М. Склер), глобальної соціальності (Р. Робертсон, У. Бек, Г. Терборн), детериторіалізації соціального (А. Аппадурі, М. Вотерс).

Тема глобалізації, в її різних (екологічних, економічних, соціальних, політичних, культурних, духовних, антропологічних тощо) вимірах, з 1990-х років стала домінуючою практично у всіх галузях наукових досліджень, зокрема політичних. Показовим є те, що праці з проблем глобалізації виділені в окрему категорію за класифікацією, установлену Міжнародною асоціацією політичної науки [3, с. 420].

В Україні, до середини 1980-х років, процеси глобалізації трактувалися не лише неоднозначно, але й були занадто ідеологізовані. З одного боку, вони розглядалися як передумова „світової комуністичної цивілізації”, яка

стане результатом міжнародного комуністичного руху і „пролетарських” революцій. З іншого, – як результат розвитку капіталізму, де транснаціональні корпорації оволодівають світовою капіталістичною економікою і стають інструментом поневолення країн „третього світу”.

Від середини 1980-х років починається об’єктивніше дослідження процесів глобалізації, їх впливу на економіку, політику, культуру, інші сфери життєдіяльності. Аналізуючи ці процеси, політична і філософська науки в Україні відходять від вузького класового підходу, ширше застосовуються цивілізаційний і системний підходи в дослідженнях глобалізації як історичного процесу. Сучасні українські дослідники В. Андрущенко, О. Бабкіна, О. Білорус, І. Бураковський, Л. Гайдуков, В. Горбатенко, В. Денисенко, Г. Зеленько, А. Кудряченко, Б. Кухта, О. Литвиненко, В. Манжол, М. Михальченко, М. Мальський, Ю. Пахомов, Ю. Римаренко, Ф. Рудич, О. Шевченко, Ю. Шемшученко, Л. Шкляр та інші не лише аналізують існуючі теорії глобалізації, але й висувують оригінальні концепції входження України в світові глобальні процеси.

Характерною особливістю наукових (зокрема й політологічних) досліджень глобалізації стає їх міждисциплінарний характер. Політична наука спрямовує увагу переважно на процесуальне та інституційне оформлення глобалізації як нового світового порядку. Щоправда, саме явище інтерпретується по-різному. Так, одна група політологів новий світовий порядок, що встановлюється внаслідок глобалізації, розуміє як світ без гегемонії (Р. Фалк). Інші вчені – тлумачать новий світовий лад як надгегемонізм, продовження гегемонії США. Останнім часом активно розробляються підходи в основі яких – бачення світового порядку з кількома центрами впливу.

Глобалізація є процесом суттєвих змін у світовій економіці, політиці, в інформаційній сфері, в галузі транспорту, у військовій сфері тощо. Отже специфіка її сучасного етапу полягає, передусім, в тому, що це – багатоаспектний процес, який викликає кардинальні зміни не лише у всіх сферах людської діяльності, але й в способі життя людини. Глибинним фактором глобалізації є те, що здійснюється вона, значною мірою, за рецептами неолібералізму в економічній і політичній сферах. При цьому неоліберальні рецепти поступово трансформуються в щось нове, і в цьому новому неолібералізм і неоконсерватизм конвергуються. Найяскравіше це проявляється в американській моделі геоekonomіки і геополітики, в якій глобалізація постає як американізація світу, як домінування США в економічній, політичній, військовій, культурній і побутовій сферах.

Сучасна глобалізація є й певною конвергенцією капіталізму та соціалізму. Причому в постсоціалістичних країнах люди „відмовилися” від принципів соціалізму і будують „капіталізм”, а традиційно „капіталістичні” країни (США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Швейцарія, Швеція) успішно впроваджують соціалістичні гасла – рівне право, верховенство

закону, політичні свободи, безплатна освіта тощо. Процес глобалізації розгортається і як демократичний, і як соціальний.

В цілому, в розгортанні дискусій про глобалізацію, можна виділити три хвили з властивими їм тональністю і різними міфами [4, с. 283-297]. На першому етапі підкреслювалися позитивні моменти глобалізації. Позитивне, навіть оптимістичне ставлення до глобалізації можна побачити, зокрема, у Ф. Фукуяма. У праці „Глобалізація безконечна” Ф. Фукуяма зазначає: „Світ інтегрується завдяки розвитку технології, торгівлі й інвестиціям, завдяки обміну думками, розвитку, який стимулює економічне зростання і створює основи для поширення демократії. Там, де розвивається економіка, неминуче поширюється демократія. Саме цей різновид прогресу дає шанс для бідних країн” [5, с. 36].

Більшість дослідників дотримуються розповсюдженої точки зору про неминучість і незворотність глобалізації, про її розвиток у напрямку всеохопності, взаємозалежності, взаємообумовленості процесів, подій, рішень, форматів тощо. Разом з тим, існують й інші точки зору. Наприклад, П. Герст і Д. Томпсон переконливо доводять, що глобалізація стала модним трендом і протягом останніх двадцяти років йому приділяється занадто багато уваги. Вчені зазначають, що з одного боку, цей процес не є безпрецедентним у світовій історії, з іншого боку, аналізуючи фінансову, економічну і сферу торгівлі, автори підкреслюють, що і міжнародні інвестиції, і торгівля зосереджені в основному в межах Північної Америки, Японії та Західної Європи [6]. У свою чергу, Р. Уайд доводить, що, у порівнянні з транснаціональними корпораціями, національні економіки незрівнянно більше контролюють обсяг торгівлі. Розмір інвестицій компаній у межах власних країн значно перевищують інвестиції за їх кордонами. Крім того, як справедливо зазначає автор, значна частина країн Африки, Південної і Середньої Азії залишаються поза глобальних процесів [7]. Ці та інші (досить аргументовані) заперечення покликані раціоналізувати наукові підходи, обережніше сприймати міф про неминучість глобалізації. Разом з тим, підтвердженням тези про взаємопов’язаність національних економік стала світова економічна криза, яка розгорнулася у 2008 році, і наслідки якої ще не подолано. Занепаду однієї великої національної економіки достатньо було для того, щоб усі ланки світового ланцюга втратили стійкість. Відтак спростовано міф про глобалізацію як оптимальну модель цивілізаційного розвитку. Виявився сумнівним і міф про щасливе глобалізоване людство, в якому інтелект та інформаційні технології допоможуть уникнути криз.

Крім того, все більш очевидним стає й те, що переважаюча сьогодні модель глобалізації в інтересах транснаціональних корпорацій породжує чимало протиріч, посилює рух антиглобалізму. Варто, також, звернути увагу на виникнення відносно нової тенденції – глобалізацію протестних настроїв. Прикладом таких процесів може бути діяльність опозиційного руху „Захопи Волл-стріт”. До акції, що розпочалися 17 вересня 2011 року в Нью-Йорку задля привернення суспільної уваги до „злочинів фінансової

еліти” і необхідності структурних змін в економіці, протягом двох місяців приєднався майже весь світ. Тривалі масові заходи відбулися в 1000 міст 82 країн [8]. Глобалізація досить часто сприймається як неминуча і водночас „безлика” сила, що використовується для виправдання тих чи інших, у тому числі (і передусім), непорядних дій. Очевидно, така реакція суспільства – ще й своєрідна спроба боротьби із „знеособленістю” глобалізаційних процесів.

Поступово в характері наукових дискусій щодо концепції глобалізації акценти стали переміщуватися від ідеї єдності і уніфікації до ідеї універсальності багатоманіття. Для фіксації цієї специфіки глобального світу Р. Робертсон пропонує термін „глокалізація”, тобто „гомогенізація і гетерогенізація”. Зазначені тенденції, в кінцевому підсумку, взаємодоповнюють одна одну, проникають одна в одну, хоча, звичайно, в конкретних ситуаціях вони можуть прийти і справді приходять у зіткнення одна з одною” [9, р. 40]. На цьому етапі поступово виникає розуміння, що оптимістичні оцінки глобалізації є однобічними. Вони не узгоджуються з супергегемоністськими тенденціями в діяльності транснаціональних корпорацій, наднаціональних фінансових організацій, з гегемоністськими претензіями окремих держав, а також з появою і поширенням рухів опору глобалізації, таких як антиглобалізм, всесвітній тероризм, неофундаменталізм тощо.

Якщо на початку 1990-х років прихильники глобального капіталізму, як головного наслідку глобалізації, ставили знак рівняння між поняттями „глобалізація” та „універсалізація світу”, то невдовзі ейфорія щодо перспектив „глобальної капіталізації” змінилася на більш стримані оцінки і прогнози. Менше оптимізму почали висловлювати не лише науковці, але й політики, економісти-практики і фінансисти у зв’язку з наростаючими у світовій економіці і фінансовій сфері кризами. Новий світовий порядок, який пов’язували із результатами глобалізації, все більше перетворювався на „новий світовий безлад”, що викликало потребу у більш вираженому і фундаментальному переосмисленні економічних, політичних і соціокультурних змін. Пошук нової парадигми трансформації світу, як зазначає Р. Робертсон, все ще орієнтується на розвиток, але з меншою вірою у прогрес.

Перемога глобального капіталізму над соціалізмом ще зовсім недавно уявлялась як тріумф модерністської тріади Т. Парсонса – ринкової економіки, демократичного державного устрою та індивідуалізму. Ера після „холодної війни”, здавалося б, мала знаменувати новий світовий порядок, в якому маркетизація, демократизація та індивідуалізація стануть характерними рисами „нового глобального села”. Але цього не сталося. Замість міфологічного наближення до „великої гармонії” глобальний капіталізм веде людство в протилежному напрямі: відбувається „прихід глобального села”, котрий проявився скоріш у вигляді віртуальної реальності, аніж автентичного дому, і в жодному випадку він не сприяє

процвітання людства. Світ, затиснутий у взаємозалежну екологічну, фінансову, комерційну, торгову і електронну систему, ніколи раніше не був настільки розділеним на складові у відповідності з величиною багатства, впливу і влади [10]. Міф про щасливе глобалізоване людство, в якому інтелект та інформаційні технології допоможуть уникнути криз, виявився сумнівним.

Розповсюдженою є думка про те, що наслідки сучасного етапу глобалізації свідчать, що світ поступово рухається до глибокої загальноцивілізаційної кризи. Вразливою і нестабільною виявилась світова економічна і політична (з домінуванням США) система. Відверто висловився щодо цього колишній Генеральний секретар ООН К. Аннан: „Мільйони і мільйони громадян переконуються на своєму досвіді, що глобалізація — це не подарунок долі, а сила руйнування, яка підриває їх добробут або звичний спосіб життя” [цит. за 10]. Всупереч обіцянкам теоретиків глобалізації світогосподарських зв'язків, остання не стала ефективним інструментом вирішення глобальних проблем. Внаслідок цього в теорії глобалізації інколи починає переважати науковий аналіз негативних соціальних наслідків економічної і політичної глобалізації, розробки альтернативних теорій та пропозицій щодо подолання глобальних кризових явищ, які складають головну загрозу людству в ХХІ столітті [10].

Очевидно, що це не зовсім виважений підхід. Разом з тим, об'єктивно існуюче, таке, що динамічно розвивається явище потребує нового, системного, цілісного підходу. Саме тому, в осмисленні сучасних тенденцій глобалізації основна увага зосереджується на нових проблемах глобального світу, які все більше загострюються. Ці проблеми стали предметом особливої уваги в тому числі й українських вчених [1, 3, 10, 11 та ін.]. При дослідженні феномена глобалізації виокремлюються щонайменше два аспекти. Перший: глобалізація є об'єктивним процесом. Другий: перспективним є виокремлення і використання позитивних, виявлення та нейтралізація негативних його явищ.

До загальновизнаних негативних наслідків глобалізації відносять такі: „Світова економіка стала більш взаємопов'язаною, в результаті чого негативні наслідки вмиль перетинають кордони націй-держав. Збільшення соціоекономічного розриву ... між багатими і бідними верствами населення. Зростання динаміки міграційних потоків, що має негативні наслідки ... Поширення економічного і, що особливо важливо, політичного впливу транснаціональних корпорацій на уряди націй-держав та міжнародні організації. Погіршення навколишнього середовища. Надмірна концентрація власності у секторі ЗМІ та панування на ринку інформації кількох великих мультимедійних корпорацій. Зростання негативного впливу стандартизованої маскультури, що загрожує культурному розмаїттю; виникнення вкрай радикальних субкультур. Втрата

перспективи національною державою, з якою традиційно пов'язують ліберальну демократію" [11, с. 328].

Критичне ставлення до глобалізації поширюється не лише на її сприйняття як об'єктивного процесу, але й на оцінку евристичної доцільності використання глобалізаційної парадигми для аналізу сучасних суспільних і цивілізаційних змін. Так, Д. Іванов вважає, що „перспективи використання моделей глобалізації для аналізу суспільних змін залежать від того, наскільки лінійними будуть тенденції, викликані зрушеннями початку та середини ХХ століття. Для розвинених країн уже в найближчому майбутньому актуальною стане ситуація, коли глобалізація є, але не являє собою процесу суспільних змін” [2]. У цій перспективі вчений вважає досить симптоматичною появу концепції Й. Бартельсона, який прогнозує вичерпання евристичного потенціалу поняття глобалізації та його тривіалізацію: „Бартельсон порівнює поняття глобалізації з поняттями цивілізації й революції, що сформувалися перед і в ході Французької революції кінця ХVIII століття: „Ці поняття також втратили стабільні референти, але функціонували як рушії (vehicles) соціальної зміни, позначаючи зміну в її чистій, найбільш неминучій і незворотній формі: зміна як умова можливих об'єктів і можливих ідентичностей у можливому майбутньому” [12, р. 193]. Згідно з цим твердженням, глобалізація являє собою не просто прогноз, але пророцтво, яке „самоздійснюється”. Тому Й. Бартельсон і робить висновок, що „...метафори глобалізації, можливо, відімруть, коли поняття виконає своє завдання дестабілізації, тобто коли глобалізація стане чимось, що відбуватися без слів і не потребує обговорення” [2].

На нашу думку, аргументація Й. Бартельсона не зовсім узгоджується з сучасними теоріями соціального конструювання реальності. Згідно з цими теоріями, соціальні процеси, навіть якщо вони вже набули певних обертів і цілеспрямованості, не є тим, що може „відбуватися без слів і не потребує обговорення”. Саме суперечливість основних тенденцій глобалізації потребує рефлексивних і дискурсивних зусиль для того, щоб коли й не повністю нівелювати загрози глобалізації, то хоча б розробити моделі суспільного і цивілізаційного розвитку з врахуванням цих загроз, побудувати і на національному, і на міжнародному рівнях стратегії розвитку, здатні протистояти глобалізаційним викликам. Ці проблеми необхідно досліджувати, аналізувати, обговорювати, розв'язувати і в інтересах України, наскільки це можливо.

Ще одну підставу для кризи концепції глобалізації Д. Іванов вбачає в тому, що на межі ХХ - ХХІ століть постають принципово нові тенденції суспільних змін: „Зараз, наприкінці ХХ - початку ХХІ с., концепція глобалізації на вершині популярності. Але перші симптоми кризи глобалізаційної парадигми змін уже в наявності. Адекватно моделюючи тенденції економічної інтеграції, формування транснаціональної бюрократії, зростання мультикультурних спільнот, теорії глобалізації не

описують і не пояснюють адекватно нові тенденції, що виникли ближче до кінця XX століття: експансію симуляцій-образів, що заміщають реальні речі/дії в економіці, політиці, культурі, а також комп'ютерну революцію й формування так званої кіберкультури. Чим далі історично відстоять аналізовані події від періоду зрушення початку-середини XX ст., тим гостріше постає проблема адекватності глобалізаційної парадигми" [2]. Але з таким обмеженням глобалізаційної парадигми важко погодитись. По-перше, нові тенденції суспільного розвитку, згадані Д. Івановим, не є винесеними за межі об'єктивних процесів глобалізації. Самі ці процеси є, значною мірою, наслідком інформаційної революції і розгортаються когерентно її поширенню в усіх сферах суспільного життя. По-друге, те що численні соціальні і соціокультурні процеси сучасності не можна описати тільки за допомогою теорії глобалізації, свідчить лише про те, що ця теорія, як і будь-яка інша, не може бути єдиним, універсальним інструментом соціального і політичного аналізу і має бути доповнена іншими теоретико-методологічними інструментами

Проблему зміни концепції глобалізації Д. Іванов вбачає також в запропонованому М. Уотерсом понятті „постглобалізація”. Однак ідею „адаптувати за допомогою нового поняття теорію глобалізації до нових умов” Д. Іванов вважає ризикованою: „Перехід від взаємодій у реальному просторі до взаємодій у віртуальному просторі може з однаковим успіхом інтерпретуватися і як гіперглобалізація - експансія соціальних процесів у нові форми просторовості, і як деглобалізація - редукція дійсної просторовості соціальних процесів” [2]. Насправді ж, перехід від взаємодій у реальному просторі до взаємодій у просторі віртуальному може інтерпретуватися не тільки як глобалізація, але і як створення глобалізаційних міфів, коли втрачається межа між реальністю і віртуальністю.

Ми так розлого цитували Д. Іванова, оскільки він відображає позицію досить широкого кола дослідників, які песимістично оцінюють наслідки процесів глобалізації, хоча й не заперечують деяких її позитивів. Крім того, на нашу думку, суперечливість, іноді – протилежність підходів – ще одне свідчення неминучості концептуальних змін, необхідності дослідження та врахування позитивних і негативних тенденцій, що супроводжують процес глобалізації.

Людство усе більше розуміє свою цілісність, усвідомлює завдання щодо нейтралізації негативів науково-технічного прогресу, екологічної кризи, вичерпаності ресурсів тощо. Навіть це дає надію, що багато міфів буде розвіяно, і міжнародна політика набуде перспективних цілей співробітництва цивілізацій, народів, міжнародних організацій та інститутів. Україні ж важливо знайти своє місце у цій політиці співробітництва. Особливої ваги набуває усвідомлення необхідності колективних зусиль в подоланні глобальних криз, коли настає час нових геополітичних рішень. В умовах глобальної кризи визрівають

нові геостратегічні зсуви, сутність яких полягає в пошуку країнами нових партнерів і альянсів, удосконаленні державного і міждержавного регулювання економіки. Глобальна криза – це час створення нових геополітичних конфігурацій, нових підходів до валютного і господарчого ринків, особливо енергетичного і продовольчого.

Для України, стомленої роками безперспективного „зовнішньополітичного шпагату” між Росією і Заходом, міфічного „стрибка” в НАТО і ЄС, ситуація „спільних рішень” відкриває нові можливості. По-перше, слід переглянути пріоритети зовнішньої політики в бік їх раціоналізації і прагматизації, відмовитися від романтичних вірувань у „доброго дядечка” зі Сходу чи Заходу. По-друге, від розмов про інноваційні технології слід перейти до конкретного їх впровадження, особливо в енергетиці і сільському господарстві. По-третє, настав час чітко визначити взаємовідносини у трикутнику „Україна – Росія – США”.

Завершуючи аналіз методологічних можливостей і меж категоріального поняття „глобалізація”, можемо зробити висновок, що в цілому воно залишається адекватним, необхідним і продуктивним у дослідженні сучасних соціальних змін. Водночас, – потребує певних концептуальних уточнень з урахуванням тенденцій розвитку самого явища, подолання застережень і обмежень, зокрема в контексті аналізу суперечностей української моделі цивілізаційного розвитку.

Складність дослідження глобалізаційних процесів полягає в необхідності врахування старих і напрацювання нових моделей суспільних трансформацій, насамперед через вдосконалення політичної системи, реорганізацію політичної влади, механізмів її функціонування, формування нової політичної еліти та ефективну взаємодію влади і громадськості.

Зважаючи на те, що в Україні не було створено дієвих соціальних засад для демократичних перетворень (точніше, вони задекларовані, але не втілені в життя), на сьогодні актуальним залишається узагальнення досвіду суспільних трансформацій постсоціалістичних країн і врахування його в процесі вироблення дієвої національної політики демократичних трансформацій. Водночас будь-які демократичні перетворення не матимуть успіху, якщо вони здійснюватимуться всупереч глобалізаційним процесам, що розгортаються і впливають практично всі сфери суспільного життя.

Література:

1. **Михальченко М. І.** Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич : ВФ „Відродження”, 2004. – 488 с.

2. **Иванов Д. В.** Эволюция концепции глобализации / Д. В. Иванов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.soc.pu.ru/publications/pts/ivanov_3.shtml
3. Політична філософія: підручник / [Є. М. Суліма, М. А. Шепелєв, В. В. Кривошеїн, В. Ю. Полянська] ; за ред. Є. М. Суліми. – К. : Знання, 2006. – 799 с.
4. **Бек У.** Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек ; пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника. – М. : Изд-во „Прогресс-Традиция”, 2001. – 302 с.
5. **Фукуяма Ф.** Глобалізація безконечна / Ф. Фукуяма // І. – 2000. – № 19. – С. 36–42.
6. **Hirst P.** Globalization in Question / P. Hirst, G. Thompson. – London : Polity. Press, 1996. – 227 p.
7. **Wade R.** Globalization and its limits // Berger S., Dore R. (eds.) National diversity and global capitalism. Inthaca, NY, 1996. – P. 60–88.
8. К акции протеста на Уолл-стрит подключился почти весь мир [Електронний ресурс] : http://infox.ru/authority/foreign/2011/10/15/K_akcii_protyesta_na.phtml. – Назва з титул. екрану.
9. **Robertson R.** Modernization, Globalization and the Problem of Culture in the World-Systems Theory / R. Robertson, F. Lechner // Theory, Culture & Society. – 1985. – № 2. – 103–117.
10. **Арсеєнко А. Г.** Глобалізація: основний зміст та соціально-економічні й політичні наслідки напередодні 21 ст. / А. Г. Арсеєнко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lab.org.ua/article/category/antiglobalism/691>
11. Основы демократії: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / [авт. колектив: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; заг. ред. А. Колодій]. – К. : Вид-во „Ай Бі”, 2002. – 684 с.
12. **Bartelson J.** Three Concepts of Globalization / Bartelson J. // International sociology. – 2000. – № 2. – Vol. 15. – P. 180–196.

Нормативно-правова та політична природа Європейської політики сусідства

Тетяна Сидорук,
кандидат історичних наук, доцент кафедри країнознавства
Національного університету „Острозька академія”

У статті проаналізовано нормативно-правову та політичну природу Європейської політики сусідства, визначаються причини її формування головно на „м'якій” правовій основі, розривається специфіка її політичного дискурсу, який визначається в поняттях безпеки, стабільності і добробуту навколо зовнішніх кордонів ЄС.

Ключові слова: Європейська політика сусідства, нормативно-правові засади, політична природа.

The article analyzes the legal and political nature of the European Neighbourhood Policy, the reasons of its formation primarily on „soft” legal basis, its political discourse specificity, which is defined in terms of security, stability and prosperity around the EU’s external borders.

Keywords: European Neighbourhood Policy, legal framework, political nature.

В статье проанализированы нормативно-правовая и политическая природа Европейской политики соседства, определяются причины ее формирования в основном на „мягкой” правовой основе, разкрывается специфика ее политического дискурса, который определяется в понятиях безопасности, стабильности и благосостояния вокруг внешних границ ЕС.

Ключевые слова: Европейская политика соседства, нормативно-правовые основы, политическая природа.

Досліджуючи Європейську політику сусідства – започатковану в 2003–2004 рр. рамкову політику Європейського Союзу щодо його східних і південних сусідів, яка охоплює й Україну, потрібно з’ясувати передусім, якого типу відносини розвиває об’єднана Європа з навколишніми державами. При цьому варто враховувати, що сфера цих взаємин охоплює дуже широкий спектр. У зв’язку з цим слід зосередити увагу на декількох характерних вимірах, які, з одного боку, дадуть змогу зробити певні загальні висновки, а з іншого – ілюструватимуть унікальні, специфічні риси

Європейської політики сусідства (далі – ЄПС) як однієї з найважливіших складових зовнішньої політики інтеграційного угруповання.

Коли політика сусідства була запущена, її суть подавалась у вигляді сформульованих тодішнім президентом Європейської Комісії Р. Продігасел: „більше, ніж партнерство” і „все, крім інституцій”. Численні наукові дослідження й експертні дискусії вивели такі формули на означення суті ЄПС, як „інтеграція без членства” [2, с. 10], „заміна розширення” [6, с. 60], „альтернатива розширенню” [3, с. 190]. Утім, до сьогодні питання про її природу та сценарії можливої еволюції залишаються відкритими. Тому в цій статті розглядається нормативно-правова та політична природа політики сусідства Європейського Союзу, що дозволить зробити висновки про її специфіку, функціональне призначення та перспективи України у контексті взаємин з ЄС у рамках цієї політики.

Щодо нормативно-правового забезпечення ЄПС, то потрібно передусім відзначити, що не існує єдиного базового правового акту, який творив би її основу. Нормативно-правові засади політики сусідства представлені в різних документах. По-перше, вона базується на раніше сформованих правових підставах, зокрема Євро-Середземноморському партнерстві й угодах про асоціацію з середземноморськими партнерами, з одного боку, та угодах про партнерство і співробітництво зі східноєвропейськими партнерами, з іншого. ЄПС покликана доповнити ці інструменти, а не замінити їх. У випадку з останніми добігає кінця термін їх чинності, що зумовлює підготовку нових угод уже в рамках цілей Європейської політики сусідства. По-друге, базові двосторонні угоди доповнюються документами власне ЄПС, такими як: повідомлення Європейської Комісії, висновки Ради ЄС і Європейської Ради, листи, виступи, Плани дій, неофіційні документи, стратегічні документи, меморандуми про взаєморозуміння, звіти про виконання ЄПС тощо.

Як зазначає М. Кремона, за своїм нормативно-правовим характером ЄПС є багаторівневою політикою [2, с. 6]. Так, „жорсткі” зобов’язання двосторонніх угод доповнюються більш амбітними й далекосяжними „м’якими” інструментами (які не мають обов’язкової сили), такими як Плани дій. Із часом ситуація, ймовірно, зміниться, власне вже прийнято кілька нових „жорстких” правових документів: Європейський інструмент сусідства і партнерства, який замінив попередні програми допомоги ТАСІС і МЕДА, невдовзі побачимо й нові угоди на заміну угодам про партнерство і співробітництво, терміни дії яких наближаються до завершення, крім того, з деякими партнерами, в тому числі з Україною, укладено угоди про спрощення візового режиму та реадмісію. Таким чином, ЄПС включає широкий спектр інструментів: двосторонніх і багатосторонніх, офіційних і неофіційних. Крім того, вона може використовувати інструменти з-поза меж ЄПС, такі як різні галузеві угоди.

За критерієм способу створення / прийняття всі ці документи можна поділити на дві категорії. З одного боку, це повідомлення, висновки,

доповіді та інші документи, які є результатом внутрішнього процесу формування політики в Європейському Союзі. З іншого боку, це Плани дій – результат спільного процесу підготовки за участю Європейського Союзу та країн-партнерів.

Більш детально нормативно-правову природу ЄПС пояснює Б.-В. Воррен, який стверджує, що вона з самого початку є прикладом політики з „гібридним” правовим забезпеченням [12, с. 17]. ЄПС значною мірою була розроблена та обґрунтована в широкому спектрі документів „м’якого права”, які доповнили чинні на той час двосторонні угоди з країнами-партнерами. Хоча наявність таких договірних відносин була необхідною умовою для встановлення взаємин у рамках ЄПС, сьогодні можна з певністю стверджувати, що центральними інструментами реалізації цієї політики є не правові зобов’язання, закладені в згаданих угодах, а документи, які істотно трансформували ці угоди – Плани дій ЄПС. Б.-В. Воррен зауважує, що надання переваги в ЄПС „нормативним, але юридично не обов’язковим документам” – т. зв. „м’якому праву” може бути пояснене не тільки методологією ЄПС, а й широкими практичними вигодами, пов’язаними з його застосуванням у зовнішній політиці ЄС, зокрема у відносинах ЄС із його сусідами [12, с. 17–18].

До сьогодні точаться дискусії щодо допустимості використання концепції „м’якого права” в Європейському Союзі. Деякі науковці взагалі оскаржують його як явище, стверджуючи, що воно не має юридичної сили, не є законом і відтак не може містити жодних правових наслідків. Не втручаючись у дебати щодо характеру і природи „м’якого права”, ми розглядатимемо установчі документи ЄПС, використовуючи функціональний підхід – у контексті переваг або недоліків відсутності обов’язкової юридичної сили в документах ЄПС.

Перевагу „м’яких” правових документів у політиці сусідства, на нашу думку, можна пояснити потребою подолання суттєвих правових і процедурних перешкод, які випливають із багаторівневої природи зовнішньої політики ЄС. Основні вигоди від необов’язкового характеру Планів дій, які є свого роду „політичними контрактами”, полягають у тому, що інституції та держави-члени ЄС можуть зосередитися на досягненні цілей політики сусідства послідовно, обходячи спірні проблеми і питання, з яких важко знайти консенсус між національними урядами та (або) в наднаціональних інституціях. Ядром методології підготовки до вступу є обов’язкова юридична сила передвступних зобов’язань країн-кандидатів, що проявляється у забезпеченні дотримання суб’єктами передвступного процесу визначених правових норм, недопущенні їх недотримання, а також відповідальність за це та відшкодування понесених збитків, якщо такі мали місце. Без сумніву, така методологія навряд чи сумісна з дискурсом ЄПС – політики, заснованої на принципах партнерства, спільної власності та позиціонування Європейського Союзу як „полюсу тяжіння” для сусідніх країн [11, с. 197–198].

У прагненні до досягнення цілей ЄПС, що полягають у „європеїзації” околиць, Європейський Союз використовує безліч „м’яких” методів, які окреслюють у таких категоріях: „модель обумовленості”, „модель соціального навчання”, „модель уроку малювання” тощо [8, с. 38]. По суті, ці моделі передбачають експорт норм і цінностей Європейського Союзу в треті країни з метою забезпечення стабільності, безпеки та добробуту не через дотримання відповідного законодавства, а через потенційні вигоди або втрати, посилення чи зменшення фінансових та інших пілг або просто тому, що дотримання цих норм вважається цінним через їх ефективність чи з інших причин. Е. Тульмець з цього питання пише: „Інтерв’ю з членами Європейської Комісії показали, що переконання шляхом переговорів у комітетах або на форумах, а також осуд у щорічних доповідях розглядаються як більш ефективні форми відносин з третіми країнами, ніж традиційна обумовленість ... Взаємно узгоджені Плани дій були спробою ЄС відповісти на критику про асиметричність економічних угод (угоди про асоціацію, угоди про партнерство та співробітництво), а також про односторонній характер обумовленості ЄС” [11, с. 207].

Із функціонального погляду відсутність обов’язкової юридичної сили в документах ЄПС, на нашу думку, має для Європейського Союзу п’ять процедурних і сутнісних переваг:

- така природа ЄПС дозволила уникнути громіздких процедур прийняття двосторонніх документів із країнами-партнерами, у тому числі процедури ратифікації;

- переговори щодо юридично обов’язкових угод були б занадто обтяжливими з практичного погляду при тому, що Європейська Комісія дійсно має обмежені людські та інші ресурси для управління ЄПС; Плани дій вимагали менш інтенсивних переговорів у порівнянні з широкомасштабним переговорним процесом, якого вимагала б підготовка двостороннього договору;

- нові договірні зобов’язання з країнами-сусідами на етапі формування ЄПС не були бажаними для Європейського Союзу; можливість їх укладення розглядалась лише в дальшій перспективі (наприклад, у Плані дій Україна–ЄС зазначається, що „у світлі виконання цілей цього Плану дій та загальної еволюції відносин увагу буде приділено можливості започаткування нових договірних відносин” [1]);

- гнучкість Планів дій; можна стверджувати, що Плани дій дозволяють досить гнучко реагувати на зміну політичних та економічних реалій та / або амбіцій в країнах-партнерах, тоді як юридично обов’язкові угоди не мають такої переваги; через їх політичний характер Плани дій можуть бути легко замінені або доповнені іншими документами;

- така природа ЄПС дозволяє уникнути того, що її інструменти стають частиною правопорядку Союзу з супутніми правовими наслідками; Плани дій ЄПС не мають прямого стосунку до правової системи ЄС.

Отже, нормативно-правова конструкція ЄПС ідеальна з погляду подолання внутрішніх розходжень і суперечностей у Євросоюзі в питанні: „Що робити з сусідами?”. Основною причиною появи саме такого формату ЄПС є, на нашу думку, відсутність внутрішньої згоди в ЄС щодо довгострокового стратегічного бачення призначення Європейської політики сусідства.

Щодо політичного дискурсу ЄПС, то він із самого початку будується навколо трьох головних положень – безпека, стабільність і добробут, які деталізовано в окремих Планах дій і розширено за рахунок секторальних питань, таких як внутрішній ринок, співпраця у сфері правосуддя та внутрішніх справ, сталий розвиток, зовнішня політика тощо. Такий дискурс, вочевидь, відповідає меті формування зовнішньої політики ЄС через експорт його внутрішньої ідентичності за кордоном. Варто погодитись з Е. Тульмець, що цей процес став можливим у ЄПС завдяки досвіду, отриманому в ході останнього розширення [10, с. 33].

Терміни безпека, стабільність і добробут постійно повторюються, як ключові цілі ЄПС. Так, наприклад, у висновках Європейської Ради від 16 червня 2006 р. має місце посилання на ЄПС, як „засіб зміцнення співробітництва з сусідами і розширення зони добробуту, стабільності та безпеки за межами кордонів Європейського Союзу” [Цит. за: 9]. Рада ЄС із загальних питань та зовнішніх зносин від 18–19 червня 2007 р. у висновках зазначила про „вирішальне значення ЄПС у консолідації кільця добробуту, стабільності й безпеки на основі прав людини, демократії та верховенства права на околицях ЄС” [4].

В основі концепції ЄПС лежить, безумовно, фактор безпеки, а стабільність і добробут розглядаються в контексті вирішення безпекових проблем. Так, у листі Солани-Паттена від серпня 2002 р., який ініціював широке обговорення політики сусідства, автори стверджували: „Цілями нашої політики сусідства є стабільність, добробут, просування спільних цінностей і верховенства закону біля наших кордонів – усі вони є фундаментальними для нашої власної безпеки” [7].

Рівень безпеки значною мірою залежить від рівня стабільності та добробуту. У ЄПС акцент робиться на сприянні стабільності як усередині, так і між сусідніми державами, а також на економічному і соціальному розвитку, який веде до зростання рівня добробуту. Як виразився Р. Даунрейтер, „ЄПС підтверджує переконання, що європейські демократичні цінності та економічні реформи мають важливе значення у більш глибокому контексті забезпечення безпеки в Європі” [3, с. 189].

Стабільність тісно пов'язана з демократизацією, політичними реформами і належним управлінням. Так, перший із „копенгагенських критеріїв” відсилає до стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини і повагу та захист меншин. Ідентичні формулювання про стабільність демократичних інститутів використовується як перший серед пріоритетів Плану дій Україна – ЄС

[1]. Це означає, що стабільність є необхідною умовою розвитку демократії, але є і зворотній зв'язок: як внутрішня, так і регіональна стабільність та безпека є плодом політичної модернізації та демократизації. Перший пункт Плану дій Україна – ЄС говорить про твердий намір України та Європейського Союзу розвивати їх відносини і сприяти стабільності, безпеці та добробуту [1]. Під стабільністю тут мається на увазі явно не лише стабільність політичних інститутів в Україні, але і стабільність на національному та регіональному рівнях, у чому проглядається чіткий зв'язок із безпековою проблематикою. Цей елемент згаданої тріади ЄПС, таким чином, підсилює політичний аспект стратегії сусідства, але стабільність має й інші виміри, в тому числі економічний.

Добробут як мета ЄПС чітко пов'язаний з економічними реформами, успішним переходом до ринкової економіки та економічною інтеграцією. Зростання рівня добробуту за межами зовнішніх кордонів ЄС відповідає його інтересам: це підвищить стабільність, знизить фактори ризику, пов'язані з незаконною міграцією, і допоможе забезпечити ємний ринок для товарів і послуг з ЄС. У цьому контексті ЄПС містить два взаємопов'язаних аспекти.

Перший – це розвиток ринкової економіки в країнах-партнерах, у тому числі поліпшення інвестиційного клімату, модернізація нормативно-правової бази, особливо в галузях податкового права, фінансових послуг та корпоративного права, відкриття економік, приєднання держав-партнерів до СОТ тощо. У висновках Ради ЄС від 18 лютого 2008 р. підкреслюється значення цього аспекту: „ЄС знову заявляє про свою готовність і рішучість продовжувати надавати допомогу своїм сусідам у проведенні секторальних реформ і модернізації відповідно до Планів дій ЄПС, розглядаючи це як важливий крок на шляху досягнення добробуту і стабільності в нашому регіоні, базованих на правах людини, демократії та верховенстві права” [5].

Другий аспект – це участь в економічній інтеграції ЄС: створення зон вільної торгівлі, можливо, розширення інших свобод, наприклад свободи пересування населення і надання послуг, зближення правових норм, участь у політиках і програмах ЄС тощо. Характер і ступінь цієї інтеграції не визначено, утім зрозуміло, що вона передбачає різні можливості для різних партнерів. Для держав Східної Європи, які мають з ЄС угоди про партнерство та співробітництво, найближчою метою є рух у напрямку угод, які забезпечать нормативні рамки для створення зон вільної торгівлі. Держави Південного Середземномор'я, які вже мають угоди про вільну торгівлю, зацікавлені в розширенні масштабів їхнього застосування в чутливих сільськогосподарських секторах. Усі країни-партнери однаково зацікавлені в лібералізації пересування населення.

Інтеграція, як така, не є метою ЄПС, метою політики сусідства є безпека, стабільність і добробут навколо кордонів ЄС. Інтеграція ж є засобом для досягнення цієї мети двома шляхами. По-перше, в тому сенсі, що винагорода у вигляді інтеграції, запропонована ЄС в обмін на

виконання його вимог, буде стимулювати до необхідних перетворень, а відтак сприяти його власній безпеці та безпеці регіону в цілому. По-друге, регіональна інтеграція в Європі загалом розглядається як процес, що сприяє економічному і політичному розвитку. Такий підхід підтвердив свою життєздатність на прикладі самого ЄС і, на його думку, буде працювати й в інших випадках. Таким чином, інтеграція в рамках ЄПС є методом для досягнення цілей ЄС – економічної та політичної модернізації на його околицях і, тим самим, безпеки, – а не метою в собі. Утім, питання, чи справді ЄПС може слугувати моделлю для інтеграції і якщо так, то про який її рівень може йтися, наскільки широкі її масштаби і наскільки глибоко вона може сягати, залишаються поки що відкритими.

Таким чином, реалізуючи Європейську політику сусідства, ЄС апробує власні амбіції постачальника безпеки, стабільності і добробуту довкола об'єднаної Європи. Проте ефективність „м'якого” права і нормативного впливу ЄПС без стимулу перспективи членства залишається сумнівною. У цьому контексті предметом окремого дослідження можуть бути шляхи і засоби досягнення цілей ЄПС, які повинні сприяти створенню „кільця друзів” навколо об'єднаної Європи: експорт європейської нормативної моделі, нові базові угоди і програми фінансової підтримки у руслі ширшої концепції Європейського Союзу як „нормативної сили”, його здатності впливати на інших шляхом експорту його цінностей та політики.

Література:

1. План дій Україна–Європейський Союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/data/apload/publication/mfa/ua/2820/plan.doc>.
2. **Cremona M.** The European Neighbourhood Policy as a Framework for Modernisation / M. Cremona // European Integration without EU Membership: Models, Experiences, Perspectives. – Florence, 2009. – № 10. – P. 5–16.
3. **Dannreuther R.** Developing the Alternative to Enlargement: The European Neighbourhood Policy / R. Dannreuther // European Foreign Affairs Review. – 2006. – Vol. 11, № 2. – P. 183–201.
4. GAERC. Council Conclusions. On Strengthening the European Neighbourhood Policy, 18–19 June 2007 [Electronic resource]. – Access mode: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/07/st11/st11016.en07.pdf>.
5. GAERC. Council Conclusions. 18–19 February 2008 [Electronic resource]. – Access mode: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/enp_progress_report_2007_en.pdf.
6. **Grant Ch.** Europe's Blurred Boundaries: Rethinking Enlargement and Neighbourhood Policy / Ch. Grant. – London, 2006. – 78 p.
7. Joint Letter by EU Commissioner Chris Patten and the EU High Representative for the Common Foreign and Security Policy Javier Solana

on Wider Europe, 7 August 2002 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.europa.eu.int/comm/world/enp/pdf/_0130163334_001_en.pdf.

8. **Meloni G.** Wider Europe: the Influence of the EU on Neighbouring Countries: the Case of Russia and Ukraine / G. Meloni. – Florence, 2007. – 124 p.

9. Speech by EU Commissioner for External Relations and European Neighbourhood Policy Ferrero-Waldner „Strengthening the European Neighbourhood Policy – Speaking Points”, Brussels, 4 December 2006 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ceps.eu/files/NW/NWatch22.pdf>.

10. **Tulmets E.** Adapting the Experience of Enlargement to the Neighbourhood Policy: The ENP as a Substitute to Enlargement? / E. Tulmets // The European Union and Its Neighbourhood: Policies, Problems and Priorities. – Prague, 2006. – P. 29–57.

11. **Tulmets E.** Can the Discourse on „Soft Power” Help the EU to Bridge its Capability-Expectations Gap? / E. Tulmets // European Political Economy Review. – 2007. – № 7. – P. 195–226.

12. **Vooren B.-V.** The Hybrid Legal Nature of the European Neighbourhood Policy / B.-V. Vooren // European Integration without EU Membership: Models, Experiences, Perspectives. – Florence, 2009. – № 10. – P. 17–28.

УДК 339.94

Євразійський регіоналізм: геостратегія розвитку простору СНД

Олексій Полтораков,

кандидат політичних наук,

вчений секретар Інституту української політики

Оптимальна геостратегія розвитку простору СНД має базуватися на квазі-парадигмі „(напів)відкритого регіоналізму”, втілюваній у підходи „різномірневої та різношвидкісної інтеграції”. У середньостроковій перспективі посилюватиметься дилема „розширення або поглиблення”. Потенціал інтеграційних проєктів на просторі СНД може повністю розкритися за умови їх реалізації як комплексного складового елемента ширшої – трансконтинентальної – інтеграції за участю зовнішніх гравців.

Ключові слова: геостратегія, міжнародна інтеграція, регіоналізм, Росія, СНД,

Optimal geostrategy of CIS area development shall be based on „(semi)opened regionalism” quasi-paradigm. The one to be implemented in approaches of „different levels – different speeds integration”. In mid-term perspective the „wider vs. deeper” dilemma will be strengthened. The potential of the integration projects in CIS area would be fully realized in case of its implementation as the key complex element of wider – trans-continental – integration with external actors involved.

Keywords: CIS, geostrategy, international integration, regionalism, Russia.

Оптимальная геостратегия развития пространства СНГ должна базироваться на квази-парадигме „(полу)открытого регионализма”, воплощаемой в подходы „разноуровневой и разноскоростной интеграции”. В среднесрочковой перспективе будет усиливаться дилемма „расширение или углубление”. Потенциал интеграционных проектов на пространстве СНГ может полностью раскрыться при условии их реализации как комплексного составляющего элемента более широкой – трансконтинентальной – интеграции при участии внешних акторов.

Ключевые слова: геостратегия, международная интеграция, регионализм, Россия, СНГ

Переобрання Президентом РФ В. Путіна можна вважати також початком нового періоду розвитку процесів багатостороннього співробітництва на пострадянському просторі. Показово, що відразу після інаугурації В. Путін підписав указ, яким визначив курс на подальший розвиток співробітництва з СНД у соціально-економічній, гуманітарній, правоохоронній та інших сферах. Розвиток багатосторонньої взаємодії та інтеграційних процесів на просторі Співдружності доручено розглядати як ключовий напрямок зовнішньої політики Росії.

Наразі, за оцінками російських експертів, „занадто сміливо стверджувати, що дезінтеграцію та розбудову національних держав остаточно змінив об'єднавчий бум. Однак створення Митного союзу та формування Єдиного економічного простору в складі Росії, Білорусії та Казахстану все частіше розглядається оглядачами як проект, шанси якого на успіх уже відмінні від нуля” [2]. Це, відповідно, актуалізує увагу до загальної проблематики геостратегічного розвитку простору СНД [3]. Однак, на жаль, у вітчизняному науково-експертному дискурсі – на відміну від, скажімо, російського [1, 2, 6] – цій проблематиці приділяється не завжди достатня увага.

Відповідно, актуалізуються потреби осмислити ключові тенденції розвитку простору СНД як динамічного феномену, окреслити загальні

перспективи його розвитку, а також визначити основні виклики та загрози, які постають у цьому контексті перед Україною.

Специфіка розвитку інтеграційних процесів на просторі СНД, без сумніву, багато в чому пов'язана із „російським чинником”. Останній був і залишається визначним і визначальним; саме він відрізняє пострадянську модель від багатьох інших моделей. Адже у більшості сучасних проектів багатостороннього співробітництва чинник домінуючого актора (США – в НАТО, ФРН – в ЄС і т.п.) нівелюється чи принаймні компенсується сукупним політичним та/чи економічним потенціалом інших акторів, що також зазвичай доповнюється відповідною схемою прийняття рішень, базованою на принципах консенсусу.

Натомість у більшості проектів регіонального співробітництва на просторі СНД, де є присутньою Росія, сукупний політичний та економічний потенціал інших акторів – навіть коли вони виступають „єдиним фронтом” (що, проте, відбувається нечасто) – зазвичай недостатній для ефективної протидії російському „важелю”.

В свою чергу, Росія при реалізації геостратегії щодо простору СНД [11] не тільки активно використовує свій політичний та економічний потенціал („газову дипломатію” і т.п.) – вона також ефективно грає на внутрішніх протиріччях контр-партнерів. Це в цілому дозволяє Москві реалізовувати схеми, вигідні передусім Кремлю. У випадках, коли відповідні схеми вступають у протиріччя із національними інтересами інших акторів, останні зазвичай вдаються до спектру тактик невиконання відповідних рішень – починаючи із відтягування виконання чи виконання їх у неповному обсязі до введення квот чи обмежень, або навіть „торговельних війн”.

Якщо до цього додати загальну необов'язковість виконання навіть консенсусних домовленостей, відсутність дієвих організаційно-правових механізмів контролю та відповідальності за виконання прийнятих угод і рішень [5 та ін.], то можна зрозуміти прагнення окремих держав Співдружності до тіснішого співробітництва у вузьких форматах інтеграційної взаємодії та активних спробах діяти „в обхід Москви” (ГУАМ, ЦАС та ін.).

Немає сумнівів, що оновлена стратегія Москви щодо простору СНД (згадаймо хоча б „свіжий” Указ Президента В. Путіна) спрямовувана з одного боку – на дедалі жорсткішу протидію невідповідним для неї ініціативам та проектам (нівелюванні дезінтеграційних тенденцій відцентрового характеру), а з іншого – на дедалі активніше впровадження регіональних геостратегій, що базуються на посиленні реінтеграційної та інтеграційної тенденції та втілюються в такі проекти „закритого типу” як Єдиний Економічний Простір (ЄЕП) чи Митний Союз (МС).

Пострадянський інтеграційний парадокс: триєдині тенденції

Свого часу американський фахівець Пол Гоубл, консультант фонду Карнегі, афористично охарактеризував СНД як „великий фіговий листок,

який щось прикриває, а щось оголює” [10, р.56]. Наразі можна також погодитися із сучасним французьким дослідником Давідом Тертрі, що за роки після розпаду СРСР не було запропоновано ефективної економічної інтеграційної моделі, яка б у рівний ступінь влаштовувала б усі держави-учасниці СНД [12].

Нинішня неоднозначність розвитку простору СНД пов’язана із феноменом, який можна визначити як „пострадянський інтеграційний парадокс”. Він проявляється в тому, що геополітичні, гео економічні та геокультурні процеси, які вже два десятиліття ідуть на просторі СНД [пор. 9], містять у собі прояви щонайменше трьох ключових тенденцій, що мають одночасно доцентрові та відцентрові складові, – відповідно дезінтеграційної, реінтеграційної та суто інтеграційної.

Дезінтеграційна тенденція пов’язана перш за все із сприйняттям механізмів СНД як „інструменту розлучення”. Відповідно, в багатьох сферах міжнародного співробітництва на просторі СНД сьогодні домінують негативні тенденції, пов’язані з тим, що продовжує припинятися значна частина взаємозв’язків, як наслідок переходу національних економік країн СНД в ринковий режим, дедалі глибшу їх інтеграцію у глобальних гео економічний простір (через членство у СОТ і т.п.). Так, наприклад, в торгівлі Білорусі з країнами СНД частки Киргизстану та Таджикистану в останні роки складають менше 1% [6, с. 54].

Також – в умовах тривалої гео економічної кризи загальносвітового масштабу – поступово слабне мотивація для економічної інтеграції на горизонтальному рівні. Подібні процеси, зумовлені також демографічними трансформаціями, посилюються також у соціально-економічній (питання пільг та пенсій тощо) та суміжних сферах взаємодії.

Реінтеграційна тенденція пов’язана із ідеєю оптимального використання тих складових колись цілісного народногосподарського механізму Радянського Союзу, елементи якого дісталися новоствореним державам – колишнім його республікам (починаючи із транспортної інфраструктури та закінчуючи виробничими чи торговельними зв’язками). Так, грошові перекази трудових мігрантів стали в деяких країнах СНД основою економічного зростання; у Росії ж трудові мігранти забезпечують, за оцінками експертів, близько 6% ВВП країни [1]. Яскравим інституційним прикладом цієї тенденції можна вважати проект Союзної Держави (РФ та РБ).

Інтеграційна тенденція пов’язана із намірами основних регіональних гравців розбудовувати відносно нові схеми багатосторонньої взаємодії, використовуючи передусім „зовнішній” міжнародний досвід (зокрема Євросоюзу). Так, наприклад, на слушну думку російських експертів, „створення ГУАМ стало доволі закономірним результатом того, що його учасники не змогли реалізувати свої проекти в сфері економіки в форматі СНД чи інших регіональних об’єднань Співдружності та у більшій мірі

пов'язують своє майбутнє з інтеграцією до європейських економічних структур та систему євроатлантичної безпеки" [6, с. 56].

При цьому три окреслені тенденції є глибоко взаємопереплетеними. Так, прагнення до ліквідації СНД обумовлено як спробами розпочати нові більш поглиблені інтеграційні проекти на основі як об'єктивних розрахунків співвідношення взаємних витрат/прибутків, так і – багато в чому суб'єктивізованого – сприйняття „російської загрози”.

Потенційне домінування на певному етапі однієї із тенденцій компенсується та нівелюється сукупних впливом інших двох. В результаті процеси, які тривають на просторі Співдружності, сповнені внутрішніх протиріч. Ця обставина – одна з основних причин того, що з більш ніж 1600 документів, прийнятих за час існування СНД, повноцінно „працюють” тільки близько 10% [4].

Ситуацію ускладнює також проблема структурно-функціонального дублювання та паралелізму як на рівні СНД та його складових структур (СНД-ОДКБ, СНД-ЄврАзЕС та ін.), так і між самими складовими структурам (ЄврАзЕС-ЄЕП і т.п.). Саме це, зокрема, стало однією з основних причин призупинення членства Узбекистану в ЄврАзЕС (2008 р.).

Проте, не дивлячись на всю критику СНД, сама Співдружність поки що не втратила своєї значущості у зв'язку з тим, що поки що саме СНД забезпечує інституційно-організаційну й нормативно-правову основу єдності й стабільності держав пострадянського простору. Жодна країна-учасниця СНД не в змозі відразу відмовитися від комплексу угод, які досягнуті в рамках Співдружності – і це стосується не стільки політичних інтересів держав, скільки економічних, соціальних та гуманітарних інтересів бізнесу та населення.

Євразійська інтеграція: від (напів)відкритого до (напів) закритого регіоналізму?

На самому початку створення та на першому десятилітті існування Співдружності на слушну думку учених Вашингтонського інституту національних стратегічних досліджень, репрезентовану у „Стратегічній експертизі 1995 р.” [11], СНД принципово відрізнявся від „відкритих” блоків типу ЄС (які покликані зіграти позитивну роль у світовій політиці, адже їхнє існування полегшує дипломатичну практику, оскільки знижується число „гравців” на міжнародній арені). Натомість СНД був „закритим” блоком, який цурався впливу ззовні [11, р. 22]. На нашу думку, саме подібна „закритість” (безперспективність розширення чи суттєвого поглиблення інтеграції в рамках Співдружності) була ключовою причиною того, що на просторі СНД постійно випробовувалися нові інтеграційні альтернативи, які продовжують конкурувати з СНД навіть там, де останнє начебто має певні успіхи діяльності.

Американський дослідник М. Баукер в своїй фундаментальній праці „Російська зовнішня політика та кінець холодної війни” [8] вже наприкінці 1990-х рр. вказував на необхідність реформування структури СНД із метою

підвищення його ефективності. СНД, на думку М. Баукера, було аморфне об'єднання держав, які знаходилися в стані пошуку своєї суверенності, і це посилювало необхідність серйозного реформування. Міжнародник слушно прогнозував, що слабкість Росії може призвести до включення держав Середньої Азії в орбіту ісламських центрів постіндустріального розвитку, до зближення України з Західною Європою, до добровільного входження Молдови до складу Румунії. Наразі нову актуальність набуває теза М. Баукера про те, що успіхи реформування Росії здатні консолідувати СНД, тому Росія начебто зобов'язана виступити ініціатором масштабних проектів у цьому регіоні.

Під тиском цієї та інших обставин загальну парадигму, за якою відбувався розвиток багатосторонніх проектів на просторі СНД впродовж другого десятиліття (2000-ні рр.) – від ГУАМ до ШОС – можна було окреслювати вже за допомогою парадигми „відкритого регіоналізму”. Вона спирається з одного боку – на класичні теорії міжнародно-економічної інтеграції, а з іншого – на неокласичні гео економічні теорії [7, 13].

Сутність парадигми „відкритого регіоналізму” полягає в тому, що проекти регіоналізації мають бути керовані ринковими механізмами й бути „екстравертними” (зовнішньо-орієнтованими). У міжнародних регіональних комплексах рівень протекціонізму має бути мінімальним, а сам регіоналізм має узгоджуватися з потребами глобалізації та інтернаціоналізації світової економіки. Регіоналізм є відкритим у тому сенсі, що має стати складовою процесів „глокалізації”. Для інститутів, що створюються у процесі регіоналізації за „відкритою” схемою, вважається неприйнятною практика обмеження кола членів, тобто вступ до інститутів повинен бути відкритим для всіх бажаючих, а умови членства мають не дискримінаційний характер. Внаслідок цього для концепції відкритого регіоналізму характерне прагнення уникати створення міждержавних або наддержавних інститутів, а лише започаткування системи регіональних домовленостей, „правил гри”, які також узгоджуються із завданнями глобалізації. Відкритий регіоналізм часто визначають ще і як „м'який регіоналізм”, тобто регіоналізм, для якого нехарактерні жорсткі регіональні інституційні структури. Відкритий регіоналізм в передбачає скерування спільної політики країн-учасниць як суб'єктів регіоналізації на усунення перешкод на шляху вільної торгівлі в євразійському регіоні, що також не мають змінюватися у бік збільшення зовнішні тарифні бар'єри простору із світовою економікою [13, р. 8].

Проте обумовлена вищеписаними чинниками специфіка розвитку процесів багатостороннього співробітництва на просторі СНД полягала в тому, що вона відбувалася за схемою, яка включала в якості домінуючих складові „відкритого регіоналізму”, проте із великою долею присутності складових регіоналізму „закритого” типу. Відповідно, інтеграційна специфіка простору СНД може бути охарактеризована в термінах квазі-парадигми „(напів)відкритого регіоналізму”.

Активізація „жорсткої” геостратегії Росії щодо простору СНД, що спостерігається останнім часом, істотно впливає не тільки на загальний перебіг процесів багатостороннього співробітництва на цьому просторі, але також спричиняє суттєвий трансформаційний вплив на парадигмальній глибині. В результаті невдовзі на зміну квазі-парадигмі „(напів)відкритого регіоналізму” може поступово прийти квазі-парадигма „(напів)закритого регіоналізму”.

Саме за такою схемою розвиваються ті інтеграційні проекти, що характеризуються достатньо високою динамікою розвитку – передусім МС та ЄЕП.

„Запущений” 2010 р. Митний союз Росії, Білорусії й Казахстану став першим дієвим інтеграційним угрупованням, у рамках якої партнери реально виконують узяті на себе зобов’язання, навіть пов’язані зі значними витратами. В контексті потенційної зміни „(напів)відкритої” парадигми „(напів)закритою” показове небажання Росії залучати до МС Україну за „м’якою” схемою „3+1”. Не менш показовою є позиція експертів, що „зупинятися на форматі МС недоцільно – він лише опосередковано торкається взаємодії в областях, де „інтеграція знизу” іде дійсно інтенсивно” [1]. (Тим більше, що свого часу В. Путін окреслив сценарій створення Євразійського Союзу – через „поступове злиття Митного союзу і Єдиного економічного простору”).

Оприлюднені в листопаді 2011 р. В. Путіним наміри створити Євразійський економічний союз до 2015 р., вбачаються відносно реалістичнішими, ніж більшість подібних проектів (на кшталт ЄврАзЕС), які до того випробовувалися на засадах „відкритої” схеми.

Разом із тим, для багатьох акторів простору СНД подібний „парадигмальний перехід” є щонайменше серйозним викликом, адже він не завжди узгоджується із пріоритетами їх національно-державного розвитку та не завжди відповідає національним інтересам цих акторів.

Проблемним для таких країн як Україна чи Молдова є питання узгодження перспектив розвитку євразійського вектору геостратегії із вектором європейським. Тим більше, що для багатьох країн СНД (у тому числі для Росії!) ЄС є навіть важливішим торгівельним партнером, ніж близькі сусіди. В таких умовах саме засади квазі-парадигми „(напів)відкритого регіоналізму” є оптимальними.

Також для таких країн як Україна та Киргизія актуалізується проблема узгодження зобов’язань, взятим у рамках членства в СОТ, – із зобов’язаннями в рамках ЄЕП/МС. Членство в МС/ЄЕП передбачає підвищення тарифів, причому деяких з них – до рівня, що суперечить вимогам СОТ. Безумовно, очікуваний вступ до СОТ Росії та Казахстану може опосередковано полегшити вирішення цієї проблеми.

Так, економіка Киргизії в останні роки росла насамперед за рахунок перетворення на „перевалочну базу” – реекспорту китайських споживчих товарів у країни СНД і Центральної Азії, а це було можливим через

дуже ліберальне зовнішньоторговельне регулювання. Опиняючись поза межами МС, Киргизія більше не в змозі забезпечувати цю роль у зв'язку з зростанням митних бар'єрів на кордонах з Казахстаном, куди направляються китайські товари. Відповідно, вступивши в Митний союз, Бішкек буде змушеним посилити зовнішньоторговельний режим країни, що також частково закрие „вікно” для її торгівлі з Китаєм [1].

Дещо подібний спектр торгівельно-економічних проблем в контексті розвитку євразійського вектору геостратегії може посилитися і перед Україною.

Висновки. В контексті загального розвитку багатостороннього та двостороннього співробітництва на просторі СНД, оптимальною, найбільш прийнятною та реально дієвою для країн-учасниць Співдружності залишається квазі-парадигма „(напів)відкритого регіоналізму”, практично втілювана у підходи різнорівневої та різношвидкісної інтеграції. Відповідно до неї, кожна держава-учасниця СНД самостійна визначає, у яких із складових (проектах та структурах) інтеграційного розвитку вона згодна взяти участь – і в яких обсягах. При цьому терміни переходу від етапу до етапу кожна держава має встановлювати самостійно. Реалізовувана на просторі СНД квазі-парадигма „(напів)відкритого регіоналізму” також дозволяє мінімізувати потенційні конфлікти між інтеграційними проектами.

У середньостроковій перспективі євразійської інтеграції посилюватиметься добре відома по європейському досвіду дилема „розширення або поглиблення”. Так, одна із причин попереднього успіху МС полягає в тому, що, на відміну від попередніх проектів регіональної інтеграції з нереалістичними амбіційними програмами, МС зосередився на чітко окресленій та достатньо конкретній цілі. Разом із тим, її досягнення стає можливим лише за умов домінування квазі-парадигми „(напів)закритого регіоналізму”, яка є малоприйнятною для інших потенційних учасників цього проекту.

Крім того, потенціал інтеграційних проектів на просторі СНД може повністю розкритися, тільки якщо вони будуть здійснені як ключова комплексна складова процесів міжнародної інтеграції у ширшому – трансконтинентальному – масштабі, за участю таких зовнішніх акторів як ЄС або Китай.

В умовах потенційного переходу до квазі-парадигми „(напів)закритого регіоналізму” перспективи перетворення простору СНД на відносно глибокоінтегрований регіон залишаються неоднозначними. Навіть на початку третього десятиліття свого розвитку (2010-ті рр.) пострадянський простір залишається якщо не „сірою зоною”, то принаймні регіоном, стратегічні перспективи якого залишаються непевними.

А це, в свою чергу, вимагає оновлення геостратегій ключових регіональних гравців, зокрема України. І наразі залишається багато підстав сподіватися, що саме за допомогою „українського чинника”

євразійський простір може не тільки уникнути ризиків перетворення на „сіру зону”, але й зайняти належне вагоме місце у „глокальному” світі.

Література:

1. **Винокуров Е.** Постсоветский интеграционный прорыв / Е. Винокуров, А. Либман // Россия в глобальной политике. – 2012. – №2.
2. **Ефременко Д.** В ожидании штормовых порывов / Д. В. Ефременко // Россия в глобальной политике. – 2012. – №2.
3. **Либман А. М.** Исследования региональной интеграции в СНГ и Центральной Азии: Обзор литературы / А. М. Либман. – Санкт-Петербург, 2012. – 64 с.
4. **Полтораков О. Ю.** Інституційно-регіональний вимір інтеграції на просторі СНД / О. Ю. Полтораков // Глобалізація і сучасний міжнародний процес. – К. : Ун-т „Україна”, 2009. – С.267-294.
5. Устав Содружества Независимых Государств (Совет глав государств СНГ, 22.01.1993. Минск) // Содружество. Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ. – Минск, 1993. – № 1(9). – С. 24.
6. **Шумский Н.** Региональные экономические объединения стран Содружества / Н. Шумский // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 3. – С. 52-58.
7. **Bergsten C. F.** APEC and World Trade: A Force for Worldwide Liberalization / C. F. Bergsten // Foreign Affairs. – 1994. – Vol. 73, № 3. – P. 20-26.
8. **Bowker M.** Russian foreign policy and the end of the cold war / M. Bowker. – Aldershot, Hants, England; Brookfield, Vt., USA: Dartmouth Pub. Co., 1997. – 999 p.
9. **Cutler R. M.** Integration Within and Without the CIS / R. M. Cutler // Analysis of Current Events. – March 1997. – Vol. 9, № 3. – P. 3-6.
10. **Goble P. A.** Forget the Soviet Union / P. A. Goble // Foreign policy. – 1992. – № 86. – P. 56-65.
11. Strategic assessment 1995. US security challenges in transition. – Washington Institute for National Strategic Studies, 1995.
12. **Teurtrie D.** Гіополітике де ла Русіє: інтїграціє рїгіонале, enjeux їнергїтіques, influence culturelle / D. Teurtrie. – Paris: L’Harmattan, 2010. – 348 p.
13. Trade Blocks? The Future of Regional Integration / Cable V., Henderson D. (eds.) – L. : Royal Institute of International Affairs, 1994. – 208 p.

Зелена економіка як механізм подолання безробіття: утопія чи реальність?

Тетяна Перга,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

У статті досліджено потенціал зеленої економіки у подоланні проблеми безробіття та антикризовий характер її елементів. Вказано на перспективи та виклики створення зелених робочих місць та проаналізовано, у цьому контексті, ситуацію в Україні.

Ключові слова: зелена економіка, зелені робочі місця, безробіття, енергоефективність, зелений ринок.

The potential of green economy in overcoming the problem of unemployment and anticrisis nature of its elements are analyzed in the article. Is specified on the prospects and challenges of the creation of green jobs and analyzed in this context the situation in Ukraine.

Keywords: green economy, green jobs, unemployment, energy efficiency, green market.

В статье исследованы потенциал зеленой экономики в преодолении проблемы безработицы и антикризисный характер ее элементов. Указаны перспективы и вызовы создания зеленых рабочих мест и проанализирована, в этом контексте, ситуация в Украине.

Ключевые слова: зеленая экономика, зеленые рабочие места, безработица, энергоэффективность, зеленый рынок.

Одним із наслідків глобальної фінансово-економічної кризи 2008 року, який відчули на собі всі без винятку країни світу, стало стрімке зростання безробіття, що спричинило, окрім економічного, й соціальне напруження. Це спонукало уряди багатьох країн включити до пакетів антикризових документів широке коло заходів по забезпеченню зайнятості населення.

Новітнім, у підході держав, стало впровадження елементів зеленої економіки, які почали розглядатися як антикризові механізми не лише у короткостроковій, а й у довгостроковій перспективі. Тому дослідження потенціалу зеленої економіки у розв'язанні проблеми безробіття, яка

останнім часом перетворилася на глобальну загрозу стабільному розвитку, набуває все більшої актуальності.

Для України, яка має багато проблем та дисбалансів розвитку ринку праці, розкриття соціального потенціалу зеленої економіки має значний практичний інтерес, адже воно сприятиме вивченню шляхів подолання безробіття за рахунок впровадження перспективних інноваційних механізмів, які до цього часу не привертали до себе достатньої уваги.

У вітчизняних дослідженнях окресленій проблемі приділено недостатньо уваги. Так, головна увага зосереджується на структурі ринку праці, міграційним процесам, проблемам зайнятості молоді, змінам в структурі трудових ресурсів у зв'язку зі вступом України до СОТ, перспективам зеленої економіки в Україні. Закордонні дослідження фокусують головну увагу на аналізі загальних тенденцій глобального та регіонального ринку праці та динаміці створення зелених робочих місць, що базуються головним чином на статистичних даних та прогнозах експертів та міжнародних організацій [1-5].

Тенденції розвитку ринку праці. Навіть у періоди швидкого економічного зростання безробіття залишалося серйозною проблемою для багатьох країн. Економічна криза 2008 року суттєво погіршила цю ситуацію, а багато країн досі не оговтались від її наслідків. У щорічній доповіді Міжнародної організації праці (МОП) „Глобальні тенденції зайнятості – 2012” відзначається, що на світовому ринку праці вже три роки поспіль зберігаються критичні умови, тому можна зробити висновок, що соціальне напруження в суспільствах не зменшується.

Так, у 2009 році кількість безробітних людей у світі досягла 212 млн. осіб (зростання на 6,6% у порівнянні з 1991 роком та на 0,9% у порівнянні з 2007 роком). За даними МОП, молодь залишається серед тих людей, які постраждали найбільше від кризи робочих місць. У 2011 році у світі налічувалось 74,8 млн. безробітних серед молодих людей віком 15-24 роки, що на 4 млн. більше, ніж у докризовому періоді. За оцінками експертів, вірогідність безробіття серед молоді втричі вище, ніж серед дорослих [5, р. 1-2].

Для врегулювання окресленої загрозливої тенденції учасниками МОП - урядами, роботодавцями та працівниками було розроблено спільний Глобальний пакт про робочі місця, який містить пакет збалансованих заходів, спрямованих на ефективне вирішення проблем зайнятості. Україна стала другою країною в світі після Іспанії, в якій між об'єднаними профспілками, урядом та роботодавцями було підписано - Тристоронню угоду про зайнятість та трудові місця, за якою передбачається, зокрема, взяття сторонами соціального партнерства взаємних зобов'язань досягнути в 2017 році наступних показників розвитку національного ринку праці та зайнятості: довести рівень зайнятості населення у віці 15-70 років – до 64,3 %, в тому числі серед осіб працездатного віку – до 68,5 % (на даний час

58,5%) та досягти рівня охоплення професійним навчанням, підвищенням кваліфікації, перекваліфікації зайнятого населення – до 23 % [6].

Загалом оцінюючи позитивно окреслені заходи як міжнародної спільноти, так і уряду України, зауважимо, що політичні декларації обов'язково мають бути підкріплені реальними діями, які сприятимуть створенню додаткових робочих місць з допомогою ефективних економічних, фінансових, податкових стимулів, а не завдяки адміністративному тиску.

Досить перспективним у цьому контексті може стати впровадження елементів зеленої економіки, позитивні наслідки впровадження якої демонструє ряд країн-членів ЄС.

Досвід Європейського Союзу. Вперше в історії Європейського Союзу та багатьох держав-членів ЄС одним з головних антикризових заходів стало впровадження елементів зеленої економіки, що тісно пов'язувалося зі зменшенням безробіття. Показовим є той факт, що головний акцент було зроблено на впровадженні заходів з енергоефективності, який свідчить про чільну роль енергетики у процесі позеленіння економіки.

Так, у Чехії було прийнято державну програму „Зелене для економії”, в якій приділено особливу увагу підтримці джерел опалення з низьким рівнем викидів (біомаса, теплові насоси, сонячні колектори), а також інвестиціям в енергозбереження при реконструкції та будівництві нових будівель. Окреслені заходи сприяли створенню і підтримці 30000 робочих місць [7].

В антикризовій програмі Словаччини було акцентовано на поліпшенні ізоляції житлових будинків при одночасному створенні 8000 нових робочих місць, в основному в будівельному секторі [8].

Згідно до Нового плану розвитку Угорщини передбачалося поступове зменшення субсидювання цін на газ і центральне опалення, що сприяло підвищенню ефективності енергозбереження. У 2009 році за цією програмою було збережено робочі місця для 5000 осіб на 6-8 місяців. [9].

Дослідження свідчить, що окреслені заходи з енергоефективності, що вводилися для подолання кризи, виконали свою антикризову функцію, що дає нам підстави розглядати їх надалі як перспективні моделі розвитку, які доцільно розвивати та адаптувати до потреб та імперативів в інших країнах.

Соціальний потенціал зеленої економіки. Хоча на даний час зелена економіка ще не розглядається багатьма державами, як вагоме джерело розв'язання соціальних проблем, експерти наголошують на її значному потенціалі. Це обумовлюється рядом тенденцій сучасного розвитку, хоча внаслідок відсутності на даний час досконалого понятійного апарату та методологічної бази для аналізу статистики, будь-які дослідження базуються на неповних даних. Однак вони дають можливість зробити певні висновки. Тому розглянемо більш детально структуру ринку зелених робочих місць.

За приблизними оцінками, з трьох мільярдів робочих місць в світі, частка зелених робочих місць складає приблизно 1% (2,5-3 мільйони) й

в основному вони зосереджені в кількох секторах, які в цьому контексті мають найбільші можливості.

1. Енергетика. Можна констатувати, що найбільш екоорієнтованим сектором енергетики, який, до того ж, розвивається досить динамічними темпами, є відновлювані джерела енергії (ВДЕ). Статистичні дані підтверджують цю тезу: так, інвестиції у ВДЕ зросли з \$7 млрд. у 1995 році до \$260 млрд. у 2011 році, а зайнятість – з 2,3 млн. осіб у 2007 році до 5 млн. осіб у 2011 році. Зайнятість у підсекторах ВДЕ виглядає таким чином: біопаливо – 1,5 млн. осіб, сонячна енергія для підігріву води – 900000 осіб, сонячні фотоелектричні системи – 820000 осіб, біомаса та опалення – 750000 осіб, вітрова енергія – 670000 осіб, біогаз – 230000 осіб, сонячна термальна енергія – 40000 осіб

Протягом 2005-2011 років динаміка зростання зайнятості у виробництві і експлуатації сонячних батарей зросла на 47%, накопиченні сонячної та вітрової енергії – на 27%, підігріву води з допомогою сонячної енергії – на 16%, виробництві біоетанолу – на 16%, виробництві біодизеля – на 38% [10, р. 176].

Зважаючи на амбіційні цілі ЄС довести частку альтернативної енергетики у паливно-енергетичному секторі у 2020 році до 20%, у поточному десятилітті можна очікувати збільшення зайнятості в цій сфері у європейських країнах, а, беручи до уваги, загальне зростання частки ВДЕ в енергетиці багатьох країн, особливо тих, що розвиваються, – то й у усьому світі. Це безсумнівно сприятиме створенню додаткових зелених місць.

2. Будівництво. Загальновідомо, що будівельна індустрія є найбільшим споживачем енергії, води та природних ресурсів. На думку багатьох експертів, вона використовує до 70% усієї енергії, яку споживає людство, та є безпосереднім виробником парникових газів і відходів, тому перспективи позеленіння цієї сфери пов'язані, в першу чергу, зі скороченням енерговикористання (як при будівництві нових споруд, так і при модернізації вже існуючих).

На підтвердження цієї думки наведемо дослідження, проведене урядом Великобританії у 2000 році, яке показало, що на кожні \$1,4 млн., інвестованих в ефективність використання енергії при будівництві житлових будинків, створювалося 11,3-13,5 еквівалентних робочих місць з повним робочим днем.

Підраховано, що підвищення енергоефективності вже існуючих 50 млн. будинків у США до 2020 року сприятиме створенню 6,25 млн. додаткових робочих місць. Щодо Європейського Союзу, то згідно до Директиви з енергоефективності будівель в найближчі роки передбачається збільшення зелених робочих місць до 280000 – 450000 осіб у сфері енергоаудиту та сертифікації, інспектування систем кондиціонування та опалення [10, р. 127].

Загалом за оцінками, половина економічного потенціалу по досягненню ефективності в будівництві розташовується в країнах, що розвиваються, але дані по існуючих або потенційно створюваним робочих місць в цій

частині світу немає. Однак доцільно зробити припущення, що в процесі розвитку будівництва в цих країнах кількість зелених робочих місць зростатиме.

3. Виробництво. Згідно до інформації МОП, на даний момент у різних галузях виробництва зайнято 660 млн. осіб, серед яких близько 100000 зелених робочих місць сконцентровано у чотирьох галузях: паперовій індустрії, виробництві сталі, цементу та алюмінію.

На жаль, на даний час процес позеленіння у виробництві відбувається досить повільними темпами, лише у переробці відходів та вторинних виробництв спостерігається певний прогрес. Підраховано, що перехід на моделі вторинного використання дозволяє зменшити витрати енергії при виробництві алюмінію – на 95%, пластикових виробів – на 80%, сталі – на 74%, паперу – на 65%, цинку – на 60% [10, р. 195]. Ця тенденція, безперечно призводить до появи нових зелених робочих місць, однак породжує багато проблем, пов'язаних з адаптацією працівників, яких буде скорочено в процесі впровадження нових технологій.

4. Транспорт. Сучасні дослідження екологів свідчать, що транспорт є одним із найбільших джерел забруднення довкілля. Так, частка наземного транспорту у загальних викидах парникових газів усіх видів транспорту складає 76%, авіації – 11%, водного – 9%. Очікується, що до 2036 року загальний рівень емісій від усіх джерел транспорту зросте на 150%, а у 2050 році – на 250% [10, р. 146], що можна оцінити як загрозову тенденцію, особливо в умовах масштабної боротьби людства з викидами парникових газів.

Наголосимо, що лідером у забрудненні навколишнього середовища є автомобільний транспорт, однак у впровадженні екоорієнтованих технологій та відповідному створенні додаткових робочих місць він також посідає чільне місце. За неповними даними, у цій сфері створено 250000 зелених робочих місць.

Однак потенціал цього сегменту ринку є значно більшим, особливо зважаючи на глобальні тенденції розвитку транспортної інфраструктури (перерозподіл пасажиропотоків, створення комбінованих маршрутів, розширення використання громадського транспорту, залізниць) та впровадження різних екологічних експериментів та ініціатив в автомобільній сфері (наприклад, виробництво автомобілів, що працюють на гібридних та електричних двигунах, використовують у якості палива біоетанол та комбіновані види палива). Окреслені фактори, разом із впровадженням екологічних стандартів на транспорті, стимулюють до створення додаткових зелених робочих місць. Так, у Нью-Делі введення в експлуатацію в 2009 році 6100 автобусів з двигунами, що працюють на стиснутому газі, дозволить створити 18000 нових робочих місць [10, р. 114].

5. Сільське господарство. Сільське господарство, яке багато в чому залежить від зміни клімату, сьогодні можна з впевненістю назвати найбільшим споживачем і забруднювачем води, причиною збезлісіння та

втрати біологічного розмаїття. Разом з тим, ця сфера є потенційно великим джерелом створення додаткових (і зелених в тому числі) робочих місць та розв'язання супутніх соціальних проблем, особливо зважаючи на 1,3 млрд. осіб, зайнятих у ній на даний момент, та нових тенденцій глобального розвитку.

Так, згідно до прогнозів, у 2050 році кількість населення світу зросте до 9,2 млрд., а виробництво продуктів харчування – на 70% відповідно (у порівнянні з 2000 роком), що неминуче призведе до зростання зайнятості в сільському господарстві. Появі зелених робочих місць сприятиме, в першу чергу, динамічний розвиток органічного фермерства та постійно зростаючий попит на екологічно чисті продукти.

Проведений у 2006 році аналіз роботи 1144 органічних ферм у Великобританії та Ірландії показав, що на кожній з них працює на одну третину постійно зайнятих робітників більше, ніж на традиційних фермах. Землі, відведені під органічне сільське господарство, складають 4,3 % і 1 % від загальної площі фермерських земель у цих двох країнах відповідно. Якщо 20 % фермерських земель буде відведено під органічне сільське господарство в обох країнах, це дасть можливість створити 73200 додаткових робочих місць у Великобританії та 9200 робочих місць в Ірландії [10, р. 20-21].

6. Лісовий сектор. За даними МОП у лісовому секторі працює близько 13,7 млн. осіб, а кількість зелених робочих місць складає 15,6% – приблизно 2 млн. осіб. Регіональний розріз вказує на залежність зайнятості від наявності лісових ресурсів у країнах та розвитку їх лісового сектору. Так, у Північній Америці кількість зелених робочих місць складає 43,1%, у Європі – 25,7%, у Африці – 24,8%, в Австралії – 24,2%, у Латинській Америці та Карибах – 14,3%, Азії – 0,8%.

Окрім цього, на створення зелених робочих місць впливає і впровадження екоорієнтованих моделей розвитку у цій сфері. Так, за приблизними підрахунками, у країнах ЄС-27, близько 30% робочих місць у цій сфері є зеленими. Із 595000 робітників лісового господарства 224000 зайняті саме в сфері сталого лісництва [10, р. 37].

Зважаючи на те, що в протипагу тенденціям природного збезлісіння та надмірної вирубки, в багатьох країнах поступово впроваджуються і моделі сталого менеджменту, доцільно зробити висновок про суттєвий потенціал лісової сфери у створенні зелених робочих місць.

Таким чином, аналіз структури ринку зелених робочих місць за секторами вказує на поступовий розвиток цього сегменту, який, на наш погляд, перебуває ще в зародковому стані. Попри це, можна констатувати значний соціальний потенціал зеленої економіки, що залежить від ряду факторів. На наш погляд, прискорення створення зелених робочих місць тісно пов'язано з екологізацією мислення та стилю життя, обмеження надспоживання, значним інвестуванням, проведенням економічних та податкових реформ тощо.

Перспективи розвитку зеленого ринку. Створення зелених робочих місць залежить, безперечно, від перспектив розвитку зеленого ринку. За прогнозами Roland-Berger Strategy Consultants, глобальний ринок виробництва та надання зелених послуг має подвоїтись з \$1,370 млрд. на рік у 2009 році до \$2,740 млрд. у 2020 році. Передбачається, що серед перспективних напрямків його розвитку - впровадженні енергоефективних механізмів та розвиток сталого транспорту, водопостачання, оздоровлення та якісного управління відходами виробництва [11].

Вплив кризи на зелені робочі місця. Економічна криза мала двоякий вплив на зайнятість в зеленій економіці. Так, з однієї сторони, уряди багатьох країн намагаються створити додаткові „зелені” робочі місця в ряді галузей промисловості, а з другої – приватні компанії, які працюють у екоорієнтованих сферах, внаслідок падіння виробництва та збуту, скорочення пільгових тарифів та зростання міжнародної конкуренції змушені зменшувати кількість зелених робочих місць.

Наприклад, відомий датський виробник турбін для сонячної енергії Vestas проголосив у січні 2012 року про скорочення 2 335 робітників (приблизно 10% глобальної робочої сили), що є найбільшим протягом останніх років. Німецький завод по виробництву сонячної енергії - First Solar оголосив скорочення до кінця 2012 року 1200 робітників [12].

Виклики. Впроваджуючи елементи зеленої економіки та створюючи зелені робочі місця, держави все частіше зустрічаються з рядом викликів, кількість яких постійно зростає.

По перше, постає проблема прогнозування та планування, яка полягає у труднощах передбачення точної кількості робочих місць, які можуть бути створені в результаті впровадження елементів зеленої економіки.

По-друге, на міжнародному ринку праці спостерігається тенденція дефіциту кваліфікацій та нестачі кваліфікованих зелених трудових ресурсів. У зв'язку з цим постає проблема модернізації професійно-кваліфікаційної системи: створення та класифікації нових професій, які будуть з'являтися в процесі впровадження зеленої економіки, визнання іншими державами, до яких мігрує робоча сила, офіційної кваліфікації роботи із зеленими технологіями та вимогами до робочої сили, впровадження нових стандартів виробництва тощо. У майбутньому може з'явитися і потреба у адаптації тієї робочої сили, яка внаслідок запровадження зелених робочих місць може втратити роботу.

По-третє, хоча зелені механізми розглядаються багатьма урядами як інструмент пожвавлення економіки і, можливо, є важливим засобом створення робочих місць, тим не менш, в ряді країн екологічні аспекти поступово відходять на другий план. Крім того, однією з тенденцій посткризового розвитку є те, що екологічна політика не завжди розглядається як спосіб виходу з поточної рецесії, в результаті чого спостерігаються спорадичні дії держав по виконанню прийнятих зобов'язань, розпорошеність та дублювання заходів, особливо у випадках,

коли екологічними питаннями опікуються кілька державних структур, що робить неможливим впровадження єдиної узгодженої стратегії чи плану зелених дій.

По-четверте, все більшої актуальності набуває питання не кількості зелених робочих місць, а їх якості, що у міжнародних документах приймає форму обговорень гідної роботи та достойної заробітної плати в цій сфері, в результаті чого менш кваліфікована робота (наприклад, по сортуванню відходів) втрачає популярність в багатьох країнах.

Зелені робочі місця в Україні. На сьогоднішній день екологічні імперативи не є пріоритетом діяльності українського уряду, тому впровадження „зелених” моделей при паралельному розв’язанні соціальних проблем відбувається надзвичайно повільними темпами.

Україна досі залишається однією з найбільш енергоємних країн Європи (у 2009 році вона була в 3,5 рази вища ніж в країнах ЄС-27), альтернативна енергетика перебуває в зародковому стані, а ринок екологічної продукції зовсім нерозвинений, відповідно – і кількість „зелених” робочих місць в країні є невеликою. Фактично сьогодні можна говорити лише про декілька сфер, які в умовах вітчизняних реалій мають можливість створити зелені робочі місця. Це – енергетичний сектор (ВДЕ), будівництво та сільське господарство. На даний момент в Україні відсутні будь-які кількісні оцінки потенціалу створення нових робочих місць у секторі ВДЕ в Україні. Можна лише припустити, що їх кількість незначна, хоча в процесі розвитку альтернативної енергетики у певних регіонах зайнятість в цій сфері буде поступово зростати.

Значно більший потенціал має будівництво, особливо зважаючи на темпи його розвитку в Україні. Експерти підраховали, що, якщо взяти за основу дані Грінпісу, згідно до яких вартість створення одного робочого місця у сфері термомодернізації будівель складає 50 тисяч євро на одне робоче місце, при повномасштабному інвестуванні в Україні теоретично може бути створено близько 2 мільйонів робочих місць [13].

На наш погляд, ще однією сферою, яка має суттєвий потенціал для „зеленого росту”, є сільське господарство, зокрема - органічне землеробство, вирощування енергетичних культур (ріпак, верба, кукурудза) та використання соломи в енергетичних цілях. Власне, Україна уже є одним із лідерів з виробництва насіння ріпаку, виробивши його у 2009 р. 1,9 млн. тон. На думку дослідників Ю. Огаренко та А. Мартинюка, сьогодні існує кілька важливих передумов „озеленення” сільського господарства: наявність 502 тис. безробітних у селах та швидкий ріст сільського безробіття (7,2% у 2009), стійкий попит на різні типи біопалива у ЄС, постійне зростання цін на традиційні джерела енергії, наявний досвід органічного землеробства та попит на його продукти [13]. Проте сьогодні складно оцінити інвестиційні потреби та потенціал росту „зеленого” сільського господарства через відсутність спеціальних досліджень та відповідної статистичної звітності.

Таким чином, на початку 21 століття спостерігається трансформація підходів до зеленої економіки, яка починає вже розглядатися не як утопічна ідея, а як реальний механізм зменшення безробіття та підвищення економічного зростання. Досить вдалою спробою такого підходу є включення до пакету антикризових заходів ЄС комплексу дій з енергоефективності, хоча потенціал зеленої економіки є значно ширшим. Ці перші кроки міжнародної спільноти дають підстави прогнозувати поступове, але невпинне зростання кількості зелених робочих місць в майбутньому, хоча у короткостроковій перспективі вони не зможуть суттєво вплинути на подолання проблем безробіття як в глобальному масштабі, так і в окремих країнах.

Література:

1. **Буркинський Б. В.** Зелена економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні : монографія / Б. В. Буркинський, Т. П. Галушкіна, В. С. Реутов ; НАН України, Ін-т проблем ринку та екон.-екол. дослідж. – О. : Підприємство Фенікс, 2011. – 348 с.,
2. **Заяць Т. А.** Національний ринок праці та його молодіжний сегмент: методологія, практика, перспективи розвитку: Монографія. / Т. А. Заяць, В. Л. Жаховська / За редакцією академіка НАН України д.е.н., проф. Б. М. Данилишина. – К. : Фенікс, 2008. – 312 с.
3. **Шевченко Л. С.** Ринок праці: сучасний економіко-теоретичний аналіз: Монографія / Л. С Шевченко. – Х. : Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. – 336 с.
4. Skills for green jobs: a global view: synthesis report based on 21 country studies / Olga Strietska-Ilina, Christine Hofmann, Mercedes Durán Haro, Shinyoung Jeon. – Geneva: ILO, 2011. – 442 p.
5. Global Employment Trends 2011: The challenge of a jobs recovery / International Labour Office. – Geneva: ILO, 2011. – 98 p.
6. Підписано національну тристоронню угоду про зайнятість та робочі місця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fpsu.org.ua>.
7. Czech Republic – Greening the European Economy: responses and initiatives by Member States and social partners [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn0908019s/cz0908019q.htm>:
8. Slovakia – Greening the European economy: Responses and initiatives by Member States and social partners [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn0908019s/sk0908019q.htm>:
9. Hungary – Greening the European economy: responses and initiatives by Member States and social partners. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn0908019s/hu0908019q.htm>:

10. Working towards sustainable development : opportunities for decent work and social inclusion in a green economy / International Labour Office. Geneva: ILO, 2012.

11. Green Business [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rolandberger.ch/publications/82-publications.html>.

12. First Solar cuts jobs by 30% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cbc.ca/news/business/story/2012/04/17/first-solar-layoffs.html>

13. **Андрій Мартинюк.** Перспективи розвитку „зеленої економіки” / Мартинюк А., Огаренко Ю. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09108.pdf>

УДК 328.13

Політичні механізми взаємодії органів виконавчої влади в умовах домінування партійно-політичного плюралізму

Євген Перегуда,

кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політичних наук Київського національного
університету будівництва і архітектури

У статті досліджується становлення політичних механізмів взаємодії вищого та центральних органів виконавчої влади, а також Президента в період переходу до інституційних реформ у 2000-2010 рр. Аналізуються етапи становлення. Акцентується на концентрації політичного впливу у виконавчій владі та чинниках стабільності/нестабільності відносин.

Ключові слова: Президент, Кабінет Міністрів, центральні органи виконавчої влади, взаємодія.

The article examines the development of political mechanisms of interaction between the higher and central executive bodies, as well as President during the transition to institutional reforms in 2000-2010. The stages of development are analyzed. The emphasis is on the concentration of political influence in the executive branch and the factors of stability/instability relations.

Keywords: President, Cabinet Ministers, central executive bodies, interaction.

В статье исследуется становление политических механизмов взаимодействия высшего и центральных органов исполнительной власти, а также Президента в период перехода к институциональным реформам в 2000-2010 гг. Анализируются этапы становления. Акцентируется внимание на концентрации политического влияния в исполнительной власти и факторах стабильности/нестабильности отношений.

Ключевые слова: Президент, Кабинет Министров, центральные органы исполнительной власти, взаимодействие.

Актуальність дослідження взаємодії органів виконавчої влади (ОВВ) зумовлюється зростанням її ролі у формуванні та реалізації державної політики. Дослідження цієї взаємодії неможливе без вивчення її в умовах багатопартійної системи. Домінування партійно-політичного плюралізму в Україні у сфері держуправління припадає на кінець 1990-х – 2000-ті рр.

У науці вже досліджувалась взаємодія ОВВ в цей час, але акцент робився на правових засадах та взаєминах інститутів – Президента, парламенту (ВРУ), уряду (КМУ). Менше вивчалась політична взаємодія самих ОВВ. Наразі з'явилися дослідження Л. Бунецького, Є. Левенець та ін. Але вони не вичерпують проблеми вивчення логіки еволюції відносин.

Мета статті – дослідити розвиток політичних механізмів взаємодії ОВВ в умовах домінування партійно-політичного плюралізму. Її суб'єкти – вищий (КМУ) та центральні органи виконавчої влади (ЦОВВ). Неможливо уникнути й ролі Президента, хоча Конституція не відносить його до цієї гілки влади.

Перший етап охоплює кінець 1990-х рр. – 2004 р. До повноважень Президента тоді звернення до народу та ВРУ з формулюванням цілей державної політики, призначення Прем'єра (за згодою ВРУ), його звільнення, призначення керівників ЦОВВ (за поданням Прем'єра), АМКУ, ФДМУ, Держтелерадіо, утворення, реорганізація, ліквідація (за поданням Прем'єра) ЦОВВ, скасування актів КМУ тощо.

КМУ Конституція визначала як вищий ОВВ, відповідальний перед Президентом, підконтрольний і підзвітний ВРУ, який складався з Прем'єра, Першого віце-прем'єра, віце-прем'єрів, міністрів. Керував КМУ Прем'єр. Функції КМУ включали спрямування і координацію ОВВ.

ЦОВВ складалися з міністерств та відомств. Президент призначав їх керівників (за поданням Прем'єра) та ухвалював положення про ЦОВВ. Концепція адмінреформи [1], укази Президента від 1999 р. виокремлювали ЦОВВ зі спецстатусом, взаємодія яких визначалася законами.

У 1990-х рр. неоліберальні реформи досягли мети. Постаła система приватної власності, формувалась нова соціальна структура. Але для

подальшого розвитку потрібен був перехід до інституційних реформ. Це вимагало нової якості влади. Єдиного бачення, як цього досягти, не було. Зростав вплив партій, але Л. Кучма бачив й небезпеки цього, тому прагнув до контролю над виконавчою владою. [2] На це були спрямовані низка адмінреформ, контроль над держслужбою [3], вето на закон про КМУ.

Уряд В. Ющенка діяв за нових політичних обставин. Була сформована парламентська більшість. Президент дав Прем'єру змогу самому формувати КМУ. Було внесено істотні зміни до системи урядового управління. Л. Кучма реорганізував ЦОВВ [4; 5], скоротивши їх та здійснивши спробу впровадити струнку систему ЦОВВ. Багато держкомітетів та прирівняних органів були підпорядковані міністерствам. Також за цього уряду виникли урядові комітети [6]. Це мало збільшити вплив міністрів на урядову політику. Але комітети й посилили розшарування в КМУ, збільшили роль віце-прем'єрів. Була здійснена реформа апарату, який був перетворений на Секретаріат.

Але все це не створило несуперечливу систему влади. КМУ не був ані коаліційним, ані командою Прем'єра. „Силовики” орієнтувались на Президента. Фікцією була змога суттєво оновити уряд – з 9 міністрів фінансово-економічного блоку лише 4 були новими людьми в уряді. Фракції були невдоволені непропорційністю представництва, нездатністю їх представників впливати на політику КМУ, що призводило до конфліктів (між віце-прем'єром та главами Мінпаливенерго та Мінекономіки).

Уряд А. Кінаха формально не спирався на більшість, але саме його виникнення внаслідок несподіваної підтримки кандидатури Прем'єра фракцією СПУ стало перемогою тенденції до плюралізму влади. Водночас за цього уряду було впроваджено інститут держсекретарів [7], які керували апаратом, розробляли плани роботи та нормативні акти, формували структуру міністерства, розпоряджалися коштами тощо. Призначав їх та звільняв Президент. Це дало йому змогу зберегти вплив на виконавчу владу. Втручався він і в кадрову політику.

Уряд В. Януковича виник після оголошення курсу на політреформу. У ВРУ постала нова більшість, були опубліковані її принципи. КМУ був сформований за квотним принципом. Його склад, зокрема суміщення посад Першого віце-прем'єра та глави Мінфіну, свідчив про подальшу концентрацію впливу. Але він теж не був єдиною командою. „Силові” ЦОВВ очолювались креатурами Президента, який не дав Першому віце-прем'єру підпорядкувати ДПАУ. Проте було скасовано інститут держсекретарів та обов'язкове виконання доручень Адміністрації Президента. Водночас Прем'єр критикував квотний принцип розподілу посад, який, на його думку, знижував ефективність КМУ. В цей час не функціонували урядові комітети, що експерти пов'язували з кулуарністю політики.

Отже, під час переходу до інституційних реформ у взаємодії ОВВ діяли тенденції до зростання впливу й кланово-партійних структур, й Президента. Їх конкуренція завершилась перемогою першої тенденції.

Політсуб'єкти стали заручниками вибору початку 1990-х рр., коли було закладено систему противаг, насамперед в особі ВРУ, та середини 1990-х рр., коли Л. Кучма не домігся скасування посади Прем'єра. Крім того, не дали результатів президентські реорганізації 1999 р. [8, с. 95] та реформа держсекретарів, посади яких стали предметом політторгів, підтверджуючи тезу В. Авер'янова про помилковість думки про їх аполітичність. [9, с. 239] Стало зрозумілим, що адмінреформу слід вписувати у ширший контекст політреформи.

Наступний етап охоплює лютий-вересень 2005 р. Продовжувала діяти Конституція 1996 р., але умови функціонування влади змінились. Наслідками кризи 2004 р. були зростання конфліктності відносин політичних сил, активізація громадських рухів тощо. Уряд був майже повністю сформований за партійним принципом. З 22 його членів 20 були депутатами ВРУ. „Нашу Україну” представляли 15, СПУ – 3, по 1 – БЮТ (Прем'єр) та ПППУ. Їх представники, а також представники НАПУ очолили й інші ЦОВВ. Певний час ця конструкція працювала. З'являлись укази Президента про стратегічні цілі розвитку, про адмінреформу, зокрема, про створення Міністерства будівництва, архітектури та ЖКГ та введення ЦОВВ в структуру міністерств, про створення Мінвуглепрому (спроба збільшити популярність на сході країни), Держагентства з інвестицій та інновацій.

Але у міжвладних відносинах швидко виникли конфлікти. Уряд не був коаліційним. Коаліційність не обмежується розподілом посад. Передвиборна програма В. Ющенка та програма уряду не стали основою діяльності уряду через неконкретність. Формуванню програми заважали ідеологічні (наприклад, щодо політики на ринку нафтопродуктів) та особисті суперечності, нездатність знайти баланс між основними суспільними групами (приклад – зміна пріоритетів валютної політики), відсутність домінуючої сили. Те, що НУ мала більшість посад, не означало її пріоритету, адже блок складався з груп з різними інтересами. Спроба Президента провести „верхівкову партизацію” була невдалою. Це дало Прем'єру змогу встановити контроль над деякими керівниками ЦОВВ та залучити їх до свого табору. Усе це не лише вело до конфліктів, а й перенесло вагу взаємодії в уряді на рівень окремих рішень, збільшувало роль кулуарних її механізмів.

Особливим етапом у взаємодії ОВВ був уряд Ю. Єханурова. Він діяв в умовах й Конституції 1996 р., й політреформи. Принципи його формування були скориговані. В КМУ з'явилися еліти, що „помаранчевими” не були, а Президент заявив про необхідність аполітичності уряду та про те, що „хто завгодно” не може коментувати рішення КМУ.

Змінились й основи функціонування КМУ. Серед них була політична Декларація, підписана главою держави, уряду та фракціями, зокрема опозиційними. Але головним чинником була довіра між Президентом та Прем'єром. Функціонування уряду свідчило про можливість

безконфліктних відносин з Президентом. Але це ще не гарантує стабільності влади. „Експеримент” 2006 р. не відповів на питання, як на це впливає ситуація, коли політична однорідність Президента та уряду контрастує з настроями парламенту. Хоча ВРУ й ухвалила рішення про відставку КМУ, воно не було реалізоване, адже увага політичних сил була прикута до виборів. Крім того, уряд зіткнувся й з іншими обмежувальними чинниками. І якщо громадський тиск, який змусив КМУ скасувати рішення про підпорядкування Держпідприємництва Мінекономіки, був і раніше, то скасування райсудом постанов та кадрових рішень КМ було новацією.

Наступний етап охоплює середину 2006 р. – початок 2010 р. Взаємодія ОВВ визначалася 3 групами чинників. По-перше, особливостями соціально-економічного розвитку. У другій половині етапу Україна вступила у кризу, що ускладнила проведення реформ, але довела їх необхідність.

По-друге, правовими нормами. Нова редакція Конституції змінила порядок формування та взаємодії ОВВ, зокрема призначення Прем'єра, членів КМУ, керівників інших ЦОВВ. КМУ отримав право реорганізовувати, створювати та ліквідовувати ЦОВВ. Вперше почав діяти Закон „Про Кабінет Міністрів України”. Ухвалений у грудні 2006 р. [10, с. 1], він зробив посади членів КМУ політичними, санкціонував можливість передачі міністрам повноважень з утворення, реорганізації, ліквідації служб, інспекцій, агентств. Але закон містив низку суперечливих новацій, зокрема щодо права коаліції вносити до ВРУ кандидатури Прем'єра, глав Міноборони та МЗС. Історія з накладенням Президентом вето та повторного вето на закон не отримала розвитку, бо у 2007 р. політичні сили були зайняті достроковими виборами. Нова коаліція відкликала з закону дискусійні положення і внесла ті, на яких наполягав Президент, зокрема, щодо скасування права Прем'єра координувати роботу міністерств, спрямовувати, координувати та контролювати інші ЦОВВ. Програма КМУ мала базуватись на програмних завданнях коаліції. Але після нового конфлікту між Президентом та КМУ депутати повернули до закону антипрезидентські положення.

Взаємодію ОВВ регламентував й Тимчасовий регламент КМУ. Прем'єр, Перший віце-прем'єр та віце-прем'єри діяли згідно з розподілом сфер управління та підконтрольних ЦОВВ. Міністри брали участь у розробці та виконанні програми КМУ, реалізації держполітики у доручених сферах, спрямовували і координували діяльність ОВВ. Вони не могли діяти всупереч офіційній позиції КМУ. Уряд також затвердив Типовий регламент ЦОВВ, які діяли на підставі річного плану заходів, що відповідали бюджетним програмам. По завершенні дії плану ЦОВВ публікували звіти.

Третя група чинників стосувалася самого політичного процесу. Уряди В. Януковича та Ю. Тимошенка постали за підсумками виборів. У 2006 р. була сформована Антикризова коаліція. За виключенням періоду мирного співіснування Президента та КМУ у серпні-вересні, взаємодія ОВВ у

цьому уряді визначалась: конфліктом КМУ та Президента; запасом голосів коаліції у ВРУ; формуванням коаліції та уряду з партій, а не блоків; домінуванням ПР; наявністю у ПР угруповань, які публічно майже не конфліктували.

У 2007 р. було утворено коаліцію БЮТ-НУНС. Вона мала нестійку перевагу, а у 2008 р. розвалилась. Уряд зберігся завдяки утворенню нової коаліції, але й тоді КМУ не мав більшості, адже багато депутатів НУНС не підтримували його. Відносна стійкість КМУ забезпечувалась ситуативною підтримкою КПУ. Її представники отримали посади, зокрема, у Держлігоспі. Представники Блоку Литвина теж очолили низку ЦОВВ. У коаліційній угоді багато уваги приділялось антикризовим заходам. Відтак взаємодія ОВВ в цьому уряді визначалась: конфліктом КМУ та Президента; нестійкою перевагою у ВРУ; відсутністю домінування однієї з сил у коаліції; формуванням коаліції з блоків, що мали складну внутрішню структуру.

В обох урядах спостерігалась концентрація політичного впливу. Але її характер відрізнявся. Це прослідковується на структурі та керівництві урядових комітетів. Впливовість керівників 2006-2007 рр. перевищувала показник їх спадкоємців. Кадрова проблема була гострішою у 2007-2010 рр., а Прем'єр не змогла, на відміну від попередника, вибудувати достатню з точки зору складності об'єкта управління кількість центрів впливу та у важливих питаннях покладалася на себе та Першого віце-прем'єра.

В уряді В. Януковича продовжилася тенденція суміщення посад віце-прем'єрів та керівників міністерств. Крім М. Азарова, одне з міністерств очолював й віце-прем'єр В. Рибак. Але у березні 2007 р. В. Янукович, вибудовуючи баланс між угрупованнями ПР, пішов на розведення цих посад.

Спільними для урядів були суперечності між їх керівництвом та міністрами, що призначалися за поданням Президента. Суперечності між Президентом та КМУ впливали й на взаємодію інших ОВВ, насамперед ЦОВВ зі спецстатусом. Щодо взаємодії інших членів КМУ, то суперечності в уряді 2006-2007 рр., крім витіснення представників НУ, не артикулювалися, а причини звільнення не розголошувались. На відміну від наступного уряду, в якому на суд громадськості були винесені конфлікти між Прем'єром та главами Мінфіну та Мінтрансзв'язку. Серед причин було, зокрема, пряме замикання на керівництві КМУ важливих питань та відсутність центрів впливу, над якими знаходився б Прем'єр. У 2009 р. стався й конфлікт між керівниками КМУ та ДМСУ, але в цьому випадку йшлося про орієнтацію керівництва ЦОВВ на позаурядовий центр політичного впливу. Очевидно, що й внаслідок цього Прем'єр змушена була констатувати як свою помилку формування складу уряду за політичними ознаками. [11]

Щодо конкуренції Президента та керівництва КМУ в інших, крім кадрової, сферах взаємодії ОВВ, слід сказати таке. Нова редакція

Конституції залишила за Президентом важелі впливу. Він мав право зупиняти дію актів КМУ та звертатися до Конституційного Суду щодо їх законності і активно це право використовував. Крім того, за ним як главою держави, акти якого були обов'язкові для виконання, залишалось право „політичного програмування”. Одним з інструментів тут виступала РНБОУ, рішення якої вводилися в дію указами Президента. Глава держави видавав й інші укази, що містили доручення органам влади, зокрема, й щодо створення чи реорганізації ОВВ. Інструментами впливу Президента були й різноманітні органи, які ним створювалися – комісії, робочі групи, координаційні ради тощо, а також посади представників та уповноважених в органах влади.

Звичайно, за нової редакції Конституції ефективність цих рішень була нижчою, ніж за часів Л. Кучми. Але не менший вплив на це мав стан відносин Президента з КМУ. Конфлікти зменшували потенціал ефективності.

Те саме стосується й ефективності рішень самого КМУ. У цей період уряди ухвалювали рішення, які теж передбачали „політичне програмування”. Затверджувались програми та концепції розвитку різних сфер суспільного життя. Особливого значення ця діяльність набула з початком економічної кризи. Ухвалені рішення обумовлювали завдання ЦОВВ, зокрема з розробки заходів щодо їх реалізації. Врешті сама розробка проектів урядових рішень покладалась на ОВВ. Детальна увага в цей час урядами приділялася такій проблемі, як регулювання сфери адміністративних послуг.

„Політичні” рішення КМУ зумовлювали й рішення організаційного характеру. У цей період були створені Держкомітет з промбезпеки, охорони праці та горного нагляду, Державіадміністрація, Держінспекція з контролю за якістю вугільної продукції, Нацагентство екоінвестицій, Держкомітет інформатизації, Держінспекція з контролю якості лікарських засобів, Держжитлокомунінспекція, Держадміністрація морського та річкового транспорту тощо. Видавалися доручення щодо створення підрозділів у ЦОВВ. У серпні 2007 р. КМУ доручив створити підрозділи з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності.

На „політичні” та організаційні рішення КМУ впливали відносини між елітами. Прикладом була ситуація навколо проблеми фінансування Міноборони. У січні 2009 р., коли міністром був Ю. Єхануров, з яким у керівництва КМУ були суперечності, уряд ліквідував Держдепартамент надлишкового майна та земель та зупинив повноваження з реалізації майна на внутрішньому ринку низки підприємств. Президент зупинив це рішення. Але у серпні, коли Ю. Єхануров вже був у відставці, тактика уряду змінилась. Були призначені нові керівники Держдепартаменту та „Укрспецторгу”, які, за даними ЗМІ, були близькі до керівництва КМУ. [12, с. 1]

Після декількох рішень Конституційного Суду про неконституційність положень про підпорядкування Президентів ЦОВВ зі спецстатусом низка організаційних рішень КМУ стосувалася й цих органів. Аналіз свідчить, що їх створення було властиве не лише Л. Кучмі, який намагався зберегти контроль над виконавчою владою, а й урядові. Причина – значною мірою у безконтрольності цих органів, що за президентсько-парламентської республіки було вигідним Президенту, а з початком політреформи – уряду. В. Пинзеник зауважував, що ЦОВВ зі спецстатусом „випадали” із єдиного центру виконавчої влади: „Модне в Україні підпорядкування Кабінетові Міністрів означає підпорядкування нікому”. [13, с.3]

Те саме стосується й різноманітних урядових, міжвідомчих комісій, рад, робочих груп тощо, чисельність яких значно зросла. Свого часу дослідники звинувачували Л. Кучму у їх створенні для розширення впливу. Аналіз аналогічних дій урядів у досліджуваній період свідчить, що їх використання не стільки пов’язане з конкретною особою, скільки є природнім засобом забезпечення контролю в умовах ускладнення об’єкта управління, що, відповідно, вимагає координації дій різних органів. У цей період це активно використовувалось урядами, що вело до зростання ролі вищого та середнього керівництва КМУ, проте не гарантувало ефективності рішень.

Застосовувались й способи горизонтальної координації діяльності ЦОВВ: спільні накази, робочі групи, спільне обговорення питань управління та прийняття рішень (так, у вересні 2008 р. Мінпаливенерго та Мінуглепром домовились про підвищення ціни на енерговугілля).

Наступний етап охоплює березень-вересень 2010 р. В цей час діяв уряд М. Азарова. Основна правова база взаємодії ОВВ була незмінною, але відносини між інститутами влади та самими ОВВ змінились у зв’язку зі зміною політичних чинників. Хоча уряд був створений коаліцією, особливостями взаємодії ОВВ стали політична „однорідність” Президента та уряду, а також домінування однієї партії у коаліції. Формування уряду стало засобом підтримки балансу угруповань в ПР, який вибудовувався Президентом. Це зумовило залежність членів КМУ, керівників ЦОВВ від Президента. Прем’єр лише очолював одне з цих угруповань.

Відтак, у 2010 р. Україна постала перед новим вузлом інституційного вибору. З’явилась нова альтернатива – політична система з домінуванням однієї партії, політичним плюралізмом всередині її та кулуарним розв’язанням суперечностей між угрупованнями.

Отже, характер взаємодії ОВВ визначається особливостями соціально-економічного розвитку, правовими рамками взаємодії, відносинами основних політичних сил. Реформа механізмів взаємодії актуалізується при переході від неоліберальних до інституційних реформ. Водночас загострюється суперечність між потребою у посиленні управлінського впливу та політичною структуризацією. Характер її розв’язання залежить від взаємодії політичної системи з зовнішнім середовищем, внутрішніх

загроз стабільності та інституційного вибору, здійсненого при становленні політичної системи.

Тенденцією розвитку механізмів взаємодії є концентрація політичного впливу в уряді, що збільшує роль середнього рівня управління та знижує політичну роль нижчої ланки. Це не виключає можливості прямих зв'язків між нижнім та верхнім рівнями, чому сприяють кулуарні методи ухвалення рішень. Надмірна концентрація впливу за плюралістичної структури уряду здатна провокувати політичні конфлікти у владі.

Стабільність влади залежить від політичної „однорідності” її інститутів, а за неможливості досягти її – від домінуючої сили, що сприяє забезпеченню балансу між політичними угрупованнями. Досвід України дозволяє висунути гіпотезу, що ці передумови найкраще забезпечуються, коли коаліція формується партіями, а не блоками. Але не можна ігнорувати й чинник політичної культури учасників процесу, зокрема вищого керівництва виконавчої влади у забезпеченні балансу.

Література:

1. Указ Президента України від 22 липня 1998 р. №810/98 „Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні” // Офіційний вісник України. – 1999. – №21. – Ст. 943.

2. Указ Президента України від 29 березня 2000 р. №549/2000 „Про заходи щодо організації контролю за виконанням актів і доручень Президента України” // Офіційний вісник України. – 2000. – №13. – Ст. 516.

3. Указ Президента України від 14 квітня 2000 р. №599/2000 „Про Стратегію реформування Системи державної служби в Україні” // Офіційний вісник України. – 2000. – №16. – Ст. 665.

4. Указ Президента України від 15 грудня 1999 р. №1572/99 „Про систему центральних органів виконавчої влади” // Офіційний вісник України. – 1999. – №50. – Ст. 2434.

5. Указ Президента України від 15 грудня 1999 р. №1573/99 „Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади” // Офіційний вісник України. – 1999. – №50. – Ст. 2435.

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 червня 2000 р. №915 „Про затвердження Тимчасового регламенту Кабінету Міністрів України” // Офіційний вісник України. – 2000. – №24. – Ст. 994.

7. Указ Президента України від 29 травня 2001 р. №345/2001 „Про чергові заходи щодо дальшого здійснення адміністративної реформи в Україні” // Офіційний вісник України. – 2001. – №22. – Ст. 985.

8. **Кордун О. О.** Особливості виконавчої влади в пострадянській Україні: Моногр. / О. О. Кордун, К. О. Ващенко, Р. М. Павленко; За заг. ред. О. О. Кордуна. – К.: МАУП, 2000. – 248 с.

9. **Авер'янов В. Б.** Проблеми науково-теоретичного забезпечення адміністративної реформи / В. Б. Авер'янов. // Правова держава:

Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Вип. 13. – К., 2002. – С. 234-241.

10. Верховная Рада приняла в целом закон о Кабинете Министров // Окно в Украину. – 2006. – №247 (22 грудня). – С. 1.

11. Тимошенко признала, что понабирала в правительство непрофессионалов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.proua.com/news/2009/09/25/145833.html>.

12. Кабмин восстановил прежнюю схему наполнения спецфонда Минобороны за счет реализации имущества // Окно в Украину. – 2009. – №146 (10 серпня). – С. 1.

13. **Пинзеник В.** Зміна без змін / В. Пинзеник // Дзеркало тижня. – 2006. – №18 (13 травня). – С. 3.

УДК 32.019.5

Інтернет як поєднання віртуального політичного часу з віртуальним політичним простором

Петро Журавель,

магістр політології,

Олег Зубчик,

кандидат філософський наук,

доцент кафедри державного управління

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано витоки виникнення нового комунікаційного засобу – мережі Інтернет в контексті її поступового проникнення в політику. Виокремлено основні помилки в прикладному застосуванні сторінок у соціальній мережі „facebook” при веденні політичної агітації.

Ключові слова: комунікація, Інтернет, маркетинг, соціальні мережі, facebook.

The origins of emergence of the new communication tool - the Internet in the context of its gradual penetration into politics analyzed in the article. Major errors in the application pages using the social network «facebook» in the conduct political agitation are singled out.

Keywords: communication, Internet, marketing, social networks, facebook.

В статье проанализированы истоки возникновения нового коммуникационного средства - Интернет в контексте его постепенного проникновения в политику. Выделены основные ошибки в прикладном применении страниц социальной сети „facebook” при ведении политической агитации.

Ключевые слова: коммуникация, Интернет, маркетинг, социальные сети, facebook.

Інтернет набуває все більшого значення, розширюючи звичайні соціальні бізнесові та політичні контакти сучасної людини. Але, водночас, Інтернет, як поєднання віртуального часу з віртуальним простором, занурює сучасну людину в мозаїчний світ життя, де вона потрапляє під гіпнотичний вплив інформаційних повідомлень. І, оскільки „життя” людини у мережі стає повсякденною нормою, аби отримати додаткові можливості впливу на електоральне поле, політичні суб’єкти почали активніше „йти в Інтернет”. Сьогодні кожен український політик, кожна політична партія прагнуть мати власну сторінку, інформаційний портал чи електронний засіб масової інформації. Таким чином, використовуючи принципи комерційного маркетингу, політики почали самостійно йти до свого потенційного виборця. Запрацював „лайк-маркетинг”, основна мета якого зробити так, щоб об’єкт не просто був цікавий, а подобався, з перспективою обрання під час виборів саме його. Політична Інтернет-активність перетворилася на агітацію.

Актуальність проблеми. За умов безперервного пошуку найоптимальнішого варіанту впливу на електорат (за співвідношенням: витрачені ресурси/результат) та все більшої „інтеграції” конкретної особистості „в мережі”, Інтернет все частіше використовується в агітаційних політичних кампаніях. В Україні, зокрема, станом на червень 2012 р. (за даними ресурсу Рейтинг.bigmir.net) [11] денна аудиторія користувачів мережі Інтернет становить більше 5 млн. За іншими джерелами, максимальні показники аудиторії користувачів Інтернет в Україні складають близько 12 млн. Найбільший приріст аудиторії спостерігається в містах з населенням 50-100 тис. мешканців - зростання за рік складає 14-20%. Крім того, Інтернет – чи не єдина інформаційна сфера, яка ще може допускати відносно менший контроль щодо відповідальності за поширену інформацію.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Питання застосування в політичних процесах підходів та інструментів, пов’язаних із новітніми, зокрема мережевими інформаційно-комунікаційними технологіями, розглядали, зокрема, Д. Тепскотт, Е. Вільямс, М. Сіфрі, Г. Арутюнян, Г. Франк-Рута, М. Гілберт, Дж. Осборн та ін. Серед вітчизняних дослідників – В. Недбай, Т. Моторнюк, П. Олещук, С. Шкребец.

Метою дослідження є вияв можливостей застосування мережі Інтернет у передвиборчій кампанії. Об’єкт – нові форми організації публічної

комунікації та аналітики у політиці, а предмет – комунікативна та аналітична складові організації агітації через мережу Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Розвиток інформаційних технологій започаткував нову еру мас-медіа – „з часів винаходу друкарського верстата принципи роботи ЗМІ залишалися незмінними: інформація йшла від професійних медіа-виробників до пасивних медіа-споживачів, проте нинішні технології спричинили фундаментальні зміни” [6]. Можливість легкого і швидкого доступу до мережі Інтернет, поява соціальних мереж, ресурсів, так званих Web 2.0, в яких користувачі самі створюють контент, перетворює медіа-споживачів на медіа-виробників. У цьому зв’язку нам цікавий аспект політичних Інтернет-технологій. Політичні Інтернет-технології – це новий спосіб досягнення цілей в системі політичної комунікації, важливою особливістю яких є спеціалізована спрямованість на вирішення практичних політичних проблем [2, с. 9].

Сучасна людина щоденно занурюється у мозаїчний світ політичного життя, потрапляючи під гіпноотичний вплив політичних сенсацій. Інструмент, який дозволяє впливати на людину в такий спосіб – це віртуальний політичний час, час безперервного монологічного потоку інформації. Так, інформаційне поле втрачає свою логічну структуру, а споживач інформації перебуває у стані, коли нагнітається відчуття терміновості повідомлень, відсутній час осмислення, розуміння, адже постійний інформаційний потік побудований так, що попередні факти витісняються все новими і новими. Віртуальний політичний час стає часом політичного монологу, а людина – жертвою політичних сенсацій.

Для означення політики, яка ґрунтується на відкритому співробітництві й Web-технологіях, застосовується термін „Політика 2.0”, відомий із часів президентської кампанії 2004 р. у США, коли кандидати від демократичної партії Веслі Кларк і Говард Дін уперше широко застосували виборчі Інтернет-технології. Для підтримки виборчої кампанії кандидата в президенти Веслі Кларка було використано веб-технологію відкритого типу з ресурсами DraftWesleyClark (<http://www.draftwesleyclark.com>), запущеним у квітні 2003 р., та DraftClark2004 (<http://www.draftclark2004.com>), задіяним із червня 2003 р. На DraftWesleyClark зареєструвалися десятки тисяч добровольців, було обговорено 150 медійних виступів Кларка, а також залучено 1,5 млн дол. на його виборчу кампанію. Генерал у відставці Кларк одним із перших застосував веб-технологію масового співробітництва у своєму виборчому проекті, який завдяки інтернет-комунікації набув загальнонаціональних масштабів. Один із засновників веб-проекту DraftClark2004, Брент Блекебі (Brent Blackaby) порівняв виборчий проект Кларка з подібним успішним проектом генерала Ейзенхауера, який також об’єднав громадян з усіх куточків країни [4].

Інтернет є багатостороннім засобом, який створює безліч різних форм комунікації. Наприклад, М. Морріс виокремив таких чотири: 1) асинхронна комунікація „один на один” (електронні листи); 2) асинхронна комунікація

„багатьох з багатьма” (наприклад, мережа Юзернет: зведення, листи розсилок, де потрібна згода на розсилки або пароль, для входу в програму, в якій повідомлення стосуються певних тем); 3) синхронна комунікація „один на один”, „один і кілька”, „один з кількома” будуються навколо якої конкретної теми, наприклад, рольові ігри, чати; 4) асинхронна комунікація, де зазвичай користувач намагається розшукати сайт для отримання певної інформації і тут можна зустріти комунікацію „багато і один”, „один на один”, „один і багато” (веб-сайти, гороскопи) [5].

Що ж ми отримаємо, порівнюючи можливості Інтернет з традиційними засобами масової інформації? Відобразимо результати порівняння у формі таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Переваги Інтернет над традиційними ЗМІ

Критерій	Традиційні ЗМІ	Інтернет
Мультимедійний	Обмежені можливості поєднати візуальні, звукові, друковані та відео-аспекти, швидкість та ціна доставки різняться не в кращий бік	Може поєднати візуальні, звукові, друковані та відео-аспекти надання інформації інших ЗМІ, ціна пересилання листа електронною поштою значно нижча пересилання за допомогою звичайної пошти.
Персоналізація, авторство	Немає можливості настільки вибірково робити доставку інформації за зацікавленістю, утруднена персоналізація змісту	Забезпечує необхідною інформацією на рівні зацікавленості користувача або групи користувачів, доставка може бути через персоналізацію змісту, розсилку електронною поштою
Інтерактивність	Поширення інформації як монолог	Діалог, зворотній зв'язок між сотнями користувачів можливі через електронну пошту, інформаційні табло, форуми, чати і телеконференції
Відсутність посередників	Не дають можливості настільки прямого (безпосереднього) доступу уряду до населення і навпаки, передбачають редакційні форми обробки інформації	Надає можливість прямого доступу уряду до населення і навпаки, населення до влади, без втручання і маніпуляції з боку ЗМІ

Складено за [5] та за результатами власних узагальнень.

Отже, інтерактивні й оперативні можливості Інтернету дозволяють зробити висновок про те, що для багатьох політичних лідерів Інтернет-сайт може стати одним з найважливіших засобів комунікації, який буде сприяти більш ефективній роботі з виборцями, представниками ЗМІ, союзниками і навіть конкурентами. Така взаємодія політиків з громадськістю стає особливо актуальним під час виборчої кампанії. Важливо, враховуючи, що не завжди в того чи іншого політичного лідера з тих чи інших причин є можливість виступити в електронних ЗМІ, які знаходяться в сильній залежності від контролюючої їх влади і від політичних інтересів власників. Інтернет же є більш демократичним середовищем для вираження різних позицій.

У даному контексті можна згадати Г. Лассуелла, який сказав, що будь-які соціальні комунікації виконують три основні функції: спостереження або нагляд за навколишнім оточенням, забезпечення взаємозв'язку частин суспільства відповідно до змін середовища; передача соціальної спадщини або досвіду від одного покоління до іншого [1]. Всі ці універсальні функції комунікацій властиві й Інтернету [5].

Повертаючись до витоків використання мережі в передвиборчій кампанії, можемо сказати, що під час, вже згаданої сьогодні передвиборчої кампанії в США в 2003 році, як і Веслі Кларк, кандидат у президенти Говард Дін (губернатор штату Вермонт), позиціонував свою виборчу технологію такою, що використовувала Інтернет-комунікацію, як „політику відкритих ресурсів”. Так, відмовившись від традиційних методів збору коштів, Г. Дін переніс фандрайзинг в Інтернет. Пояснюючи своє рішення, він говорив, що демократи в країні більш просунуті технологічно і настав час проводити кампанії відповідно до епохи. Власне відмінною рисою кампанії Г. Діна було використання Інтернету для ведення агітації. Він був піонером політичної мобілізації коштів через всесвітню мережу [4].

Згадуючи ту кампанію Г. Діна, можемо сказати, що до осені 2003 р. Г. Дін став явним претендентом на висунення від Демократичної партії, лідируючи в опитуваннях і випереджаючи своїх суперників у зборі коштів, в першу чергу завдяки новаторському застосуванню Інтернету для агітації. Використовуючи сервіс Meetup.com, вдавалося відстежувати прихильників і заохочувати участь широких мас населення у виборчій кампанії. Більшість пожертв Г. Діна надійшли від окремих прихильників, котрі стали відомі як Deanites, або, частіше, Deaniacs. Термін був застосований для означення учасників Meetup, об'єднаних агітаційною кампанією підтримки Г. Діна й утворили досить широкий рух [8]. Слід, проте, зазначити, що в колі Інтернет-прихильників Г. Діна переважала молодь і підлітки (їх часто називали „Deany Boppers”, або „Deanie Babies” – немовлятами Г. Діна), що не сприяло успіху на виборах 2004 р., однак забезпечило підґрунтя для подальшої їх участі в політичному процесі через організацію Демократія для Америки (Democracy for America (DFA)) [7], утворену Говардом Діном у 2004 р. для кампаній з інформування

громадськості з широкого кола питань державної політики і яка нараховує понад 1 млн. учасників.

У кампанії Г. Діна широко використовувався Інтернет, новаторські методи, які згодом були прийняті іншими політичними діячами. Його прихильники організували он-лайнкові зустрічі, жертвували гроші, через Meetup.com брали участь у форумах та опитуваннях. Г. Дін зміг побудувати свою власну он-лайнову мережу прихильників. Проте, незважаючи на застосування новітніх підходів у формуванні підтримки, кампанія Г. Діна не була успішною, що пояснюють гіршою мобілізацією виборців на виборчі дільниці порівняно з опонентами. Стратегія Г. Діна полягала у використанні Інтернету як „добре керованої анархії”, а результатом був висновок про те, що „Інтернет краще використовувати не для реклами, а задля участі [4]”.

Методику фандрайзингу Г. Діна розвинув й успішно втілював згодом Барак Обама, який також зробив акцент на дрібних донорах та Інтернет. І Б. Обама, і його республіканський суперник Джон Маккейн поклалися на мережу, щоб зміцнити свої кампанії. Проте Б. Обама суттєво перевершив свого супротивника в ефективності використання можливостей Інтернету, що й стало ключовим фактором у його перемозі на президентських виборах. Використовуючи сайт Б. Обами, добровольці організували тисячі телефон-банкінгових операцій в останні тижні перегонів та близько 150 000 інших, пов'язаних із виборами операцій протягом усієї передвиборчої кампанії. Прихильники Б. Обами створили в мережі більш як 35 000 груп на ґрунті географічної близькості, поп-культурних інтересів тощо. До кінця кампанії мережа myBarackObama.com охоплювала близько 1,5 млн акаунтів [4].

Як результат, Б. Обама зібрав рекордні 600 млн дол. США у вигляді внесків із більш ніж трьох мільйонів осіб. Багато із цих внесків передано через інтернет. „Онлайнний” формат кампанії Б. Обами оформився в ході праймеріз, коли було найнято он-лайн-директора Джо Роспарса (Joe Rospars), ветерана веб-кампанії Говарда Діна 2004 р., а також співзасновника мережі Facebook Кріса Х'юджеса (Chris Hughes) для побудови власного сайту соціальної мережі, myBarackObama.com [4].

У процесі президентських перегонів Інтернет виріс від середовища, яке об'єднувало досить вузьку групу політичних фанатиків до шлюзу для мільйонів пересічних американців – основного засобу для їх участі у політичному процесі. Було застосовано широкий спектр заходів та використано можливості Інтернету. У кампанії Б. Обами задіявся потенціал його прихильників, чия творчість і ентузіазм проявилися через безліч веб-сайтів і он-лайн-відео YouTube. Було навіть ініційовано розробку інноваційного додатку Obama '08 для мобільних пристроїв iPhone, що дало змогу їхнім власникам мобілізувати своїх друзів і розвивати контакти, пов'язані з кампанією Б. Обами через пристрої фірми Apple [4].

Зараз, навіть в Україні, політичні діячі активно освоюють Інтернет, швидко переймаючи західні технології і прагнучи використовувати їх можливості для мобілізації електорату. В Інтернет з'являється все більша кількість персональних сайтів політиків, на яких вони пояснюють свою позицію з того чи іншого питання, що дозволяє виборцям робити усвідомлений вибір на його користь або ставати суб'єктом впливу, який буде робити свій вибір під дією агітаційних прийомів. Та частіше, сучасна людина – це жертва політичних сенсацій. Будь-який вигідний певній стороні буденний факт може стати сенсаційним завдяки саме доступності інформаційного каналу та правильній побудові інформаційного потоку. В українському політичному житті ми спостерігаємо такі приклади – питання загрози здоров'ю людини (пташиний грип), питання загрози безпеці (тероризм в Одесі), наступ на українську мову (законопроект про мовну політику) тощо.

Отже, сенсаційність віртуального політичного часу – це досить небезпечний продукт інформаційної революції. Фундамент цієї революції – віртуальний політичний час та новий принцип організації політичного простору – з мережевого ознакою. Мережі – це основа нової політичної структури суспільства. Джерела влади визначаються приналежністю до мережі (інформаційні мережі Інтернету, фінансових потоків, засобів масової інформації). Закон мережевих структур – це прискорення політичного часу й ущільнення політичного простору. Інформація максимально швидко поширюється саме з мережевого ознакою.

Соціальні мережі швидко зміцнюють свої позиції як медіа та як універсальні платформи поширення ідей. Нещодавно однією неурядовою організацією було проаналізовано присутність політичних партій у соціальній мережі facebook та їхню активність. Лише декілька з українських політичних партій мають свої сторінки у соціальній мережі facebook. З них не усі приділяють достатньо уваги, не використовуючи її як інструмент комунікацію повною мірою. Крім того, лише на декількох сайтах політичних партій є посилання на офіційну сторінку у соціальній мережі [12].

Разом з тим, є певні моменти, які мають бути обов'язково враховані при побудові комунікаційної стратегії з допомогою Інтернет та мереж. Зокрема, Інтернет-сторінка потребує розкрутки, має бути доступною та простою у розумінні завдання ресурсу, його мети та пошуку інформації, інформація має бути персоналізована, активно використовувати статистичні дані, висновки з них. Також, це орієнтування на зміст та на форму ресурсу. І пам'ятати, що Інтернет-користувачі - це досить активна частина виборців, які впливають на своїх оточуючих.

Отже, недостатня популяризація Інтернет-ресурсу. Частина потенційного електорату, яка могла б також до нього долучитися (читати, взяти участь в он-лайн опитуванні, тощо), може й не знати про його існування. Тому, слід використовувати кросс-рекламу в соціальних

мережах та згадування самим кандидатом, його представниками та прихильниками.

Неправильно використовувати для агітації особистий аккаунт, так як він має зовсім іншу спрямованість і не дає бажаного результату. Поєднання особистого аккаунту з сторінкою може призвести до того, що потенційний виборець може заплутатись та не повірити в автентичність інформації.

Політичні сторінки часто нехтують персоналізацією. А саме важливо, щоб вся інформація, яка поширюється через соціальні мережі пов'язувалась особисто з кандидатом. Крім того, при кросс-рекламі не слід забувати про вказівку на конкретне місцезнаходження сторінки кандидата, а не просто посилання до соціальної мережі.

При політичній агітації через сторінку у facebook часто нехтують внутрішньою статистикою. Інструменти соціальної мережі дають важливі дані, які можна використовувати як в facebook, в Інтернет-агітації, так і в традиційній агітації. Прикладом цих даних є охоплена аудиторія, її віковий, гендерний, освітній склад.

Політичні сторінки часто акцентують увагу на змісті, при цьому ігноруючи форму. Політична сторінка у facebook обов'язково має запрошувати відвідувачів приєднатися. Це укладення соціального контракту на первинній стадії (коли потенційний виборець погоджується на контакт з кандидатом).

Сторінка у facebook або будь-яка інша соціальна платформа не має бути копією або аналогом іншої соціальної платформи. Теж саме можна сказати і про ретрансляцію офіційних прес-релізів від офіційних Web-ресурсів або офіційного порталу кандидата. Розповсюдження має переслідувати певну мету та робитися з відповідним коментуванням, але не автоматично.

Не слід зазначати те, де або на яку посаду кандидат обирається. Потенційний виборець довіряє більше приватній особі, наприклад, „Іван Іванов”, ніж „Кандидат в депутати Іван Іванов”.

Інтернет-користувачі - це досить активна частина виборців. Особливо важливо, що вони можуть впливати на своїх оточуючих. Отже, чим ближче до виборів, тим активнішими стануть політичні суб'єкти Інтернеті. Зокрема, все більш популярним способом спілкування політиків з електоратом стають Інтернет-конференції, що має набагато більший ефект масовості в порівнянні з радіо і телебаченням, які обмежені часом і регіоном мовлення. При цьому не слід забувати про витрачання ресурсу. Бюджети на ТВ, радіо та широкоформатну рекламу в передвиборчій кампанії подекуди значно перевищують половину всієї суми. При цьому результат залишається зовсім не гарантованим.

У підсумку зазначимо, що стрімкий розвиток інформаційної революції призводить до того, що інформація стає основним структурним компонентом політичної організації. Інтернет, як поєднання політичного процесу з інформаційними технологіями, як поєднання віртуального політичного часу з віртуальним політичним простором, дала можливість політичним

суб'єктам підпорядкувати реальний світ політики та перетворив політичну боротьбу в інформаційну битву навколо політичних іміджів та засилля політичної свідомості громадян з допомогою нескінченних інформаційних потоків.

Але Інтернет, як ресурс-основа соціальних мереж, довів закон мережевих структур – можливість прискорення політичного часу й ущільнення політичного простору. Що дозволило максимально швидко розповсюджувати інформацію, оскільки відстань, інтенсивність і частота взаємодій між двома політичними акторами коротша в одній мережі. Створення мереж для політичної комунікації – це домінуюча політична тенденція сучасного політичного життя.

Література:

1. Лассуэлл Г. -Д. Структура и функции коммуникации в обществе / Г. -Д. Лассуэл // В кн. : Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований. – Пер. М. М. Назарова. – М. : Едиториал УРСС, 2000. – 240 с.
2. Шевченко И. А. Политические Интернет-технологии в трансформирующемся обществе: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.02 / И. А. Шевченко. – Ставропольский государственный университет. – Ставрополь, 2005. – 25 с.
3. Моторнюк Т. М. Вибірчі технології США: специфіка та універсальність / Т.М. Моторнюк / Сучасні політичні технології // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 112/2010. Серія: Політологія. — Севастополь, 2010.
4. Федонюк С. В., Цюпа І. З. Мережні комунікативні технології у виборчих проектах / С. В. Федонюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2009. – С. 114-117.
5. Недбай В. В. „Интернет - новый постмодернистский вид медиа / В. В. Недбай. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2009_37/app-37_Nedbay_V_V_\(21-31\).pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2009_37/app-37_Nedbay_V_V_(21-31).pdf).
6. Новая эра масс-медиа. – Сайт Мультимедийные презентации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.presentation.ru/news/news_18_10_06_4.html.
7. Alter Jonathan. The New Law of Uncertainty / Jonathan Alter. – Newsweek. – 2003. – 22 December [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/id/60968/page/2>.
8. Liberto By Jennifer. „Meet-ups” mobilize Democrats. Local Howard Dean supporters unite over an Internet-inspired grassroots effort to promote his presidential candidacy / By Jennifer Liberto [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sptimes.com/2003/12/21/Hernando/_Meet_ups_mobilize_D.shtml
9. Osborne George. Recasting the political settlement for the digital

age (speech) / George Osborne [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.conservatives.com/tile.do?def=news.story.page&obj_id=135408&speeches=1.

10. **Pearson Tyler**. 10 Common Mistakes Political Campaigns Make with Facebook Pages [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newmediacampaigns.com/blog/10-common-mistakes-political-campaigns-make-with-facebook-pages>.

11. Українська аудиторія // Рейтинг.bigmir.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://top.bigmir.net/global/uanet>

12. Аналіз присутності політичних партій у соціальній мережі FACEBOOK [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oporadp.org/analz-prisutnost-poltichnix-partj-u-soczalnj-merezh-facebook.html> - назва з екрану.

УДК 324.849.1 (477) „2007”

Характеристики електоральної поведінки виборців України на рівні дільниць

Кирил Черкашин,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політології

Донецького національного університету

У статті розглянуто особливості поведінки виборців України за різними типами виборчих дільниць на прикладі парламентських виборів–2007. Усі 34 тисячі дільниць країни було класифіковано: виокремлено звичайні, спеціальні й „специфічні”, що відносяться до сіл чи міст різних типів тощо. Було проведено статистичний аналіз підсумків виборів за цими різними типами дільниць.

Ключові слова: електоральна поведінка, поведінка виборців, Україна, статистика підсумків виборів.

In the article the features of the behaviour of Ukrainian voters at different types of polling stations are analyzed based on the example of the parliamentary elections–2007. All 34,000 stations within the country are divided into ordinary, special and „specific” polling stations relating to the villages or different types of cities, etc.

Statistical analysis of the results of elections at the different types of stations is carried out.

Keywords: *electoral behaviour, voters' behaviour, Ukraine, statistics of the results of elections.*

В статье рассмотрены особенности поведения избирателей Украины по разным типам избирательных участков на примере парламентских выборов–2007. Все 34 тысячи участков страны были классифицированы: выделены обычные, специальные и „специфические“, относящиеся к сёлам или городам разных типов и т.д. Был проведён статистический анализ итогов выборов по этим разным типам участков.

Ключевые слова: *электоральное поведение, поведение избирателей, Украина, статистика итогов выборов.*

У сучасному світі поширений погляд про необхідність демократичності та все більшої демократизації політичного процесу. Він домінує як у громадській думці, так і в політологічних колах. Один з основних засобів такої демократизації – вибори, за допомогою яких виборці „контролюють” діяльність урядів. Не вдаючись до дискусій про те, чи дійсно необхідна демократизація і чи відбувається вона насправді, можна констатувати, що вибори й поведінка виборців є одним з ключових політичних феноменів сучасності. Отже, необхідність їхнього вивчення безсумнівна, тим більше, що в межах західної, особливо американської, політичної науки нерідко весь політичний процес оцінюють крізь призму чесності виборчого процесу.

Особливості поведінки виборців, електоральної географії України вивчали багато дослідників, серед яких можна назвати Є. Хана, О. Шаблія, В. Миронюка, С. Васильченка, О. Вишняка, К. Черкашина, Т. Андрущенко, В. Березинського, Б. Ідрисова, О. Михайлича, М. Мищенко, М. Мягкова та багатьох інших [1–12]. Це й політологи, й соціологи, й географи. Інтерес до цієї проблематики спричинений низкою факторів: 1) вираженою електоральною диференціацією території країни, 2) доступністю докладної (до самих учасників) електоральної статистики останніх кампаній [13], 3) досить високим ступенем достовірності підсумків виборів останніх років (всеоукраїнські кампанії з „3-го” туру 2004 р. до президентських виборів–2010 мали незначний вплив адмінресурсу), 4) гостротою політичної боротьби в країні й політизацією „електорально-географічної” проблематики.

Напередодні чергових парламентських виборів особливо важливим стає встановлення характеристик поведінки виборців країни в ході виборів до Верховної Ради. Закономірності поведінки виборців країни з наукового погляду вивчено ще недостатньо. Спричинено це низкою факторів: політизацією проблеми; недосконалістю основного методу збирання інформації – масових опитувань, які окрім переваг, мають

і явні недоліки; незважаючи на доступність докладної електоральної статистики, її аналіз здійснюють, в основному, на рівні регіонів, рідше – округів і адміністративно-територіальних одиниць (АТО), хоча можуть проводити широкомасштабні дослідження на рівні дільниць. Якщо подібні дослідження й проводяться, то для наукової громадськості вони не є загальнодоступними. На пострадянському просторі, й в Україні зокрема, маємо незначну кількість наукових робіт, присвячених вивченню особливостей поведінки виборців на рівні дільниць [12; 14-19]. Саме тому **метою цієї роботи є** встановлення основних характеристик реалізованої поведінки виборців України на рівні дільниць на прикладі останніх парламентських виборів-2007. Акцент у роботі зроблено не на візуалізації (картографуванні підсумків), а на статистичному аналізові. Визначення стійких статистичних закономірностей може дозволити надалі здійснювати математичне моделювання предмета дослідження. Висновки, отримані в роботі, можуть бути використані як для опису ситуації в Україні, так і для порівняння підсумків дослідження із закономірностями поведінки виборців інших країн, а в прикладному відношенні – для підвищення якості ведення виборчих кампаній.

Висновки роботи базуються на аналізі значного обсягу емпіричних даних: було проаналізовано електоральну статистику з усіх виборчих дільниць країни, яких у 2007 р. було сформовано близько 34 тисяч [13]. Усі ці дільниці було класифіковано за всіма можливими категоріями: визначено спеціальні закриті дільниці (в'язниці, лікарні, кораблі тощо), а також „специфічні” – ті, до яких прикріплено „звичайні” й студентські гуртожитки, військові частини, санаторії, дільниці, на яких голосують представники компактно проживаючих етнічних груп і т.п. Окрім того, всі дільниці було класифіковано за параметрами відношення до сільських чи міських територій, зокрема: до сіл і сіл, підпорядкованих міськрадам (які перебувають у безпосередній близькості до міст), до СМТ, до міст різного рівня. Серед міст було виділено: 1) обласні центри й міста Київ і Севастополь, що мають спеціальний статус; 2) „великі міста” (з поділом на адміністративні райони); 3) „середні міста” – міста обласного підпорядкування без поділу на райони; 4) „малі міста” – підпорядковані місцевим радам інших територій тощо. Основні підсумки статистичного аналізу подано в таблиці 1.

На звичайних дільницях спостерігалися такі закономірності: за рівнем виборчої активності: мінімальна явка на вибори – у великих містах, більша частина яких розташована на Південному Сході країни; дещо вищою явка була в обласних центрах; ще вище вона в „середніх” і „малих” містах; ще суттєвіше вона зростає в СМТ й селах, підпорядкованих містам. Максимальною виборча активність була на „суто” сільських територіях. Тобто можна констатувати, що на рівень виборчої активності впливають два фактори: 1) рівень урбанізації (чим він вищий, тим явка нижча, на що, ймовірно, впливає різний ступінь „індивідуалізації” переваг виборців

у місті й селі), 2) „розмір” населеного пункту – чим більша кількість мешканців, тим явка нижча. Домінуючим з цих двох факторів, безумовно, є перший, оскільки явка у великих, середніх і малих містах, а також у СМТ різниться неістотно.

Таблиця 1

**Середні значення підсумків парламентських виборів-2007
за різними типами виборчих дільниць України (%)**

Типи дільниць	Кількість дільниць	Явка	„Проти всіх”	Недійсні бюлетені	„Помаранчеві”	„Євразійці”	„3-і сили”	ГР	КПУ	БЮТ	НУ-НС
РАЗОМ	33825	68,6	2,5	1,7	48,9	37,7	9,2	31,1	5,3	31,8	16,3
Міста з районами	5720	59,2	3,6	1,5	35,8	50,1	9,1	41,2	6,5	25,7	9,4
Обл. центри	5236	59,3	3,6	1,5	42,6	44,3	8,1	35,8	6,2	30,2	11,3
„Середні міста”	3281	59,6	2,8	1,4	31,8	57,4	6,6	48,6	6,4	23,0	8,1
„Малі міста”	1800	59,8	2,6	1,6	48,6	39,7	7,5	33,0	5,3	33,4	14,1
СМТ	1822	62,4	2,6	1,7	39,4	47,9	8,4	40,2	6,2	27,1	11,7
Села, підпорядковані міськрадам	241	68,3	2,1	1,8	39,3	49,3	7,4	41,8	5,6	23,9	14,8
Тільки сільські території	18652	73,2	1,8	1,8	57,3	28,8	10,2	23,4	4,7	35,7	20,8
Усі спеціальні дільниці	1548	87,8	4,8	2,4	40,1	44,8	7,9	38,1	5,0	26,8	12,6
Лікарні	1065	85,3	3,9	2,0	40,3	45,7	8,1	38,7	5,4	27,4	12,3
Психлікарні	90	82,9	2,9	7,4	37,6	42,6	9,6	36,5	2,9	23,0	13,4
В’язниці	206	98,0	7,8	2,5	53,4	29,7	6,6	27,5	1,2	36,4	16,4
Кораблі	81	99,8	13,4	0,3	9,2	70,3	6,7	63,3	3,5	6,5	2,6
Будинки престарілих	59	91,6	1,8	4,2	34,3	51,5	8,3	36,5	12,9	18,2	15,1
Гуртожитки	323	57,5	3,4	1,6	32,3	54,6	8,1	45,8	6,3	23,9	7,9
Студ. гуртожитки	222	56,6	3,8	1,2	42,7	43,3	8,9	36,4	5,1	30,1	11,3
„І військові частини”	332	59,6	3,4	1,5	38,7	47,9	8,5	40,1	5,7	27,2	10,7
Санаторії	28	61,2	2,5	2,1	20,5	65,0	9,8	52,9	7,3	13,0	7,0
„І татари”	75	53,5	1,9	1,9	35,9	54,1	6,1	46,0	5,0	12,5	23,3
Татари	6	46,3	2,8	1,4	86,1	7,4	2,3	6,3	0,7	26,2	59,8

Закономірності за кількістю тих, хто голосував „проти всіх”, були протилежними щодо явки – чим вищий рівень урбанізації

(й „індивідуалізації”), тим вища частка „негативістів”. Максимальною ця частка була в обласних центрах, тобто в найбільших культурних центрах, мінімальною – на сільських територіях. За кількістю бюлетенів, визнаних недійсними, дуже чітких закономірностей не простежується: різниця за цим показником між територіями невелика, але загалом він був вищим у невеликих населених пунктах, особливо в селах.

Рівень підтримки політико-ідеологічних напрямків також був тісно пов’язаний з рівнем урбанізації. Максимальною підтримка „помаранчевих” сил була на сільських територіях (з великим відривом у 57%), у малих містах (значна частина міст західної й центральної України належать саме до цієї категорії), а також в обласних центрах (особливо за рахунок окремих з них, розташованих на заході й у центрі країни). Мінімальна підтримка – в середніх і великих містах, а також у СМТ і селах, підпорядкованих містам, тобто на територіях, „властивих” урбанізованому Південному Сходу. Щодо „євразійців” (політичних сил, що в передвиборчих гаслах роблять акцент на необхідності співробітництва, реінтеграції з Росією й іншими країнами СНД), відповідно, протилежні показники: мінімум – на сільських територіях (29%). Показники щодо „третіх сил” (не „помаранчевих” і не „євразійців”) найбільшими є в селах, де „розкид” середніх значень узагалі є максимальним, а також у великих містах (за рахунок більшої індивідуалізації тут вибору), тобто „механізм” зростання значень у „третіх сил” за цими двома групами територій був різним.

Що ж стосується об’єднань лідерів серед ідеологічних напрямків, то ПР мала таку саму структуру підтримки, як і всі „євразійці”: максимум у середніх містах, мінімум – у селах. У Компартії подібні показники, але максимум – у найбільших містах (проценти, одержані КПУ, були незначні, а голосування за цю партію скоріше відповідало „різноманітному” голосуванню в мегаполісах). БЮТ – лідер „помаранчевих” сил 2007 року – максимум здобув у селах та малих містах, як і всі „помаранчеві” разом. Аграрний характер підтримки іншої впливової „помаранчевої” сили – „Нашої України” – був іще більш вираженим (за рахунок Західної України). Можна зробити висновок про те, що структура підтримки політичних сил України тісно пов’язана з рівнем урбанізації, а він, у свою чергу, – з регіональною приналежністю: індустріальний і урбанізований Південний Схід чи ще істотною мірою аграрні Захід і Центр (у п’яти з семи областей Західної України більшість населення становлять сільські мешканці).

Цікавими виявилися результати на спеціальних дільницях. Загалом для цих дільниць властиві підвищені: явка, частки тих, хто голосує „проти всіх”, і бюлетенів, визнаних недійсними. А також підвищені показники „євразійців”, особливо ПР, імовірно, й у результаті певного впливу тут „адмінресурсу”. Але за різними категоріями спеціальних дільниць різниця в підсумках голосувань істотна. Описані вище особливості найбільшою

мірою властиві „звичайним” і психіатричним лікарням (в останніх – істотна частка бюлетенів, визнаних недійсними). Для в'язниць властива дуже висока явка й підвищений показник підтримки „помаранчевих”, особливо БЮТ (ця сила цілеспрямовано вела посилену роботу у місцях ув'язнення). Можливо, вплинув і „гендерний фактор”: наприклад, на останніх президентських виборах-2010 у більшості закладів пенітенціарної системи спостерігався підвищений рівень підтримки Ю. Тимошенко, а в жіночих колоніях – В. Януковича [13]. Очевидно, частина ув'язнених, не маючи інших детермінант вибору сили чи кандидата, підтримує політиків – представників протилежної статі.

Дуже високим рівнем виборчої активності характеризувалися й дільниці, сформовані для екіпажів кораблів, що не дивно, зважаючи на існуючі там умови голосування. Окрім того, тут були найвищі показники в ПР і всіх „євразійців” за рахунок того, що голосували на кораблях в основному представники Південного Сходу. Для будинків престарілих були властиві підвищені показники КПУ й знижені у БЮТ – через особливості електорату, що там перебуває.

Щодо „специфічних” дільниць (звичайних дільниць, до складу яких входили специфічні об'єкти) – показники також своєрідні. Для них характерний уже знижений рівень явки. На дільницях, до яких прикріплено гуртожитки, окрім низького рівня явки, спостерігався підвищений рівень підтримки ПР і знижений – „помаранчевих”, можливо, за рахунок того, що в основному подібні дільниці формуються на Південному Сході. Щодо студентських гуртожитків – рівень явки ще нижчий, що не дивно, адже голосування відбуваються в неділю, і частина студентів у цей час перебуває вдома. Однак рівень підтримки БЮТ у студентських гуртожитках майже такий самий, як і в країні загалом: нерідко за цю силу голосували молоді виборці, а значна частина студентських гуртожитків розташована в Києві, де рівень підтримки БЮТ у 2007 р. був високий. На дільницях, до яких прикріплено військові частини, як не дивно, явка знижена, зате показники в „євразійців” вищі за середні. У санаторіях і пансіонатах домінування ПР є ще більшим. Зате на територіях компактного проживання кримських татар – підвищені для Криму показники в „помаранчевих” сил, особливо в „Нашої України”. Найбільш яскраво ця тенденція проявилася на шістьох дільницях, сформованих тільки з татарських вулиць чи населених пунктів. Для цих дільниць були властиві: дуже низький рівень явки (46%) і дуже високий показник підтримки „Нашої України” (60%) і БЮТ (26%).

Як висновок можна констатувати, що особливості поведінки виборців на різних типах виборчих дільниць України мають яскраво виражену специфіку. А точніше – електорат, приписаний до різних типів дільниць, має виражені особливості, які відображаються й у підсумках голосувань. Дві ключові детермінанти „реалізованої” електоральної поведінки в Україні – 1) регіональна приналежність і 2) рівень урбанізації – тісно пов'язані між собою. На переважно індустріальних територіях Південного

Сходу підтримували „біло-блакитних” і „євразійські” сили загалом, на істотною мірою аграрних Заході й у Центрі країни – голосували за „помаранчевих”. Поведінка виборців на спеціальних і специфічних дільницях також має свої особливості, відмінні на різних типах таких дільниць, що в основному виражалися в підвищеному рівні підтримки „біло-блакитних” через те, що більша частина таких дільниць належить до Південного Сходу. Найбільш перспективним у вивченні поведінки виборців України видається поєднання аналізу підсумків голосувань, даних Державного реєстру виборців (списків виборців) і результатів масових опитувань. Доцільною була би перевірка одержаних результатів дослідження на підставі аналізу підсумків і інших голосувань в Україні.

Література:

1. **Хан Є. А.** Електоральна географія Криму: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: (11.00.02) / Є. А. Хан; Одес. держ. ун-т. ім. І. І. Мечнікова. – О., 1999. – 20 с.
2. **Шаблій О. І.** Електоральна географія / О. І. Шаблій // Соціально-економічна географія України: навч. посібник. – Л.: Світ, 2000. – С. 116-131.
3. **Миронюк В. М.** Електоральна географія регіону (на матеріалах галицьких областей): автореф. дис. ... канд. геогр. наук: (11.00.02) / В. М. Миронюк; Львів. нац. ун-т. ім. Івана Франка. – Л., 2002. – 20 с.
4. Особистий сайт Сергія Васильченка: <http://vasylchenko.ucoz.ru/photo/>
5. **Вишняк О. І.** Електоральна соціологія: історія, теорії, методи: авторефер. дис. ... докт. соціол. наук: (22.00.01) / О. І. Вишняк; Ін-т. соціол. НАН України. – К., 2001. – 28 с.
6. **Черкашин К.** Стабільність електоральної географії великих міст / К. В. Черкашин // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2008. – № 3. – С. 71-86.
7. **Андрущенко Т.** Зовнішні чинники президентської виборчої кампанії 2004 року / Т. Андрущенко // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2005. – № 3. – С. 71 - 79.
8. **Березинський В. П.** Транзитивні особливості формування електорального простору сучасної України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: (23.00.02) / В. П. Березинський; Дніпр. нац. ун-т. – Дн., 2005. – 25 с.
9. **Ідрісов Б.** Електоральна культура населення України в умовах трансформації суспільства: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: (22.00.04) / Б. Ідрісов; НАН України. – Інститут соціології. – К., 2006. – 23 с.
10. **Михайлич О.** Динаміка електоральних орієнтацій 2006 року / О. Михайлич // Соціальна психологія. Науковий журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2006. – №2. – С. 67 – 76

11. **Мищенко М.** Динамика эмоционального самочувствия сторонников разных политических сил (2005-2007) / М. Мищенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – № 1. – С. 215 - 221.
12. **Мягков М.** Выборы 2010 в Украине: есть ли основания говорить о фальсификациях? / М. Мягков, П. Ордешук // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. – № 3. – С. 15-40.
13. Офіційний веб-сервер ЦВК України: www.cvk.gov.ua
14. **Аксёнов К. Э.** Крупный город – регион – Россия: динамика электорального поведения на парламентских выборах / К. Э. Аксёнов, А. С. Зиновьев, Д. В. Плющенко // Полис. – 2005. – № 2. – С. 41-52.
15. **Ахременко А. С.** Количественный анализ результатов выборов: современные методы и проблемы / А. С. Ахременко. – М., 2008. – 160 с.
16. **Клюенко Э.** Особенности политического выбора украинских граждан в обществах авторитарного и демократического типа (сравнительный анализ результатов выборов в Верховную Раду Украины 2006 года по зарубежному округу) / Э. Клюенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 4. – С. 113-125.
17. Эволюция электорального ландшафта. Студенческая монография. Под ред. А. Сидоренко, М. : Комкнига, 2005. // Сайт Электоральная география 2.0. Статьи. <http://www.electoralgeography.com/new/ru/articles>
18. **Собянин А.** Демократия ограниченная фальсификациями. Выборы и референдумы в России в 1991 – 1993 годах. / А. Собянин, В. Суховольский. – М., 1995.
19. **Черкашин К.** Використання геоінформаційних систем у виборчих кампаніях / К. Черкашин // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2009. – № 2. – С. 99-111.

УДК 32:303.4

Політична культура як об'єкт дослідження в умовах національного відродження

Олег Рудакевич,

доктор політичних наук,

доцент кафедри філософії та політології

Тернопільського національного економічного університету

Розкрито теоретико-методологічні ідеї українських науковців 90-х рр. XX ст. щодо стану пострадянської політичної культури та її трансформації в умовах національного відродження.

Ключові слова: політична культура суспільства, національна політична культура, національне відродження, українізація політичної культури.

Theoretical and methodological ideas about the state of the post-soviet political culture and its transformation in conditions of national revival of the Ukrainian scientists of 20s century 90s are revealed.

Key words: political culture of society, national political culture, national revival, Ukrainization of political culture.

Раскрыто теоретико-методологические идеи украинских исследователей 90-х годов XX ст. относительно состояния постсоветской политической культуры и ее трансформации в условиях национального возрождения.

Ключевые слова: политическая культура общества, национальная политическая культура, национальное возрождение, украинизация политической культуры.

Ставши незалежно державою, Україна окреслила свої не тільки геополітичні, а й культурні кордони. В їх межах відбуваються певні політико-культурні процеси, які більш чи менш об'єктивно відображаються в науковій літературі. Протиставляючи себе комуністичному режимові, політиком суверенної держави задекларував курс на демократизацію суспільного та державного життя. У зв'язку з цим в полі зору опинилися напрацювання класиків політичної культурології Г. Алмонда та С. Верби в дослідженні так званої „громадянської культури”, як адекватної, на їх погляд, сучасним уявленням про права і свободи громадянина та засадам демократичного режиму [14].

Однак пострадянське суспільство мало також успішно пройти процес відродження української нації та формування української національної

держави. Для цього політична культура повинна була набути й національних рис, поєднавши цінності демократії із національною ідеєю, національними політичними традиціями та ідеалами.

Прийнявши до уваги той факт, що в продовж перших років незалежності України вітчизняні науковці досліджували проблемами національного відродження, що певним чином виявлялось і в осмисленні трансформації політичної культури, автор ставить за *мету* дослідити теоретико-методологічні ідеї українських науковців 90-х рр. XX ст., які стосуються стану та перспектив утвердження національного характеру вітчизняної політичної культури.

Ще до проголошення незалежності України – наприкінці 1990 р. – за ініціативою лабораторії української культури Спілки письменників України та за підтримки Республіканської асоціації українознавців відбулася конференція „Політична культура українців” яка, як писала газета „Літературна Україна”, була „чи не першою спробою поглянути на політику через призму культури” [13]. Феномен політичної культури трактувався учасниками форуму як поєднання політики і культури, при цьому підкреслювалось, що саме культура визначає (повинна визначати) характер політики. Це підкреслювали і І. Дзюба, відкриваючи конференцію, і головний доповідач І. Кравченко, і такі учасники наукового заходу, як В. Лісовий, Є. Сверстюк, В. Жмир, К. Шудря та ін. І. Кравченко, зокрема підкреслив: „Якщо ми насправді хочемо демократії, зосередженої на людині, то повинні врешті-решт визнати, що пріоритетом пріоритетів мусить стати культура. Хто може це заперечити, як і те, що саме з національної культури має випливати національна державна політика й постійно коригуватися культурою. Інакше це не політика, а сліпе і згубне для народу свавілля механічної влади” [13]. Уряд Української Народної Республіки, зауважив також І. Кравченко, що складався переважно з діячів культури, ніс своєму народові демократію за формулою: соціальна справедливість плюс національна культура.

Для розуміння політико-культурного стану пострадянських суспільств істотне значення має сутнісна характеристика політичної системи радянського суспільства та з'ясування динаміки її основних складових після розпаду СРСР. Ці питання ґрунтовно розглянув М. Молчанов у статті „Політична культура України: радянська чи пострадянська?” (1995 р.). Дослідник зробив висновок, що роки сталінської сваволі привели до утвердження особливого типу тоталітаризму та політичної культури – радянського режиму та „кримінальної субкультури”, яка стала домінуючою. „Після двох років ГУЛАґу, – пише він, – субкультура „зеків” поширилася на всю країну – від хулігансько-босаяцького „елементу” до найвищих кіл правлячої партії” [6, с. 61]. Культура сталінської „зони” пережила не лише хрущовську „відлигу”, а й демократичну революцію 1989–1991 рр. і подовжує функціонувати, хоч і у видозміненій формі, в суверенній Україні. Для пояснення „живучості” тоталітарної культури

дослідник звернув увагу на те, що „політичний комплекс суспільства” завжди включає три елементи: політичний режим, політичну організацію та політичну культуру. Найбільш гнучким, мобільним елементом цієї тріади є режим; політична організація змінюється поволі, а політична культура може зберігатися без змін тривалий час, навіть тоді, коли всі інші компоненти політичного комплексу пішли в небуття [6, с. 64]. Сучасна політична ситуація в Україні, загальнокультурний рівень та морально-психологічний стан правлячого угруповання є яскравим підтвердженням все ще функціонуючої радянської політичної культури. Для переходу до дійсно демократичних засад потрібне не одне покоління українців, і то за сприятливих умов.

М. Молчанов вважає за можливе зосередити увагу в своєму дослідженні на тому, що є „спільним для культури різних регіонів і різних прошарків українського народу”, і відзначити особливості сучасного етапу його розвитку – „етапу пострадянського, або перехідного від тоталітаризму до демократії” [6, с. 60]. Спільними, очевидно, можуть бути не лише принципи й норми політичного режиму, а й інші елементи політичної культури, в тому числі національні ідеї, ідеали, символи, міфи, настрої і почуття.

Акцент на демократизації пострадянської політичної культури як першочерговому завданню робили й інші вітчизняні науковці. Так, у статті Є. Головаха та В. Пухляка „Політична соціалізація в посткомуністичній Україні” стверджується, що „життєвою необхідністю є створення соціальної інфраструктури політичної соціалізації особистості, формування громадянської свідомості і демократичної політичної культури”. І далі: „Система цінностей, норм і стереотипів, що дісталася Україні у спадок від комуністичного тоталітаризму колишнього СРСР, має бути замінена на систему демократичних норм і цінностей [2, с. 26–27].

Серед засад політичної соціалізації в пострадянській Україні дослідники називають пропаганду „національної і соціально-класової толерантності” та „створення іміджу української держави як спільного дому для всіх, хто в ньому живе” [2, с. 29]. Водночас Є. Головаха та В. Пухляк характеризують принцип національного відродження як консервативний і неспроможний забезпечити суспільний прогрес. „Спроби ідеологів національного відродження, – пишуть вони, – сформувати за допомогою бюрократичних інстанцій і державних засобів масової інформації нову інфраструктуру національно-державної ідеології зависають у повітрі через архаїчність самого принципу її створення – принципу „відродження”, оскільки його реалізація, на відміну від принципів оновлення й розвитку, означає для сучасної цивілізованої людини повернення до архаїчних цінностей і стереотипів національного ізоляціонізму та хуторянської психології” [2, с. 27].

Справді, сучасній людині не потрібне таке „відродження”, що веде українське індустріальне суспільство у минулі віки чи ізолює його від світу. Але без національної культури з її серцевиною – національною

ідеєю – не може сформуватися й функціонувати сучасна цивілізована національна держава.

Аналізуючи народ як суб'єкт політичного процесу та специфічні риси його політичної культури в сучасній Україні в колективній монографії „Політична культура сучасного українського суспільства (політичні цінності та орієнтації головних суб'єктів історичного процесу” (1997 р.), Є. Головаха розрізняє поняття „політична культура українського народу” та „політична культура народу України”. Перше поняття передбачає у ролі творця і носія політичної культури українську етнічну націю, а друге – всіх громадян української держави (держави Україна). Політична культура народу, підкреслює науковець, – „є найбільш стабільним феноменом політичного життя того чи того етносу, незалежно від того, чи існує етнос як нація, що має розгорнуті форми соціально-економічної та політичної організації, або як населення регіону, що існує у межах держави, створеної іншим етносом” [12, с. 32]. Під політичною культурою народу, на думку дослідника, слід розуміти сталі у межах певного історичного періоду форми політичної самосвідомості та поведінки, притаманні головним соціальним групам і базисному типу особистості народу.

Характеризуючи інваріанти „політичної культури народу України”, дослідник звернувся до з'ясування інтересу громадян до політики, їх залучення до політичних процесів, оцінки політичної компетентності та ефективності, з'ясування політико-ідеологічних уподобань населення тощо [12, с. 33–34], які є традиційними для політичної соціології другої половини ХХ століття і які дозволяють ідентифікувати основні типологічні ознаки політичної культури – її парохіальний, підданський, активістський чи змішаний характер. Але ці політичні орієнтації не можуть охарактеризувати політичну культуру як національну, її сформованість та специфіку.

„Національний фактор в політичній культурі” розглядає С. Сочинська в колективній праці одеських науковців „Політична культура: теорія та методика формування” (1993 р.). На думку авторки, для того, щоб з'ясувати дію національного чинника в політичній культурі, необхідно проаналізувати вплив національного характеру на політичні процеси [8, с. 53–65]. При цьому дослідження національного характеру має враховувати діалектику загальнолюдського та специфічного в соціокультурній сфері народу. С. Сочинська наголошує на недопустимості абсолютизації національних мотивів у політичній культурі, адже це детермінуватиме націоналізм, який може завдати шкоди народу, і закликає основну увагу приділяти наднаціональній основі політичної культури. Такий підхід засвідчує прихильність дослідниці до універсалізму в трактуванні культури та зведення національного лише до форми культурних явищ, а не до їх змісту, що культивувалося в радянському суспільствознавстві.

До теми „Політична культура” в контексті сучасного українського відродження одним з перших звернувся також філософ В. Лісовий. У статті

„Політична культура. Політична культура українців” (її перший варіант надруковано в журналі „Розбудова держави” у 1993 р. (№ 3)) дослідник дає характеристику політичної культури українців як етнічної нації і розкриває передумови формування на її основі української національної держави [5, с. 116–136]. На думку В. Лісового, головною умовою формування модерної української спільноти є відродження української етнічної нації (насамперед її самосвідомості), яка в минулому зазнала значної руйнації та русифікації і нині перебуває в загрозовому „незавершеному стані” [5, с. 132]. З цього, зокрема, випливає, що саме на основі політичної культури української етнічної нації, її базових духовних та політичних цінностей має формуватися політична культура модерної української нації, що об’єднає всіх громадян держави.

Дослідник сформулював та реалізував методологічні засади теоретичного аналізу „політичної культури українців”. Це, зокрема, забезпечення історичного підходу до дослідження політико-культурного феномена, що розкриє процес становлення політичної культури нації і охарактеризує її як „спадщину”; оцінка цієї „спадщини” з погляду сучасних ціннісних критеріїв – її позитивні та негативні набутки; з’ясування сучасного стану політичної культури українців: „які політичні ідеали вони прагнуть здійснити, які способи поведінки демонструють, які політичні установи будують”; яке призначення в політичному житті позасвідомих чинників етнокультурного походження чи тоталітарного минулого; яка роль у становленні нової політичної реальності раціонального чинника [5, с. 124–125].

Відомий вітчизняний фахівець із питань політичної культури В. Ребкало вважає за доцільне використання понять „національна політична культура” та „національно-політична культура”. Ці терміни зустрічаються в колективній монографії „Політична культура сучасної молоді” (1996), підготовлений ним спільно з В. Бебиком та М. Головатим [1, с. 22–24]. Науковець звертає увагу на те, що політична культура – це продукт тривалого історичного розвитку і визріває він на основі загальної культури народу. У цьому процесі ключову роль відіграє становлення національної самосвідомості, адже „національна самосвідомість виступає творцем ціннісних орієнтацій народу” [1, с. 23]. Однак дослідник застерігає від „роздмухування тільки національного, поки воно не утвердилося в свідомості як державно-національне в духовній і державно-правовій сферах, тобто не стане природним та об’єктивно необхідним”. Тому необхідно розширювати культурно-політичний простір у країні за рахунок вирішення соціально-економічних та духовних проблем, „бо всяка гіперболізація національної ідеї без відповідного змісту може тільки завадити суверенному розвитку національної держави” [1, с. 13].

Важливо зазначити, що В. Ребкало звертає увагу на відмінності в змісті та структурі політичної культури особи і групи, з одного боку, та суспільства – з іншого. Він вважає, що, коли на рівні індивідуального та

груповому „політична культура виступає як єдність культури мислення, свідомості й поведінки”, то „на рівні суспільному (соцієтальному), вона повинна бути доповнена новим інтегральним елементом, таким як культура функціонування політичної системи й інституційних структур, що входять до її складу” [1, с. 39–40]. Однак, на нашу думку, зведення загальносоціумної (загальнонаціональної) політичної культури, її „інтегральних складових” лише до культури функціонування політичних інститутів та політичної системи загалом залишає поза увагою інші соцієтальні форми політичної культури: архетипи політичної ментальності, національні політичні цінності, національні міфи, стереотипи та символи, національну ідею, національні ідеали тощо.

Ряд публікацій, присвячених питанням політичної культури України, належить Л. Нагорній. У монографії „Політична культура українського народу: історична ретроспектива та сучасні реалії” (1998 р.) науковець зазначає, що „в руслі американської традиції аналізу ідентичностей і політичної культури” простежується історія вітчизняної політичної культури від Київської Русі до суверенної України середини 90-х рр. XX ст. Однак як базову категорію політико-культурного аналізу вона використовує „політичну культуру українського народу”. „Україна, – зазначає Л. Нагорна, – поки що не має ідеалу, що ґрунтувався б на спільному консенсусі і інтегрував її громадян у єдину національно-державну спільність” [7, с. 156]. Водночас вона висловила думку про те, що „подолати інерцію ідеократичного мислення можна не на шляхах сакралізації якоїсь, нехай і вартісної ідеї, а на шляхах пошуку механізмів самоорганізації суспільства, активізації політичної участі як єдино надійного засобу протистояння негативним суспільним процесам” [7, с. 260].

Визнаючи, що „об'єктивно існує проблема „українізації” політичної культури” [7, с. 262], Л. Нагорна наголошує, що нинішній Україні „конче потрібна власна теорія політичної нації”, яка була б опрацьована „в національно-територіальному, національно-державному та національно-етнічному аспектах” [7, с. 261]. Із сказаного можна зробити висновок, що для осмислення вітчизняної політичної культури важливою є точка зору на модель модерної української нації для того, щоб визначити бажаний зміст її політичної культури, а отже, і сенс її „українізації”.

Слід погодитися з В. Григор'євим, який, розглядаючи стан і перспективи дослідження вітчизняної політичної культури, зазначає, що саме „...неупереджене виявлення найглибших засад української політичної культури, її основних формоутворень, визначення її місця серед інших подібних феноменів сьогодні можна віднести до фундаментальних проблем національно-культурного самоствердження... Розв'язання такого завдання об'єктивно висуває на перший план ряд суто методологічних проблем, поза осмисленням яких проста політична номінація та перелік втрачають сенс” [3, с. 37]. На думку дослідника, „...кристалізація

спрямовуючих національної політичної культури” має відбуватися на засадах національної ідеї, яка виступає ядром будь-якої національної культури [3, с. 39].

Академік І. Курас звернув увагу на необхідність дослідження такої важливої складової політичної культури нації, як її етнополітична культура. Введення в науковий обіг нового поняття („етнополітична культура”) науковець пояснює тим, що „...на рубежі тисячоліть як і в усьому світі, так і в Україні спостерігається певна девальвація традиційних методів дослідження політичних культур; натомість посилюється науковий інтерес до проблем ідентичності і мультикультуралізму”. „На думку багатьох учених країн Заходу, – продовжує І. Курас, – політико-культурні теорії „спіткнулися” саме об проблему виділення із загальної політичної культури певних субкультур” [4, с. 592].

Ряд проблем формування модерної політичної культури в Україні автор статті дослідив у своїх публікаціях 90-х рр. минулого століття (статті „Політична культура України: руйнація та шляхи відродження” (1995 р.) [9], „Політико-культурна українізація як суспільний феномен та наукове поняття” (1996 р.) [10], „Теоретико-методологічні засади дослідження і трансформації політичної культури посткомуністичного суспільства” (1996 р.) [12, с. 137–142]; брошура „Політичне відродження українського народу (Шляхи формування новітньої української політичної культури) (1998 р.) [11] ; авторські розділи в колективній монографії „Політична культура сучасного українського суспільства (політичні цінності та орієнтації головних суб’єктів історичного процесу” (1997 р.) [12, с. 15–20; 35–39; 127–135]). В цих та інших публікаціях зроблено висновки про те, що українська національна політична культура в умовах несuverенного існування народу зазнала істотної руйнації та вимагає відродження і модернізації; основними шляхами формування її модерного та адекватного сучасному статусу суверенної держави змісту є українізація, суверенізація та демократизація пострадянської політичної культури [12, с. 127–135].

Підводячи підсумок, слід зазначити, що впродовж першого десятиліття незалежності України дослідники політичної культури основну увагу зосередили на проблемах її демократизації і значно менше уваги приділяли націоналізації (українізації) політичної культури, що вимагало розробки теоретико-методологічних засад на основі творчого поєднання теорії політичної культури та теорії нації. В науковій літературі існували такі дослідницькі позиції щодо поняття „національна політична культура”: свідоме використання поняття „національна політична культура” та його тлумачення як такого, що характеризує один із основних різновидів політичної культури, виокремлених за її суб’єктом і носієм; постановка питання лише про національний аспект політичної культури суспільства, що характеризує її специфіку швидше як форму, а не глибинний зміст; фактичне ототожнення поняття „національна політична культура” з термінами „політична культура народу”, „політична культура

суспільства” чи „політична культура держави (країни)”; невикористання поняття „національна політична культура” через певні причини (дотримання традиції радянського суспільствознавства уникати епітетів „національний”, „національне” тощо до політичних явищ і процесів, наукова необґрунтованість поняття, відсутність відповідного поняття у зарубіжній літературі чи його маловживаність, несформованість модерної української нації, фрагментарність політико-культурного простору тощо); використання поняття „етнополітична культура”, яке може розглядатись як важлива складова національної політичної культури. Певними перешкодами на шляху дослідження національної політичної культури в Україні були відсутність ясності щодо моделі та стратегії формування модерної української нації та традиційне для радянського суспільствознавства дистанціювання від дослідження гострих національних проблем, яке продовжує проявлятися і в умовах суверенної держави.

Крім категоризації національної політичної культури, актуальними завданнями залишалася розробка методології дослідження та формування цього типу політичної культури, вивчення та узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду національного відродження спільнот, які втратили свій суверенний статус. Хоч ряд зазначених проблем знайшли певне опрацювання у наступні роки, все ж дослідження національної політичної культури в Україні залишається актуальним завданням політичної науки.

Література:

1. **Бебик В. М.** Політична культура сучасної молоді / В. М. Бебик, М. Ф. Головатий, В. А. Ребкало. – К. : Вид-во „А. Л. Д.”, 1996. – 112 с.
2. **Головаха Є.** Політична соціалізація в посткомуністичній Україні / Є. Головаха, В. Пухляк // Політична думка. – 1994. – № 2. – С. 26–29.
3. **Григор'єв В.** Вітчизняна політична культура в контексті теоретичного пошуку / В. Григор'єв // Нова політика. – 1998. – № 5. – С. 37–39.
4. **Курас І. Ф.** Етнополітика: історія та сучасність. Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І. Ф. Курас. – К. : ІПіЕНД, 1999. – 656 с.
5. **Лісовий В. С.** Культура – ідеологія – політика / В. С. Лісовий. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 352 с.
6. **Молчанов М.** Політична культура України: радянська чи пострадянська? / М. Молчанов // Сучасність. – 1995. – № 10. – С. 59–69.
7. **Нагорна Л. П.** Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. П. Нагорна. – К. : Стилос, 1998. – 278 с.
8. Политическая культура: теория и методика формирования / под общ. ред. А. П. Чередниченко, Г. В. Ангелова, Л. Л. Блохиной. – Киев – Одесса : ОТИПП им. М. В. Ломоносова, 1993. – 189 с.
9. **Рудакевич О.** Політична культура України: руйнація та шляхи

відродження / О. Рудакевич // Розбудова держави. – 1995. – № 1. – С. 16–19.

10. **Рудакевич О.** Політико-культурна українізація як суспільний феномен та наукове поняття / О. Рудакевич // Розбудова держави. – 1996. – № 11 (Спец. вип.). – С. 60–62.

11. **Рудакевич О. М.** Політичне відродження українського народу (Шляхи формування новітньої української політичної культури) / О. М. Рудакевич, М. С. Гутор. – Київ–Тернопіль : Поліграфіст, 1998. – 54 с.

12. Політична культура і політичні партії України. Аналітичні розробки і пропозиції наукових та практичних працівників / кер. авт. кол. А. І. Комарова, О. М. Рудакевич. – К. : НДІ „Проблеми людини”, 1997. – Т. 6. – 597 с.

13. У якому освітленні побачимо правду // Літературна Україна. – 1991. – 14 лютого. – С. 6.

14. **Almond G. A.** The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. A. Almond, S. Verba. – Princeton : Princeton University Press, 1963. – 375 p.

УДК 32.019

Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження

Марина Остапенко,

кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри політичних наук
НПУ імені М. П. Драгоманова

У статті здійснено спробу синтезу теоретичних розробок у галузі політичної комунікації, виокремлено етапи дослідження цього феномену у політичній науці та визначено особливості політичної комунікації в умовах сучасного суспільства.

Ключові слова: комунікація, політична комунікація, концепт політичної комунікації, теорія політичної комунікації.

An attempt to synthesize theoretical developments in industry of political communication is done in the article, the stages of research of this phenomenon are selected in political science and the features of political communication are determined in the conditions of modern society.

Keywords: *communication, political communication, concept of political communication, theory of political communication.*

В статье синтезируются теоретические подходы в сфере политической коммуникации, выделяются этапы исследования феномена в политической науке и определяются особенности политической коммуникации в условиях современного общества.

Ключевые слова: *коммуникация, политическая коммуникация, концепт политической коммуникации, теория политической коммуникации.*

Існування в сучасному суспільстві суперечливих соціальних, економічних, політичних інтересів потребує як їх узгодження, так і загалом створення атмосфери довіри між їх виразниками. Важлива роль у цьому процесі належить діалогу між владою та громадянами, їх об'єднаннями, забезпечення комунікативного зв'язку між учасниками політичних відносин. Налагодження партнерських відносин між суб'єктами політичного життя актуалізує дослідження проблеми політичної комунікації. Для України актуальність окресленої проблеми посилюється й високим ступенем недовіри громадян до чинної влади, що зумовлена низкою причин, серед яких розбіжність між обіцянками напередодні виборів та їх виконанням після завершення виборчої кампанії; наявність гострих суперечок та конфліктів між владою й опозицією; деструктивна робота представницького органу та інші.

Комунікація притаманна всім сферам суспільства – економічній, політичній, правовій, культурній, соціальній тощо. Значення комунікації виявляється у тому, що вона зв'язує елементи всередині системи, так і забезпечує взаємозв'язок між різними системами всього суспільства. До того ж завдяки комунікації формуються відносини й у міжнародній сфері. За допомогою політичної комунікації відбувається взаємодія суб'єктів політики, і загалом політичної сфери з іншими суспільними сферами. Проте, варто враховувати й те, що „інформаційні потоки між системами можуть бути як гальмом соціальних дій, так і каталізатором, що їх прискорює...” [6, с.32]. Тобто, комунікація – це такий процес, що може викликати як конструктивні, так і деструктивні дії його учасників.

Метою статті є спроба синтезувати теоретичні доробки у галузі політичної комунікації через виокремлення етапів дослідження цього феномену та визначити особливості політичної комунікації в умовах сучасного суспільства.

Проблеми комунікації є предметом дослідження філософів, соціологів, політологів. Серед них Д. Белл, П. Брегер, Н. Вінер, Ч. Кулі, Г. Лассуел, К. Леві-Строс, Т. Лукман, Дж. Г. Мід, Ю. Хабермас, Дж. Б. Уотсон та інші. Феномен політичної комунікації досліджували Е. Бенрайз, Д. Берло, Р. Катц, Ж.-М. Котре, Б. Кретон, П. Лазарфельд, В. Ліпман, Л. Пай,

Л. Перлінг, Л.Р. Посікера, М. Розенберг, К. Санне, Ж.-Р. Шварценберг та інші. Проблеми політичної комунікації стали предметом дослідження вітчизняних вчених – С. Барматової, В. Бебика, Ю. Ганжурова, О. Гриценка, С. Денисюк, О. Дубаса, О. Картунова, С. Кащавцевої, В. Недбая, Г. Почепцова, В. Різуна, І. Слюсаренка, М. Соколова, Є. Тихомирової, О. Шахтемірової та інших.

Для визначення суті та ролі політичної комунікації в сучасному суспільстві, доцільно, на наш погляд, звернутися до поняття „комунікація”. Відзначимо, що існує велика кількість його трактувань. Комунікація розглядається як механізм, за допомогою якого забезпечуються існування та розвиток людських відносин, який охоплює всі розумові символи, засоби їх передачі у просторі та збереження у часі (Ч. Кулі); як соціальне поєднання індивідів за допомогою мови та знаків, установлення загальнозначущих наборів правил для різної цілеспрямованої діяльності (К. Черрі); як акт відправлення інформації від мозку однієї людини до мозку іншої людини (П. Сміт, К. Беррі, А. Пулфорд), як специфічний обмін інформацією, процес передачі емоційного та інтелектуального змісту (А. Звєгінцев, А. Панфілов); як процес встановлення усвідомлених контактів між комунікаторами та реципієнтами (О. Соловійов).

Були спроби підрахувати кількість визначень цього поняття. Так, у 70-х роках минулого століття Ф. Денс зафіксував 95 дефініцій і згрупував їх у 15 категорій. Польська дослідниця Н. Валінська у 1975 році зафіксувала понад 200 дефініцій в американській літературі, і виділила в них 18 семантичних (значеннєвих) категорій [2, с. 21]

Польський науковець Т. Гобан-Клас наводить сім типових визначень комунікації, які, на наш погляд, розкривають різні аспекти цього процесу, а також і його функції: *комунікація як трансмісія* (трансляція, передача) інформації, ідей, емоцій, умінь; *комунікація як порозуміння інших*; *комунікація як вплив і взаємовплив*; *комунікація як об'єднання (творення спільноти)*; *комунікація як взаємодія*; *комунікація як обмін*; *комунікація як складова суспільного процесу*, який виражає групові норми, здійснює громадський контроль, розподіляє ролі, досягає координації зусиль тощо [2, с. 42-43].

Така кількість визначень поняття „комунікація” свідчить про багатоаспектність явища, яке воно позначає. Комунікація як поняття і явище, вкорінюється в низку дисциплін, адже торкається різних сфер – економіки, політики, права, психології, культури, моралі тощо. Це відобразилося у трьох основних теоретичних підходах: структурному (поєднує соціологічні, політичні, правові та економічні аспекти; увага акцентується на впливі медійних систем та структур на суспільні, політичні, економічні, правові інститути); біхевіористичному (поєднує психологію, соціальну психологію, соціологію і зосереджується на поясненні людської поведінки у виборі, опрацюванні комунікативних послань і реакції на них) і культурному (синтезує гуманітарні науки,

антропологію та лінгвістику; акцентує на проблемі значення та мові, культурному середовищі). Існування таких підходів збагачує уявлення про комунікацію, розкриває природу цього процесу.

Варто зазначити, що чимало дефініцій обмежуються виділенням „технологічного” аспекту комунікативної дії та її чинників, підкреслюючи, що це процес виробництва, оброблення та наслідки функціонування символічно-знакових систем. Ми підтримуємо думку тих науковців, які вважають, що обмін повідомленнями – це не суто технічний процес, який ігнорує особливості реципієнтів як реальних учасників комунікації. Не кожна подана інформація може створювати комунікацію. Останнє передбачає наявність спільного комунікативного простору; активність учасників комунікації як суб’єктів взаємного інформування (відбувається не формальний „рух інформації”, а активний обмін нею); формування спільної діяльності; наявність зворотного зв’язку, а також не просто прийняття інформації, а й осмислення, тобто спільного досягнення предмета комунікації; можливість взаємного впливу партнерів за допомогою системи знаків тощо.

Комунікація відбувається на різних рівнях: внутрішньо особистісному, міжособистісному, внутрішньогруповому, міжгруповому, інституційному, суспільному, глобальному.

Кожний з цих рівнів має по декілька комунікаційних мереж (комунікаційна мережа – засоби, канали доставки, обміну та активного руху повідомлень; передбачає залученість всієї чи більшої частини групи) [3, с. 21].

Під політичною комунікацією розуміють процес передачі, обміну політичною інформацією, який структурує політичну діяльність та надає їй нового значення, формує громадську думку і політичну соціалізацію громадян з урахуванням їхніх потреб та інтересів [5, с. 162]. У більш ширшому контексті її визначає Р.-Ж. Шварценберг – як процес передавання політичної інформації, що циркулює від однієї частини політичної системи до іншої, між політичною та суспільною системами, а також між політичними структурами, суспільними групами та індивідами” [8, с. 42].

Політична комунікація пронизує усі окреслені рівні, але традиційно ототожнюється з великими масами, і відповідно, пов’язана з масовою комунікацією. *Масова комунікація* – систематичне розповсюдження спеціально підготовлених повідомлень із застосуванням технічних засобів тиражування інформації (радіо, телебачення, преса, відео-, звукозаписи тощо), які мають соціальне значення і використовуються з метою впливу на установки, поведінку, думки й оцінки людей. Масова комунікація поширює знання про дійсність; має освітньо-виховний характер; здійснює соціальне регулювання; транслює культурні цінності; задовольняє потребу в отриманні відповідної інформації; може сприяти як об’єднанню, так і розмежуванню суспільства на окремі групи тощо. Її основними ознаками є

публічність, швидкість передавання, скороминучий характер інформації. Може мати організований (цілеспрямований), так і стихійний характер.

Значення політичної комунікації важко переоцінити, адже вона має підтримувати цілісність суспільства, зокрема забезпечувати постійний зв'язок між владними структурами, політичними партіями, громадськими організаціями, об'єднаннями, лобістськими угрупованнями, засобами масової інформації і громадянами з приводу актуальних проблем громадсько-політичного і соціально-економічного життя.

Концепт політичної комунікації відображає унікальність комунікативного процесу, якому притаманні власні джерела інформаційних контактів, особливий тип організації соціальних взаємовідносин, специфічні функціональні навантаження в рамках суспільства, власна морфологія, багаторазово опосередкований стиль спілкування макросоціальних груп [7, с. 6].

До окремих аспектів політичної комунікації зверталися чимало дослідників у різні часи. Проте, у формуванні теорії політичної комунікації можна виділити такі етапи:

- 1920-1930 роки – дослідження пропаганди, а також нових засобів впливу на суспільство – преса і кіно, що сформували поняття „комунікація”; це етап, коли „пропаганда” і „комунікація” сприймалися як синоніми; розробка механізму комунікації Г. Лассуела: комунікатор як відправник повідомлення (суб'єкт комунікації); повідомлення як інформаційно-комунікативна одиниця; канал передачі повідомлення – певний засіб комунікації; реципієнт як отримувач повідомлення (об'єкт комунікації); ефективність прийому повідомлення (результат комунікації) [1, с. 116].

- 1940-ві роки – дослідження П. Лазарсфельда, Б. Берельсона, Г.Годе (Колумбійський університет, США), що винайшли поняття „двокрокова” комунікація – отримання реципієнтом політичного повідомлення, що пройшло апробування з боку невеликої групи осіб, які мають вплив на реципієнта – „лідер громадської думки”;

- 1960-ті роки – відкриття зворотного зв'язку комунікативного процесу – дослідження Н. Вінера, К. Дойча;

- 1970-ті й донині – уточнення, доповнення попередніх ідей, зокрема вивчення еволюції історичних типів комунікації, зміст політико-комунікативних текстів, поведінка суб'єктів і об'єктів процесу, ефективність комунікативної дії та інші аспекти.

Щодо еволюції історичних типів комунікації, то виділено епохи – усна, писемна, друкована, електронна, цифрова, кожна з них продовжує і включає елементи попередньо існуючої. Поглиблюють аналіз історичних типів висновки С. Московичи, Г. Тарда про те, що кожному типу зв'язку відповідає певний тип соціальної спільноти: традиційній комунікації з уст в уста – натовп; сучасній комунікації, яка бере свій початок з газети, –

публіка [4, с. 229]. Кожному типу комунікації відповідає особливий тип лідера – вождь, політик, публіцист, актор [6, с. 37].

До речі, зустрічаються й інші назви соціальної спільноти (зокрема у масовій комунікації) у якості реципієнта за класичною схемою Г. Лассуела: „аудиторія” як збиральний термін на позначення „реципієнтів” та „громадськість” (велика і дуже розпорошена спільнота). Ці терміни викликають чимало дискусій, адже є абстрактними, а явище, які вони відображають, – різноманітне і таке, що постійно змінюється.

Зміст концепту політичної комунікації можуть певним чином збагатити, на наш погляд, і історичні моделі зв'язків з громадськістю. Так, С. Кутліп, А. Сентер, Дж. Брум виділили чотири такі моделі:

1) з середини 19 ст. – модель реклами – однобічний, маніпуляторський підхід передавання інформації;

2) з початку 20 ст. – модель суспільної інформації – розповсюдження інформації в суспільстві, що стосується мети тієї чи іншої організації; велика увага приділяється об'єктивності повідомлення, проте характеризується однобічністю процесу комунікації;

3) з 1920 р. – двобічна асиметрична модель – базується на вивченні установок реципієнта з метою їх зміни; має пропагандистський, маніпуляторський характер;

4) з середини 20 ст. – двостороння симетрична модель – базується на принципах взаєморозуміння і партнерства з об'єктом впливу, характеризується максимальним врахуванням інтересів і мотивації об'єкта, посиленням етичного аспекту у взаємодії [6, с. 19].

Остання модель, як і відкриття зворотного зв'язку, спрямували увагу науковців на те, що в сучасному суспільстві змінюється рушійна сила соціальних змін – поруч з економічною великої ваги набуває інформаційна сфера. Особливо це проявляється в умовах інформаційного суспільства, коли влада у відносинах з суспільством, з іншими державами замінює прямий тиск і насильство технологіями маніпулятивного впливу. Ці процеси мобілізують нове покоління лідерів (лідерів-інтелектуалів), нову якість влади, використання нових засобів (каналів передавання інформації) і відповідно актуалізують питання захисту населення від маніпулятивних впливів.

Сучасна політична комунікація характеризується медійним характером, нині активно використовуються різні медіа-засоби, створюється медійне середовище тощо. Ці явища і процеси досліджуються і описуються науковцями і, на наш погляд, розширюють уявлення про політичну комунікацію. Серед здобутків дослідників можна вважати і створення чотирьох теоретичних моделей комунікації: модель передавання; експресивна модель; публічна модель і рецепційна модель. Усі вони є удосконаленням вищезгаданої моделі Г. Лассуела, проте більше адаптовані до сучасних реалій. Стисло охарактеризуємо їх.

1) Модель передавання – базується на удосконаленні ролі „комунікатора”: масові комунікатори зазвичай не продукують „повідомлень” або комунікації; вони пропонують власну добірку новин, інформації або надають доступ до поглядів і голосів декого з тих, хто хоче поспілкуватись з широким загалом. В цілому комунікація виглядає так: 1) події й голоси в суспільстві; 2) роль каналу / комунікатора; 3) повідомлення; 4) сприймач (автори – Вестлі, Мак-Лін). Ця модель применшує механічність простого, лінійного передавання інформації.

2) Експресивна модель – спрямована на виклик спільного розуміння і емоцій, на „презентацію спільних переконань” (автор – Дж. Кері); будується на використанні символів і асоціацій, які існують в культурі; використанні ритуальних символів – культурних цінностей, переконливих цінностей, традицій.

3) Публічна модель (або комунікація як видовище) – заснована на ідеї привернути увагу до події, лідера, тобто привернути візуальну та слухову увагу аудиторії.

4) Рецепційна модель – уточнення „реципієнта”, аудиторії; базується на принципах структуралізму та семіології – повідомлення складається зі знаків, що мають денотативне та конотативне значення. Комунікатори закодовують інформацію, а реципієнти розкодовують її (автор моделі – С. Гол). Повідомлення кодується за допомогою символізації. (у політичному просторі це відбувається за допомогою міфу, релігії, ідеології, політичної реклами). Спосіб кодування та розкодування повідомлення (сприйняття інформації саме так, як його хотів донести суб’єкт) аудиторією залежить від типів символізації, які існують в данному суспільстві. Ефект політичної комунікації залежить від співпадиння способів символізації в кодуванні та розкодуванні повідомлення. Тобто, для правильного розуміння інформації, система символів комунікатора має співпадати з системою символів реципієнта. Ефективність політичної комунікації багато в чому залежить й від правильності обраного методу кодування, зокрема від точності форм усталених жанрів, що мають значеннєву вартість для аудиторії [3, с. 59-65].

Очевидно, що модель комунікації Г. Лассуела містить складові комунікації політичної: комунікатор; повідомлення; канал передачі повідомлення; реципієнт як отримувач повідомлення (об’єкт комунікації); ефективність прийому повідомлення (результат комунікації). Проте виокремлені вище уточнення дозволяють виділити її особливості, які виявляються у наступному.

Широкий спектр суб’єктів. Суб’єктами політичної комунікації є громадяни, групи, політичні інститути і політичні актори (зовнішні і внутрішні), виборці, формальні і неформальні групи, об’єднання громадян, громадські організації, об’єднання і рухи, політичні партії, лобістські структури, органи державної влади і місцевого самоврядування, регіональні, міждержавні і міжнародні організації.

Зміна місця комунікатора і реципієнта. Особливістю політичної комунікації є те, що напрям комунікативної дії може змінюватися в залежності від ситуації і суб'єкт та об'єкт можуть мінятися містами. Наприклад, комунікація в системі владних відносин може відбуватись в напрямку від органів державної влади (суб'єкт) до політичних партій (об'єкт), тоді як ініціатором комунікації на парламентських виборах є політична партія і її об'єктом виступає виборець).

Рівні політичної комунікації. Розрізняють рівні політичної комунікації: горизонтальний та вертикальний. Горизонтальна політична комунікація – взаємодія між приблизно рівними інституційними компонентами чи соціальними акторами (наприклад, між групами еліт). А вертикальна політична комунікація передбачає відносини між різними ієрархічними рівнями макрополітичної структури (наприклад, між елітою та масами, між урядом, парламентом чи партіями, з одного боку, і пересічними громадянами, виборцями з іншого) [6, с. 65]. При цьому зворотній зв'язок, який є необхідним при вертикальній комунікації – це форми голосування на виборах, референдумах; опитування громадської думки тощо.

Крім лінійної структури Г. Лассуела, для аналізу політичної комунікації можна використати структуру інформаційно-комунікаційних процесів, автором якої є Дж. Томсон. Вчений пропонує виділяти такі рівні: семантичний (використання знаково-мовних форм, за допомогою яких може відбутися чи не відбутися процес комунікації при взаємному обміні інформацією), технічний (використання технічних засобів) та інфлуєтальний (ступінь впливу інформації на свідомість людини).

Окреслені рівні комунікації можна використати для аналізу ефективності політичної комунікації на кожному з них. Так, семантичний рівень пов'язаний з формуванням політичних текстів, промов, звернень до громадян. Якщо зміст такого повідомлення занадто теоретизований, включає багато незрозумілих для пересічних громадян термінів, іншомовних слів, то це може викликати не комунікативний ефект, а навпаки викликати комунікаційний вакуум у відносинах влади та населення. Інформація, що подається владними структурами, повинна згладити протиріччя між спеціалізованими і неспеціалізованими споживачами такої інформації – мітити такі мовні форми, які полегшували б сприйняття її змісту з боку населення. Ця інформація має бути лінгвістично різноманітною і водночас семантично цілісною. Технічний рівень інформаційно-комунікативного процесу розкриває наявність інструментів і засобів зберігання і передавання політичної інформації (ЗМІ, ЗМК, сучасні ІТ-технології). Ефективність політичної комунікації багато в чому залежить від та інфлуєтального рівня. Важливими чинниками на цьому рівні є адресність передавання інформації (врахування особливостей аудиторії; інформація повинна відповідати умовам соціального середовища, діючим традиціям і звичаям, стереотипам і звичкам); забезпечення єдності змістовного і часового параметрів інформаційного повідомлення, не

підмінюючи реальність надуманими політичними образами. Враховуючи зазначені умови, політична комунікація сприятиме встановленню активної і розумної співпраці між владою та населенням.

У демократичному суспільстві комунікація є ефективною, якщо вона не тільки є технічно сучасною, інтерактивною, двосторонньою, але й відповідає іншим демократичним вимогам – таким, як правовий і моральний контроль суспільства над діяльністю ЗМІ, забезпечення справжнього плюралізму думок, прямий контакт між відправниками й одержувачами інформації, децентралізація інформаційних каналів, повага до свободи слова й конфіденційності приватного життя. Така ефективність безпосередньо залежить від низки умов: політичні (партійна система, виборча система, політична культура, зміст і характер політичних подій і проблем); історичні (тенденції часу, суспільна і історична пам'ять); суспільні (насиченість подій суспільного життя – спорт, культура, свята, канікули тощо); організаційні (фінанси, структура партії/організації, партійне членство); характер і технічні можливості комунікаційного простору (організаційна структура ЗМІ, журналістика, вплив і участь спілок, профспілок, церкви). Щодо останнього, то в умовах інформаційного суспільства політична комунікація набуває теж унікальних властивостей – відбувається комунікація між образами, трансльованими за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Політична комунікація набуває властивості віртуальності, симуляції, міфологізації й медіатизації, а політичне життя набуває ознак імітаційності, театралізації, ілюзорності. Водночас імітація політики не свідчить про відсутність політичного життя як такого, йдеться винятково про його медійне відбиття. До суб'єктів політичної комунікації в інформаційному суспільстві додаються нові – політичні інтернет-комунікатори, посилюється значення зворотного зв'язку – відбувається інтерактивний обмін інформацією. В цілому, ланки комунікаційного процесу зберігаються – комунікаційні канали й технічні способи обміну, виробництва, інформування та здійснення зворотного зв'язку, але відзначаються посиленням вдосконалення технічного рівня і витонченістю інфлуєнтального (управління мотивацією людини). При цьому політичні сили, не представлені в засобах масової комунікації, фактично виключаються з політичної комунікації і, отже, громадського життя.

Підсумовуючи, варто підкреслити міждисциплінарний характер змісту поняття комунікації, а також те, що дослідження феномену комунікації постійно продукує наповнення попередніх розробок і ідей.

Політична комунікація має спільне з загальним процесом комунікації, але й має особливості: пронизує усі рівні комунікації – від внутрішньо особистісного й до глобального; кожна політична система створює власну мережу політичної комунікації відповідно до своїх можливостей; існує безпосередній зв'язок між рівнем економічного розвитку суспільства та рівнем розвитку структур політичної комунікації – останній обумовлюється як технічним рівнем передавання інформації, так і

базовою ідеологією політичної системи; характер політичної комунікації в суспільстві, рівень її розвитку визначаються рівнем загальної та політичної культури суспільства, опосередковуються їх цінностями й нормами. Процес політичної комунікації є безперервним, проте його активізація спостерігається у виборчий період, коли застосовуються найрізноманітніші шляхи впливу на електорат з метою завоювання його прихильності; політична комунікація здійснюється через ЗМІ, політично організовані утворення і неформальні канали.

Особливістю розвитку сучасної політичної сфери можна назвати активне проникнення до неї принципів технологічного функціонування, що стандартизують, уніфікують та систематизують політичні процеси й відносини. Зазначений вплив відображається у сфері політичної комунікації. Швидке удосконалення технічних засобів передавання інформації призводить до перенесення центру політичної взаємодії у сферу діяльності електронних мас-медіа, що супроводжується комерціалізацією, театралізованістю, тяжінням до сенсаційності та перекручення фактів та загалом ірраціоналізує політичний світ. Ці явища актуалізують наукові пошуки і виступають предметом подальшого вивчення політичної комунікації.

Література:

1. **Грачев М. Н.** Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития / М. Н. Грачев. – М. : Прометей, 2004. – 328 с.
2. **Косенко Ю. В.** Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / Ю. В. Косенко. – Суми : Сумський державний університет, 2011. – 187 с.
3. **Мак-Квейл Д.** Теорія масової комунікації / переклади з англ. О. Вольна, Г. Сташків / Д. Мак-Квейл. – Львів : Літопис, 2010. – 538 с.
4. **Московичи С.** Век толп : Исторический трактат по психологии масс / Пер. с франц. / С. Московичи. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1996. – 480 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К. : Генеза. – 1997. – 395 с.
6. Связи с общественностью в политике и государственном управлении / Под общ. ред. д-ра филос. наук, проф. В. С. Комаровского. – М. : Издательство РАГС, 2001. – 520 с.
7. **Соловьев А. И.** Политическая коммуникация как особый тип информационно-коммуникативных обменов / А. И. Соловьев // ПОЛИС. – 2002. – № 3. – С. 5–17.
8. **Schwartzberg R.-J.** Sociology Politique / R.-J. Schwartzberg. – P., 1988. – P. 42.

УДК 324

Проблема національної самосвідомості (на прикладі політичної реклами)

Юлія Кривобок,

кандидат філологічних наук,

завідувач відділу моніторингу соціальних процесів

Центру перспективних соціальних досліджень

Міністерства соціальної політики України та НАН України

У статті розглядається питання національної самосвідомості українців, зокрема її ціннісного аспекту. Проаналізовані різні підходи до визначення поняття національної самосвідомості, класифіковано ключові цінності, до яких звертаються українські політики з метою впливу на електорат.

Ключові слова: національна самосвідомість, політична реклама, цінності.

The article deals with the problem of national self-consciousness of Ukrainians, particularly its values' aspect. It is analyzed different approaches to the definition of the notion „national self-consciousness”, it is classified key values to which apply Ukrainian politicians with a purpose to influence electorate.

Keywords: national self-consciousness, political advertisement, values.

В статье рассматривается вопрос национального самосознания украинцев, в частности, его ценностного аспекта. Проанализированы разные подходы к определению понятия национального самосознания, классифицируются ключевые ценности, к которым обращаются украинские политики с целью влияния на электорат.

Ключевые слова: национальное самосознание, политическая реклама, ценности.

Постановка проблеми. Історичний період ХХ–початку ХХІ ст. характеризується посиленням світових глобалізаційних процесів, що полягають як у економічній інтеграції, так і в активізації міжкультурної взаємодії. Такі тенденції породжують зацікавленість сучасних науковців питанням визначення понять етнічної та національної самосвідомості, а також проблемою формування і розвитку національної самосвідомості українського народу. Актуальність даного питання викликана нагальними

потребами державотворчих процесів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення та співвідношення понять „національна свідомість”, „національна самоідентифікація”, „національна самосвідомість” та „національна ідентичність” давно перебувають у колі інтересів сучасної науки. Визначенням сутності цих понять та темою формування етнічної та національної самосвідомості різних народів займалися такі вчені як Е. Александренков, Н. Гончарова, Л. Дробіжева, Д. Ліхачов, В. Мавродін, О. Савицька, В. Сєдов та ін. Вони зосереджують свої зусилля на визначенні теоретичних засад поняття національної самовідомості, відрізняючи його від поняття „етнічна самосвідомість”, оскільки такі спільноти, як етнос і нація, значно відрізняються одна від одної (хоча в структурі як етнічної, так і національної самосвідомості процеси самопізнання, самоосмислення, самоусвідомлення і самовизначення нерозривно поєднані [1]). Серед вітчизняних науковців, які займалися дослідженням теоретичних аспектів національної самосвідомості та специфіки національної самосвідомості українців, слід виділити таких учених як В. Бородінов, М. Вівчарик, Й. Вирост, О. Забужко, О. Картунов, І. Кресіна, В. Лісовський, М. Махній, Л. Остапчук, Ю. Римаренко, А. Фартушний, Л. Шкляр, О. Шморгун, М. Шульга, А. Черненко та ін. Вони фокусують свою увагу на дослідженні процесу формування національної самосвідомості, зазначаючи, що ключовим елементом самосвідомості нації є національна ідея. Значна частина досліджень присвячена соціально-філософському аналізу національної самосвідомості. Незважаючи на численні наукові праці з цієї тематики, спостерігається брак досліджень прояву національної самосвідомості українського народу в різних аспектах суспільного життя.

Мета дослідження. У світлі останніх політичних подій в Україні – майбутні вибори до Верховної Ради – доцільно визначити специфіку національної самосвідомості українців на прикладі політичної реклами, яка застосовувалася в ході парламентських та президентських передвиборчих кампаній 2003–2012 рр., що й визначає мету даного дослідження.

Виклад основного змісту. Як зазначає С. Бойко, нації виникають в результаті тривалих процесів вироблення зв'язків між потенційними членами, шляхом розвитку соціальної комунікації та соціальної мобільності, індустріальної трансформації феодальної системи, перетворення підданих і васалів на вільних громадян [1]. Етнічна самосвідомість як усвідомлення народом власної духовної сутності, власного місця в системі взаємодії з іншими народами, своєї ролі в історії людства, а також свого права на вільне незалежне існування [2], виступає показником консолідації етносу, що виникає в результаті етнооб'єднувальних процесів.

У свою чергу, національну самосвідомість можна охарактеризувати як сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості

життєдіяльності націй та етносів [3]. Формування національної самосвідомості пов'язане з виникненням національних держав, коли панівні класи зверталися до широких верств населення, запроваджуючи ідеї „історичної місії”, „національного визволення”, „національних інтересів”, збуджуючи почуття патріотизму у населення з метою його соціальної мобілізації [4]. Отже, виникнення національної самосвідомості обумовлене політичними, економічними та соціальними процесами у суспільстві певної історичної доби. Визначальними факторами для утворення нації є наявність спільного ринку та власної державності.

Формування української етнічної нації відбувалося протягом XVI–XIX ст. Цей час характеризується визвольною боротьбою за відновлення власної державності, формуванням національної мови та культури. Тоді ж уперше була сформульована національна ідея, почали розвиватися капіталістичні, ринкові, соціально-економічні відносини, які пізніше сформували загальнонаціональний ринок і зумовили систематичний обмін інформацією.

Як зауважують більшість учених, мотиваційно-смысловим „ядром”, центральним елементом національної самосвідомості є національна ідентичність [1]. Відповідно до поглядів українського вченого І. Кресіної, національна самосвідомість передбачає усвідомлення державно-політичної, громадянсько-територіальної спільності, духовної єдності, етнічної та історичної спорідненості, психологічної та культурної самобутності й неповторності, вона є усвідомленням спільнотою або людиною своєї національної та етнічної приналежності, спільності історичної долі, специфічності геополітичних, культурних, соціальних та історичних чинників [5, с. 87]. Отже, як бачимо, національна самосвідомість не зводиться до проблеми самоідентифікації, існує ще й ціннісний аспект – свідоме самовизначення індивіда щодо цінностей своєї культури, що відбувається на особистісному рівні. Слід зауважити, що для етнічних спільнот найбільш важливою є нормативна функція цінностей, оскільки цінності є фундаментальними нормами, в яких виявляється особлива значущість певних матеріальних та духовних благ для існування й розвитку племені, етносу, нації, що забезпечує єдність і цілісність цих спільнот [1].

Проаналізуємо ціннісний аспект національної самосвідомості українців, який знаходить своє відображення у рекламних текстах під час передвиборчих кампаній 2003–2012 рр. Насамперед, варто зазначити, що політична реклама є невід'ємною частиною політичного маркетингу, що використовується суб'єктами політичного процесу з метою впливу на електорат. Складність здійснення маніпулювання думкою суспільства полягає у тому, що аудиторія вибірково ставиться до інформації, що пропонується у друкованому виданні, і сприймає лише ту її частку, що відповідає її переконанням [6]. Необхідність звернення до електорату, розширеного відповідно до ряду критеріїв (вік, ґендерна приналежність,

рівень освіти, соціальний статус, рівень матеріального забезпечення, віросповідання та ін.), вимагає пошуку ключових понять, які адекватно розуміються та сприймаються усіма особами, на яких поширюється вплив. Такими поняттями у політичній рекламі якраз і виступають різного роду цінності, головним призначенням яких, як зауважує Н. Арутюнова, є „не повідомлення фактів, а здійснення впливу” [7, с. 181]. Отже, на глибинному, підсвідомому рівні саме цінності лежать в основі прийняття рішень, відбору фактів та ін. Саме вони зрештою керують поведінкою людей і здатні спрямувати вибір електорату в належному напрямку. Визначаючи ключові поняття, до яких апелюють політики, можна стверджувати, що рекламні тексти відображують систему цінностей тієї чи іншої нації, що дає підстави розглядати політичну рекламу як прояв національної самосвідомості.

Розглянемо цінності, до яких звертаються українські політики під час передвиборчих кампаній з метою отримання голосів виборців. Цінності, які використовуються у політичній рекламі, можна умовно об'єднати у три групи: 1) національно-специфічні; 2) політичні; 3) загальнолюдські моральні цінності [8, с. 106].

До першої групи передусім належить поняття національної гідності. Зважаючи на трагічність історії України, яка перебувала під владою кількох держав, враховуючи стереотип „молодшої сестри”, який існував за часів Радянського Союзу, ця проблема особливо гостро стоїть перед українською нацією. Нині, з метою побороти „комплекс меншовартості”, що сформувався в українському суспільстві протягом останніх століть, українські політики апелюють до патріотичних почуттів виборців: „Виробляй українське” (Блок Костенка–Плюща, 2003 р.); „Я буду зеленеть, щоб потом за Україну не краснеть” (Партія зелених, 2003 р.).

Крім того, серед національно-специфічних концептів слід виділити цінності, що апелюють до „спільності історичної долі” (згідно з вищезазначеною концепцією І. Кресіної [5]), до нещодавніх подій історії незалежної України: „Не зрадь Майдан!” (НУНС, 2006 р.), „Зробила тоді, зробить і зараз” (БЮТ, 2007 р.) та ін.

Політичні цінності, до яких звертаються у рекламі, обумовлюються часовим фактором: і етнос, і нація постійно перебувають у стані самоусвідомлення, процеси колективного самоусвідомлення залежать від зміни соціально-економічної або культурно-історичної ситуації, від зміни оточення, геополітичної ролі нації. Оскільки процес такого самоусвідомлення є безперервним, колективна самосвідомість народу в різні періоди фокусується переважно навколо домінуючих на той час ідей та цінностей, які мають власну специфіку та суспільно-історичний характер [1]. Крім того, апелювання до тих чи інших політичних цінностей пов'язане з особливостями національного характеру українців, дослідженням якого займалися такі науковці як Б. Глотов, П. Гнатенко, Д. Донцов, О. Корх, В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький, І. Огієнко, Д. Чижевський, В. Янів та ін. Так, відповідно до поглядів В. Яніва, українець –

це інтровертована людина із сильним відчуттям свого „Я” та бажанням самовияву назовні, що засвідчує приналежність українського народу до індивідуалістичного культурного типу [9, с. 8–9]. Л. Остапчук відзначає таку рису національного характеру як підвищене відчуття гідності, що супроводжується несприйняттям будь-яких обмежень особистої свободи, небажанням коритися волі іншого [10, с. 278], що має історичне підґрунтя – панування тоталітарного режиму, століття роздробленості та неволі, заборони на все „українське”.

Усе вищезазначене обумовлює актуальність таких аксіологем в українській політичній рекламі як: свобода („Я відчула, що таке свобода. Я не зможу жити без неї” – НУНС, 2006 р.); народовладдя („Влада повинна служити народу, а не олігархам” – Блок Н. Вітренко, 2003 р.; „Люди будуть жити краще, якщо влада працюватиме на них” – НДП, 2003 р.; „Вернем страну народу!” – КПУ, 2012 р.), єдність („Разом переможемо!” – НУНС, 2007 р.; „Ми об’єдналися заради Батьківщини!” – Об’єднана опозиція, 2012 р.). Втомившись від невизначеності, прагнучи до детермінування вектору подальшого розвитку [11], особливого значення для української нації набуває концепт „стабільність” („Руїну подолано, стабільність досягнуто!”, „Від стабільності – до добробуту!” – Партія регіонів, 2012 р.).

Загальнолюдські моральні цінності у картині світу українців представлені переважно такими поняттями як справедливість („Справедливість є. За неї варто боротися” – БЮТ, 2007 р.; „Прагнеш справедливості? Приєднуйся!” – „Батьківщина”, 2010 р.; „Справедлива держава, чесна влада, гідне життя” – Об’єднана опозиція, 2012 р.); чесність („За Вітренко. Вона чесна” – Блок Н. Вітренко, 2003 р.); щирість („Політика може бути щирою!” – партія В. Кличка „Удар”, 2012 р.); професіоналізм („Ми – команда професіоналів” – СПУ, 2003 р.); розвиток („Головне, щоб ми могли зростати в усіх відношеннях” – „Відродження”, 2003 р.); порядок („Завтра ми забезпечимо порядок” – СПУ, 2003 р.); а також повага, любов до Батьківщини („Партій багато, Батьківщина одна” – БЮТ, 2010 р.) та ін. Поняття такого роду фігурують у рекламі багатьох країн, тому вони є універсальними і не втрачають своєї актуальності у будь-який час.

Висновки. Категорія національної самосвідомості є ціннісною за своєю природою і змістом, адже вона полягає у свідомому самовизначенні нації щодо цінностей своєї культури. Політична реклама як продукт комунікативної діяльності, що існує в межах певного культурного простору, має орієнтуватися на ті цінності, у площині яких перебуває і функціонує. Результати дослідження українських текстів політичної реклами дозволяють говорити про їх аксіологічний характер, що виражається у вживанні концептів, які належать до категорій національно-специфічних, політичних та загальнолюдських моральних цінностей. Ця властивість і є базовим компонентом, що визначає поведінку електорату у ході виборчого процесу.

Література:

1. **Бойко С. М.** Теоретико-методологічні засади дослідження національної самосвідомості українського народу / С. М. Бойко // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2005. – № 45. – С. 12–18.
2. **Костомаров Н. И.** Две русские народности / Н. И. Костомаров. – Киев – Харьков : Майдан, 1991. – 72 с.
3. **Савицька О. В.** Етнопсихологія: Навч. посібник / О. В. Савицька, Л. М. Співак. – К. : Каравела, 2011. – 264 с.
4. **Александренков Э. Г.** „Этническое самосознание” или „этническая идентичность”? / Э. Г. Александренков // Этнографическое обозрение. – 1996. – № 3. – С. 13–22.
5. **Кресіна І.** Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітичний аналіз: монографія / І. Кресіна. – К. : Вища школа, 1998. – 390 с.
6. **Мельник Г. С.** Mass-Media: Психологические процессы и эффекты / Г. С. Мельник. – СПб. : Изд-во СПбУ, 1996. – 420 с.
7. **Арутюнова Н. Д.** Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
8. **Кривобок Ю. В.** Політична реклама у французьких засобах масової інформації: прагмакомунікативний та жанровий аспекти: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Кривобок Юлія Віталіївна. – К., 2007. – 261 с.
9. **Янів В.** Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – Мюнхен : Український вільний університет, 1993. – 218 с.
10. **Остапчук Л.** Національна свідомість і техногенне суспільство / Л. Остапчук // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – 2002. – Вип. 4. – С. 277–281.
11. **Буяшенко В.** Національна самосвідомість українців: проблема самоідентифікації / В. Буяшенко. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://yarosch.mylivepage.com/wiki/1325/385>

УДК 32.019.5

Інтереси в категоріальному ряду „потреби” - „інтереси” - „цінності” - „ідеологія”

Сергій Рудницький,

кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри політичних наук Інституту політології та права
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Розглянуто співвідношення інтересів і потреб, інтересів і цінностей, доцільність включення ідеології у категоріальний ряд „потреби” - „інтереси” - „цінності”. Звертається увага на взаємозв’язок інтересів і потреб, на вплив цінностей на інтереси в процесі формування та реалізації потреб людини. Запропоновано виключити ідеологію як безумовне продовження зазначеного категоріального ряду у випадку опису інтересів польської національної меншини в Україні.

Ключові слова: потреби, інтереси, цінності, ідеологія, польська національна меншина в Україні.

The correlation between interests and necessities, interests and values, the expediency of inclusion of the category „ideology” to the categorical seria „necessities” - „interests” - „values,” has been reviewed. The attention is paid to the interrelation between interests and necessities, the impact of values on interests in the process of formation and realization the human necessities. Ideology as an unconditional continuation of this categorical seria in the context of interests description of Polish minority in Ukraine has been suggested to exclude.

Key words: necessities, interests, values, ideology, the Polish minority in Ukraine.

Рассмотрено соотношение интересов и потребностей, интересов и ценностей, целесообразность включения идеологии в категориальный ряд „потребности” - „интересы” - „ценности”. Обращено внимание на взаимосвязь интересов и потребностей, на влияние ценностей на интересы в процессе формирования и реализации потребностей человека. Предложено исключить

ідеологію як безумовне продовження обозначеного категоріального ряду в случае описания интересов польского национального меньшинства на Украине.

Ключевые слова: *потреби, інтереси, цінності, ідеологія, польське національне меншинство на Україні.*

Для України як багатонаціональної держави важливе значення має узгодження інтересів численних етнонаціональних груп з державними інтересами, що актуалізує проблему опису самих інтересів національних меншин, у тому числі польської, що здавна проживала на території України, впливала і, певною мірою, впливає на перебіг суспільно-політичних процесів у нашій державі, на стосунки між Польщею і Україною.

Опис інтересів польської національної меншини актуалізує суто теоретичні питання, пов'язані як із самою категорією „інтерес”, так і з характером її співвідношення з іншими категоріями, які виступають в описі групових інтересів. Аналіз літератури, що стосується проблематики інтересів, зокрема праць В. Сіренка [1], Л. Радченко [2], Д. Александрова [3], А. Здравомислова [4], Н. Коноваленко [5], В. Зубова [6], О. Коляси [7], О. Семченко [8], А. Волинського [9] і багатьох інших, свідчить про те, що існують розбіжності у розумінні характеру співвідношення потреб і інтересів, інтересів і цінностей, місця ідеології у категоріальному ряду, тому метою даної розвідки є аналіз проблеми співвідношення вище зазначених категорій у контексті опису групових інтересів.

Потрібно насамперед вказати на те, що характер співвідношення категорії „інтерес” з іншими залежить великою мірою від розуміння характеру самого інтересу. На сьогодні в українській науці інтерес трактують переважно як діалектичне об'єктивно-суб'єктивне явище (В. Сіренко [1], Л. Радченко [2], В. Зубов [6]), хоча є прихильники як об'єктивного (зокрема, О. Вінник [10]), так і суб'єктивного (зокрема, Д. Щербина [11], Л. Антошкіна [12]) характеру інтересів. Існують також науковці, зокрема Н. Коноваленко [5], які говорять про різні ряди інтересів. Розглянувши у окремій розвідці наукову дискусію між прихильниками різного розуміння характеру інтересів, автор для потреб опису інтересів польської національної меншини прийняв суб'єктивне розуміння інтересів, які формуються на основі потреб. Інтерес спрямований на ті соціальні чи політичні інститути, відносини у суспільстві, від яких залежить отримання блага, що задовольняє потреби суб'єкта, причому автор приймає діалектичний зв'язок інтересу з об'єктивними чинниками, такими як становище суб'єкта у системі суспільних відносин та ін., які, тим не менше, у структуру інтересу не входять. Інтерес має раціональний характер і може реалізовуватися різними шляхами у процесі діяльності як соціального явища.

Прийняття суб'єктивного характеру інтересів актуалізує питання співвідношення інтересів і потреб. Категорії „інтерес” і „потреба” стисло пов'язані між собою, так, на думку А. Здравомислова, вони послідовно розкривають одна одну [4, с. 8, 74-75], мають одну підставу – життєдіяльність суб'єкта [1, с. 27; 7, с. 41; 10, с. 32-33; 2, с. 42], інтереси є похідними від потреб [5, с. 13-14], ґрунтуються на потребі [13, с. 140]. На думку Д. Александрова, характер взаємозв'язку інтересів і потреб у системі філософських категорій було вперше описано І. Кантом („моральний інтерес”) [3, с. 50-51]. Більшість авторів вміщує інтереси у категоріальний ряд „потреби” – „інтереси” – „цінності” [2, с. 51-2; 4, с. 8], хоча дехто представляє його як „потреба” – „інтерес” – „мотив” – „ідея” [6, с. 43-44].

Не входячи у питання потреби як феномену, можна у даній розвідці прийняти визначення потреби як об'єктивної життєвої необхідності суб'єкта, як браку чи відсутності чого-небудь, необхідного для нормального існування живих та соціальних систем [10, с. 32-33]. Категорія „потреба”, на думку Д. Александрова, розкриває відсутність балансу у системі „суб'єкт – середовище”, вказує на протиріччя необхідного і актуального [3, с. 130-132].

Як вже було вище зазначено, взаємозв'язок потреб і інтересів не викликає сумнівів, так само як і відмінність категорій „потреба” і „інтерес”. Розбіжності між авторами, що приймають відмінність категорій, виступають у розуміння характеру цих відмінностей. Так, на думку В. Зубова, поняття „потреба” фіксує невідповідність між внутрішніми та зовнішніми умовами життєдіяльності людини, а поняття „інтерес” фіксує момент усвідомлення цієї невідповідності й спрямовує людську активність на вирішення цих суперечностей (Зуб, с. 43). На думку В. Сіренка, потреба і інтерес мають одну підставу, але потреба виступає як життєво необхідна функція суб'єкта, а інтерес включає в себе дану необхідність не безпосередньо, а як необхідність задоволення потреби суб'єкта [1, с. 27]. На думку В. Муляра, потреби як спонукальна сила активності особистості впливають на неї не прямо, а опосередковано, через призму інтересів [13, с. 140].

Л. Радченко вказала на ряд спільних і відмінних рис між потребами і інтересами. Спільним вона вважає те, потреби і інтереси не існують поза їх носіями; інтереси і потреби спрямовані на певний об'єкт (матеріальні і духовні цінності, соціальні інститути та суспільні відносини, звичаї та порядки). Відмінним між ними є те, що інтереси виступають лише у людини (всі інші живі істоти мають потреби, але не мають інтересів), потреби орієнтовані, перш за все, на предмет їх задоволення, а інтереси спрямовані на ті соціальні інститути, від яких залежить розподіл цінностей і благ, що забезпечують задоволення потреб [2, с. 55-56].

На думку Д. Александрова, категорія „потреба” розкриває відсутність балансу у системі „суб'єкт – середовище”, вказує на протиріччя необхідного і актуального, а категорія „інтерес” позначає ситуативно-

стратегічний вибір суб'єктом такої активності, яка найкраще відновить цей баланс. Інтерес описує різницю між суб'єктивною потребою і можливістю її задоволення, і в цьому контексті дана категорія є винятковою [3, с. 130-132].

Варто звернути увагу на явище багатоманітності інтересів по відношенню до однієї і тієї ж самої потреби. Н. Коноваленко слушно звертає увагу на факт, що інтерес відзначається більшою різноманітністю у порівнянні з потребою [5, с. 15-16]. На думку В. Бернацького, оскільки одна й та ж потреба може бути задоволена за допомогою різних предметів, то на основі однієї потреби можуть формуватися різноманітні інтереси за змістом, характером і спрямованістю [14, с. 61]. Задоволення потреби є життєво важливим для організму (біологічного чи суспільного), тому слушною є думка, що ігнорування інтересів або їх не реалізація приводить до „загибелі” суспільного утворення – носія цих інтересів [15, с. 7; 2, с. 41]. Оскільки інтерес є виявом потреби, то варто погодитися з думкою про те, що виявити потреби, які проявляються у відчуттях, що виступають стимулом до дій після їх декодування (усвідомлення, розуміння) [5, с. 55-56], можна на основі інтересів; у нашому випадку про потреби групи, що не тотожні інтересам, можна говорити на підставі її інтересів, що проявляються у діяльності групи, що артикулюються і транслуються до органів державної влади.

Будучи прихильником суб'єктивістського трактування інтересів, автор не погоджується з твердженням Л. Радченко про те, що інтереси, як і потреби, являють собою особливий рід суспільних відносин [2, с. 55-56]; з думкою О. Коляси, що інтерес є своєрідним функціональним продовженням потреби [7, с. 41] або з думкою Н. Коноваленко про те, що потреба фактично являє собою усвідомлений інтерес [5, с. 57]. Потрібно ще раз наголосити на тому, що інтерес – це не просто усвідомлена потреба, інтерес має множинний характер по відношенню до потреби і може реалізовуватися різними шляхами.

Автор лише частково погоджується з положенням, що виступає у деяких науковців, зокрема А. Здравомислова про те, що потреба і інтерес спрямовані на певний об'єкт – матеріальні і духовні цінності, соціальні інститути і суспільні відносини, звичаї і порядки [4, с. 74-75] і Л. Радченко про те, що інтереси і потреби спрямовані на певний об'єкт (матеріальні і духовні цінності, соціальні інститути та суспільні відносини, звичаї та порядки), при чому потреби переважно спрямовані на предмет їх задоволення, а інтереси переважно спрямовані на ті соціальні інститути, від яких залежить розподіл предметів, цінностей, благ, що забезпечують задоволення потреб [2, с. 55-56]. На нашу думку, потреби не можуть бути спрямовані на соціальні інститути чи відносини, від яких залежить розподіл предметів, цінностей, благ і ресурсів, які забезпечують задоволення потреби – на них спрямовані лише інтереси, і це розрізнення, на думку автора, є важливим для розмежування інтересів і потреб.

Окремого розгляду вимагає проблематика соціального у потребах. У цьому контексті варто звернути увагу на факт, що існування інтересів приймається лише по відношенню до людського суспільства, по відношенню до інших живих істот говориться лише про потреби. Це положення І. Канта про те, що розподіл потреб і інтересів є тотожним поділу живої природи на тваринний світ і людей, тому що у тварин виступають потреби, а людей – потреби і інтереси, стало загальновизнаним [16, с. 306; 1, с. 29; 10, с. 32-33]. Інтереси вважаються притаманними людині з огляду на те, що вона є соціальною істотою – такої думки дотримується В. Бернацький [14, с. 11], О. Вінник вважає інтерес явищем соціального характеру [10, с. 32-33]. Соціальне в інтересах інтерпретується ще й таким чином, що між потребами людини і їх задоволенням стоїть праця як вид діяльності, який характеризується соціальною організацією [4, с. 17]. На думку В. Сіренка, інтерес існує тільки у людському суспільстві, тому що саме тут виступають відношення: тварини, на думку К. Маркса, яку поділяє В. Сіренко, не усвідомлюють відношення між ними [1, с. 30].

На нашу думку, інтереси виступають лише у людському суспільстві не через те, що вони є зв'язком, насамперед з іншими людьми (зв'язок з іншими людьми виступає у процесі реалізації інтересів, який пов'язаний з діяльністю, що має суспільний характер), а тому, що інтерес пов'язаний з усвідомленням потреби, яке має раціональний характер і притаманне лише людині як раціональній істоті.

Тим не менше, про соціальне можна говорити і у випадку потреб. Поминаючи складне питання існування однопорядкових соціальних потреб і соціальних інтересів, що вимагає окремого розгляду, варто погодитися з думкою Н. Кононенко про те, що потреби особистості формуються під впливом її соціального положення, способу життя, духовної культури суспільства, а одна й та сама потреба задовольняється в різних культурах по-різному [5, с. 14, 60-61]. Отже, при описі потреб, на основі яких формується інтерес, потрібно врахувати умови життя, становище суб'єкта у суспільстві, але на відміну від формування потреб, які безпосередньо пов'язані з інтересом (для опису інтересів потрібно встановити, якою потребою він був викликаний), їх задоволення (тобто отримання своєї частини конкретно-предметного чи духовного матеріалу, яким можна задовольнити чи за допомогою якого можна задовольнити потребу [1, с. 19-21]), що теж детермінується соціальним середовищем, опису у контексті розгляду інтересів не вимагає, оскільки інтерес реалізовано, а спосіб задоволення потреб стосується потреб як таких.

Завершуючи розгляд проблематики співвідношення потреб і інтересів, варто згадати про твердження К. Маркса про те, що потреби людини на відміну від потреб тварини безмежні і мають здатність до розширення (закон піднесення потреб) [1, с. 17]. Реалізація інтересу, що призводить до задоволення потреби, формує нову потребу, і відповідно – нові інтереси,

причому потреби людей розвиваються швидше, ніж об'єктивні можливості їх задоволення [17, с. 36-37; 2, с. 42].

Наступною проблемою, яка пов'язана з інтересами, є проблема співвідношення інтересів і цінностей. Як вже говорилося, дослідники, що розглядають дану проблематику, зокрема А. Здравомислов [4, с. 8], Л. Радченко [2, с. 51-2], Н. Коноваленко [5, с. 13-14] та ін. вміщують цінності на кінці категоріального ряду, хоча дехто (наприклад, В. Зубов), категоріальний ряд представляють як „потреба” – „інтерес” – „мотив” – „ідея” [6, с. 43-44]. Цінності розглядають і як феномен, що формується на основі інтересів [4, с. 80; 2, с. 43-44], і як системозапочатковуючий елемент у їх формуванні [7, с. 15].

Обмежений характер даної розвідки не дозволяє представити погляди на співвідношення інтересів і цінностей в історії світової суспільно-політичної думки, тому варто лише зазначити, що на сьогодні поширеними є трактування цінностей і як конкретних, значимих для суб'єкта предметів, що задовольняють його потреби (прагматичний, утилітаристський підхід) і як абстрактних сутностей, що позначають особливу реальність [8, с. 44]. Відповідно, в українській суспільно-політичній думці при розгляді співвідношення інтересів і цінностей теж присутні різні інтерпретації. Так, згадувана вже О. Семченко вважає цінності явищем внутрішнього світу людини: на її думку, цінності (у її випадку – політичні), – це переконання і цілі індивіда чи суспільства, що відбивають в їх свідомості стійку позитивну значимість тих чи інших смислів, принципів і явищ, і виконують роль орієнтирів; це фундаментальні, ментальні утворення, уявлення особистості про ідеальні моделі поведінки і ідеальні кінцеві цілі, уявлення про бажане та необхідне [8, с. 44, 71, 74-75].

Натомість Н. Коноваленко вважає, що під цінністю, як предметом інтересу доцільно розуміти будь-який об'єкт, у тому числі й ідеальний, що має життєво важливе значення для суб'єкта (індивіда, групи, етносу) [5, с. 98].

У контексті розгляду проблематики цінностей і інтересів, а опосередковано – цінностей і потреб, варто звернути увагу на факт, що за В. Сіренка, реалізація задоволення потреб у процесі діяльності спрямована на те, щоб у кінцевому рахунку отримати свою частину конкретно-предметного чи духовного матеріалу, який можна задовольнити чи за допомогою якого можна задовольнити потребу [1, 19-21], а Д. Щербина писав про те, що потреби задовольняються за допомогою благ, причому до них автор відносить не тільки кошти, але й вільний час, здоров'я та ін. [11, с. 30-31].

Визначаючи для потреб опису інтересів польської етнонаціональної групи співвідношення потреб і цінностей, потрібно насамперед сказати, що можна прийняти і утилітаристське, прагматичне розуміння цінності як суб'єкта (ідеального чи реального), за допомогою якого задовольняються потреби, і розуміння цінності як духовного утворення. Звичайно, можна

розуміти під цінністю і явище духовного плану, і матеріального. На нашу думку, доцільно прийняти розуміння цінності як духовного утворення, залишаючи для позначення цінності у утилітаристському, прагматичному розумінні поняття „благо”, що дозволить уникнути непорозумін у процесі опису групових інтересів. Цінність у нашому випадку буде означати переконання групи, її уявлення про ідеальні моделі поведінки і ідеальний стан, який можна описати в термінах „добре”, „погано”, які обумовлюють внутрішні прихильності і пріоритети, впливають на установки і орієнтації групи. Для частки духовного і конкретно-предметного матеріалу, який задовольняє, чи за допомогою якого можна задовольнити потребу, цінності у її прагматичному, утилітаристському значенні, ми будемо вживати поняття „благо”.

Варто погодитися з деякими думками, висловленими українськими науковцями, насамперед про те, що на рівні цінностей відбувається ускладнення стимулів поведінки людини і причин соціальної дії: на перший план висувається не те, що необхідно і без чого не можна існувати (це завдання вирішується на рівні потреб), не те, що корисне з точки зору матеріальних умов (це рівень дії інтересів), а те, що відповідає уявленням про призначення людини і її гідність [4, с. 160-161]. Автор поділяє думку О. Семченко про те, що цінності, що представляють внутрішній світ людини, більш стабільні у порівнянні з потребами і інтересами, хоча проблематичним є представлення автором потреб як явища більш динамічного, ніж інтереси [8, с. 44]; на нашу думку, інтереси більш динамічні, ніж потреби і менш динамічні, ніж цінності. Слушним, на нашу думку, є положення про те, що цінності впливають на вибір можливих варіантів діяльності для задоволення інтересу [3, с. 89; 8, с. 73]. Цінності також мають велике значення у процесі міжособистісних і міжгрупових порівнянь [8, с. 71-72], впливаючи тим самим на оцінку становища групи і, відповідно, на формування її потреб. Варто також прийняти погляд про існування системи цінностей, і відповідно – про їх ієрархію [2, с. 47-48; 5, с. 99], причому потрібно зазначити, що система цінностей змінюється лише в кризові періоди життя, до того ж ці зміни стосуються переважно структури цінностей, внаслідок чого одні цінності стають більш значущими, інші відсуваються на задній план [18, с. 59].

Проблематичним натомість є питання однозначного вміщення цінностей або на початку, або наприкінці категоріального ряду, що, відповідно, робить цінності або похідними від інтересів, або інтереси – похідними від цінностей. На нашу думку, не можна заперечити ані положення про те, що цінності знаходяться на кінці категоріального ряду [2, с. 51-2; 4, с. 8, 80], ані положення про те, що цінності впливають на формування інтересів [7, с. 15, 16]. На нашу думку, цінності пов'язані з інтересами опосередковано, через потреби, і тут вони їм передують, адже оцінка свого становища, яке співвідноситься з ідеальним, формується на основі цінностей. Цінності також пов'язані з інтересами у процесі реалізації інтересу: тут

цінності впливають на оцінку шляхів діяльності, їх припустимість. Тому у процесі опису інтересів групи певне місце має зайняти проблематика цінностей як феномену, який впливає і на формування потреб, і на вибір шляхів діяльності з реалізації інтересу. Безперечним також здається положення про те, що цінності формуються на основі інтересів групи, але ця проблематика стосується цінностей як таких і залишається поза межами даної розвідки.

Врешті, останнім питанням, яке стосується інтересів і з ним пов'язане, є питання співвідношення інтересів і ідеології. Інтереси виступали основою ідеології у марксизмі [3, с. 58] і цю думку поділяли, відповідно, радянські науковці, наприклад, А. Здравомислов [4, с. 74–5]. В дослідженнях сучасних українських вчених положення про зв'язок інтересів і ідеології виступає у В. Зубова, який, здійснюючи соціально-філософський аналіз підприємницького інтересу, говорить про наявність ідеології підприємництва (підприємницької ідеології) як корпоративної ідеології, що виникає на основі корпоративних інтересів [6, с. 56–58]. Інший український дослідник, А. Волинський, розглядаючи у дисертаційному дослідженні політичний процес, зокрема вплив на нього політичного інтересу, також пов'язує інтереси з ідеологією, яка дозволяє згрупувати суспільні інтереси, перетворити їх на чітку програму дій і вивести її на рівень державної діяльності [9, с. 108, 114–116, 124].

На думку інших українських дослідників, ідеологія не є безумовним продовженням інтересів і цінностей. Так, О. Семченко, що розглядала ціннісний вимір функціонування груп політичних інтересів, вважає, що ідеологічний чинник потрібно виключити з числа детермінант виміру їх діяльності [8, с. 64]; Л. Радченко теж не вважає ідеологію безумовним продовженням ряду „потреби” – „інтереси” – „цінності”: інтереси є лише передумовою політичної ідеології, причому об'єктивні політичні інтереси однієї й тієї ж соціальної спільноти припускають різноманітні ідеологічні інтерпретації [2, с. 67, 158–159].

На нашу думку, наявність групових інтересів і групових цінностей не означає безумовного існування відповідної ідеології, оскільки специфічні інтереси групи не настільки розвинуті по відношенню до загальних інтересів, не мають такого обґрунтування, щоб можна було говорити про наявність ідеології як теоретичної політичної свідомості, про наявність ідеології, наприклад, етнонаціональних груп.

Отже, розбіжності у розумінні характеру співвідношення потреб і інтересів, інтересів і цінностей, місця ідеології у категоріальному ряду залежать великою мірою від розуміння характеру інтересу. Автор схиляється до суб'єктивістської трактовки інтересу як усвідомленої потреби, але між потребами і інтересами виступають відмінності, які дозволяють говорити про існування двох різних категорій, оскільки потреба спрямована на благо, яке задовольняє чи за допомогою якої її можна задовольнити, а інтерес – на ті соціальні і політичні інститути, від

яких залежить розподіл цих благ. Інтерес має раціональний, множинний характер по відношенню до потреб, а з огляду на те, що він притаманний лише людині, часто окреслюється як соціальне явище. Проте соціальні чинники виступають і у випадку потреб, адже вони формуються під впливом соціального оточення суб'єкта, яке впливає також на характер і спосіб їх задоволення. Варто відзначити, що враховуючи зв'язок інтересів і потреб, при описі інтересів має знайти своє місце опис потреб, що викликають відповідні інтереси, але задоволення потреб буде стосуватися потреб як таких, і опису інтересів польської групи як явища, що виступає після реалізації інтересів, безпосередньо не стосується.

Інтереси пов'язані з цінностями, під якими автор розуміє явища духовного порядку; для цінностей прагматичного порядку, матеріальних чи духовних предметів, що знаходяться поза межами суб'єкта і задовольняють або за допомогою яких можна задовольнити потреби, автор пропонує використовувати поняття „благо”. Цінності групи, тобто її переконання, уявлення про ідеал, які обумовлюють внутрішні прихильності і пріоритети є більш стабільними у порівнянні з інтересами і потребами. Вони впливають на формування потреб, і в цьому плані передують інтересам, вони також присутні у процесі формування інтересів і виборі шляхів їх реалізації у процесі діяльності. Натомість варто відкинути у випадку групових інтересів поляків України ідеологію як феномен, що на думку деяких дослідників, продовжує категоріальний ряд „інтереси” - „потреби” - „цінності”, оскільки інтереси є лише передумовою політичної ідеології, а не детермінантою її безумовного існування.

Співвідношення інтересів і потреб, інтересів і цінностей, відсутність включення ідеології у категоріальний ряд „інтереси” - „потреби” - „цінності” базується на авторському розумінні інтересів як суб'єктивного явища, може бути верифіковано у процесі здійснення опису інтересів польської національної меншини в Україні. Варто зазначити, що питання існування однопорядкових соціальних потреб і соціальних інтересів є складною проблемою, розгляду якої автор планує присвятити окрему розвідку.

Література:

1. **Сіренко В. Ф.** Інтереси і влада: [Монографія]. / В. Ф. Сіренко. – К. : Оріяни, 2006. – 536 с.
2. **Радченко Л. М.** Політичні інтереси: об'єктивно-суб'єктивна детермінація і механізми реалізації. Дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Л. М. Радченко; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 192 с.
3. **Александров Д. В.** Категорія „інтерес” як об'єкт протосоціологічної і соціологічної рефлексії. Дис... канд. соц. наук: 22.00.01 / Д. В. Александров;

Институт социологии Национальной академии наук Украины. – К., 2009. – 197 с.

4. **Здравомислов А. Г.** Потребности, интересы, ценности : Монография / А. Г. Здравомислов. – М. : Политиздат, 1986. – 223 с.

5. **Коноваленко Н. В.** Потреби та інтереси громадянина України як складова державотворчих процесів сучасного суспільства. Дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Н. В. Коноваленко; АПН України; Інститут вищої освіти. – К., 2007. – 218 с.

6. **Зубов В. О.** Підприємницький інтерес: соціально-філософський аналіз. Дис... канд. філ. наук: 09.00.03 / В. О. Зубов; Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2004. – 182 с.

7. **Коляса О. Я.** Політичний інтерес як спосіб раціоналізації суспільних відносин. Дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / О. Я. Коляса; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2007. – 168 с.

8. **Семченко О. В.** Ціннісний вимір функціонування груп політичних інтересів в Україні. Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О. В. Семченко; Донецький національний університет. – Донецьк, 2007. – 234 с.

9. **Волинський А. К.** Теоретико-методологічні основи аналізу політичного процесу у сучасній політичній науці. Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Волинський А. К.; Міжрегіональна академія управління персоналом. – К., 2006. – 214 с.

10. **Вінник О. М.** Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах. Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / О. М. Вінник. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 631 с.

11. **Щербина Д. В.** Закономірності формування і реалізації економічних інтересів. Дис... канд. ек. наук: 08.01.01 / Д. В. Щербина; Донецький національний університет. – Донецьк, 2006. – 222 с.

12. **Антошкіна Л. І.** Вища освіта в системі суспільних інтересів: [Монографія] / Л. І. Антошкіна; Бердянський ун-т менеджменту і бізнесу. – Донецьк : Юго-Восток, 2008. – 283 с.

13. **Муляр В. І.** Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз) : [Монографія] / В. І. Муляр. – Житомир: ЖІТІ. – 1997. – 214 с.

14. **Бернацкий В. О.** Интерес: познавательная и практическая функции / В. О. Бернацкий. – Томск: Изд-во Томс. ун-та, 1984. – 168 с.

15. **Бернацкий В. О.** О субординации социальных интересов / В. О. Бернацкий // Вестник Московского университета. – Серия 8. Философия. – 1972. – №5. – С. 3-12.

16. **Кант И.** Сочинения : в 6 т. / Иммануил Кант. – М. : Мысль, 1963. – Т.4. – 1965. – 544 с.

17. **Степанян В. В.** Выражение интересов общества и личности в социалистическом праве (механизмы: структура, функционирование) /

В. В. Степанян / Отв. ред. А. С. Пиголкин. – Єреван: Изд-во АН АрмСРСР, 1983. – 157 с.

18. **Злобина О.** Модернізація ціннісної системи та засобів до життя / О. Злобина, В. Тихонович // Суспільна криза і життєві стратегії особистості. – К. : Стилос, 2001. – С. 56–72.

УДК: 32.019.5-057.4

Політичний консультант як суб'єкт політико-технологічної діяльності

Лілія Хорішко,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Запорізького національного університету

Досліджено особливості та складові компоненти політико-технологічної діяльності. Визначено об'єктивні та суб'єктивні фактори впливу на процес реалізації даного виду діяльності. Конкретизовано роль політичного консультанта як суб'єкта політико-технологічної діяльності та представлена загальна технологія здійснення консалтингу в політичній сфері.

Ключові слова: політико-технологічна діяльність, політичний консультант, політична технологія.

The author defines features and components of the political and technological activity. The objective and subjective factors influencing the process of realization of this kind of activity are defined. The author specifies the role of the political consultant as a subject of the political and technological activity and submits the general technology of a consulting realization in the political sphere.

Keywords: political and technological activity, political consultant, political technology.

Определены особенности и составляющие компоненты политико-технологической деятельности. Определены объективные и субъективные факторы, влияющие на процесс реализации данного вида деятельности. Конкретизирована роль политического консультанта как субъекта политико-технологической деятельности и представлена общая технология осуществления консалтинга в политической сфере.

Ключевые слова: политико-технологическая деятельность, политический консультант, политическая технология.

На сучасному етапі розвитку, політична сфера суспільства зазнає постійного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, зростає рівень конкуренції політичних суб'єктів у їх прагненні здобути ту чи іншу позицію в політичному просторі з метою впливу на здобуття, реалізацію та утримання владних повноважень. Це формує необхідність визначення чітких механізмів реагування на дані виклики з метою оптимізації процесів функціонування політичної системи, розробки та практичної реалізації політичних програм. Досягнення політичного результату значною мірою залежить від рівня ефективності взаємодії громадянського суспільства та політичних суб'єктів на основі довіри, взаємопорозуміння. Відповідно, в сучасних умовах політичної дійсності прийняття та успішна реалізація політичних рішень певною мірою залежить від рівня підтримки громадської думки, що також посилює необхідність професіонального підходу до сфери практичного забезпечення політики. Тому, можна говорити про зростання потреби в специфічних знаннях, способах та методах управління політичними процесами, що дозволяють підвищувати ефективність функціонування політичної системи в цілому.

Технологізація політичної діяльності направлена на раціоналізацію політичного простору, пошук політичної стабільності та механізмів адаптації до різноманітних політичних ситуацій. Досить важливою умовою даного процесу можна вважати дотримання чіткої процедури, використання відповідних конкретному етапу способів та методів управління існуючою ситуацією, що сприятиме досягненню поставленої мети. Відповідно, можна говорити про посилення тенденцій професіоналізації політичної сфери, що проявляється в появі спеціалізованих структур та суб'єктів, які здійснюють діяльність на різних рівнях функціонування політичної системи, виробляючи своєрідний інструментарій практичного забезпечення політики та надаючи професійну допомогу політичним суб'єктам з метою оптимізації їх діяльності. Це актуалізує потребу дослідження політичних консультантів як суб'єктів політико-технологічної діяльності. Поставлена мета передбачає реалізацію наступних завдань: визначення особливостей політико-технологічної діяльності, конкретизація ролі політичного консультанта в забезпеченні ефективності практичної реалізації політики.

Окреслена проблематика досить актуальна серед науковців. Сутність, причини виникнення та трансформація політичного консультування як сфери професійної діяльності досить активно представлена в роботах науковців, серед яких Л. Сабато, Р. Гріфітс, Дж. Наполітан, А. Сітніков, О. Морозова. Особливості використання технологічного підходу в політичній діяльності можна знайти в роботах М. Анохіна, Г. Пушкарьової, О. Грішина.

На думку Г. Понтоната та П. Джилла сутність політики як сфери діяльності може бути розкрита в контексті трьох аспектів: підхід до розуміння політичної дійсності; принципи, що лежать в основі даного підходу; засоби, за допомогою яких можна набути здатності контролювати ситуацію. Зміст політичної діяльності може розглядатися як послідовність

наступних етапів: вибір цілей, враховуючи домінуючі в політичній системі цінності; методи досягнення поставлених цілей; особливості політичної ситуації, що здатна обмежувати або надавати певні переваги суб'єкту діяльності; можливість здійснювати моніторинг та контроль діяльності [3]. Відповідно, наявність постановки цілей та пошук методів їх досягнення свідчить про перехід від теоретичного рівня політичної діяльності до практичного. Це дає змогу розглядати політичну діяльність з позицій технологічного підходу, який акцентує увагу на можливостях якісного перетворення соціально-політичних об'єктів, наявності суб'єкта, який володіє необхідними для цього професійними знаннями та здатен реалізовувати складні політичні процеси, шляхом розчленовування їх на систему послідовних взаємозалежних процедур та операцій [1].

Отож, політико-технологічна діяльність – це послідовність взаємодій політичного суб'єкта, який має конкретні цілі та об'єкта впливу, ступінь включеності якого в дану взаємодію обумовлює рівень досягнення поставлених цілей. Виділяють суб'єктивні (розуміння самим суб'єктом змісту діяльності та знання про способи і методи досягнення конкретного результату) та об'єктивні (умови, в яких здійснюється та чи інша діяльність) фактори впливу на динаміку розгортання даного процесу.

До основних об'єктивних факторів слід віднести особливості політичної культури, яка пропонує певні стандарти діяльності, змушуючи всіх учасників політико-технологічної діяльності орієнтуватися на домінуючі в суспільстві цінності та ідеали. Політичні інститути як сукупність певних норм та правил, що регулюють політичні відносини, надаючи при цьому відповідні ролі та формуючи статус політичних суб'єктів, також можна розглядати як фактор впливу. До даних факторів можна віднести час та простір локалізації політико-технологічної діяльності, вплив конкретної політичної ситуації та діяльність політичних конкурентів [5]. Суб'єктивні фактори впливу поділяються на суб'єктивно-соціальні (мотиви, що визначають мету діяльності, способи її досягнення) та суб'єктивно-індивідуальні (особистісно-професійні якості, досвід, відповідність стандартам професійної етики діяльності) [3].

Політичний консультант завжди виступає суб'єктом впливу, оскільки спрямовує свої зусилля на перетворення об'єкта впливу на реального учасника політико-технологічної діяльності з метою зміни його ціннісних орієнтацій, установок, поведінки, що сприяє досягненню відповідних цілей. Взаємодія суб'єкта та об'єкта обумовлюється процесами мотивації (наявність особистісних мотивів та потреб здійснювати ту чи іншу діяльність), комунікації (постійний обмін інформацією з метою конкретизації цілей, завдань, намірів), структуризації (усвідомлення учасниками політико-технологічної діяльності загальних правил гри) [5].

Об'єкт конкретизується в залежності від типу здійснення консалтингового впливу. При політичному консалтингу, орієнтованому на внутрішні перетворення суб'єктів політичної ситуації та її зміну,

об'єктами будуть виступати політичні лідери, організації, інститути. Водночас, орієнтованість в наданні консалтингових послуг стосовно зміни громадської думки про конкретну політичну ситуацію актуалізує також такі об'єкти впливу як різні соціальні групи, яким притаманні неоднорідність та перебування у фокусі уваги інших ініціаторів політико-технологічної діяльності.

Виступаючи активним суб'єктом політико-технологічної діяльності, політичний консультант певною мірою формує простір її здійснення. По-перше, пропонує об'єкту впливу статусно-рольові моделі політичної поведінки, які є доцільними в конкретній політичній ситуації, відповідають інституційно закріпленим правилам та нормам. Так, здійснення консалтингового супроводу виборчої кампанії, вимагає від консультанта побудови унікальної політичної пропозиції, конкретизованої в технологічній схемі досягнення конкретного результату, в якій визначені основні етапи, операції, суб'єкти здійснення діяльності. Запропонована модель діяльності має відповідати нормативно-правовій базі, що регулює виборчий процес, оскільки невідповідність їй може привести до застосування санкцій.

По-друге, політичний консультант виступає носієм знань, цінностей, уявлень щодо можливих способів методів модернізації політичної дійсності. Відповідно, в рамках конкретної політичної системи формується свій національний тип політичного консультування, який відповідає особливостям політичної культури та сформованим в її рамках еталонам політичної діяльності.

По-третє, розвиненість інституту політичного консалтингу створює умови для конкуренції групових та індивідуальних суб'єктів за право представляти інтереси конкретного об'єкта впливу та можливість довести дієвість власної моделі надання консалтингових послуг. Це дозволяє політичному діячу, наприклад, оцінювати якість пропонованих послуг, відповідність їх домінуючим у суспільстві цінностям та його готовність до активної діяльності, що виступає умовою досягнення поставленої мети.

Загалом, політичних консультантів можна розглядати як суб'єктів конкретної політичної ситуації, що надають послуги по забезпеченню функцій політичного консалтингу, направленою на зміну соціально-політичної ситуації. Серед основних виділяють наступні: дослідження та прогнозування політичної ситуації; позиціонування в політичній ситуації; формування та модернізація структур, що можуть виступати суб'єктами політичної ситуації або впливати на неї; оцінювання ефективності проектів; реалізація стратегічних і тактичних планів впливу та реагування на динаміку змін політичної ситуації. Водночас, професійним політичним консультантом можна вважати суб'єкта, який застосовує специфічні, практично зорієнтовані знання в поєднанні з існуючими нормами та стандартами діяльності, отримуючи за це відповідну грошову винагороду [5, 17-19].

Окреслена сфера діяльності ставить ряд вимог до психологічних особливостей особистості консультанта, серед найбільш значущих можна виділити наступні: відповідальність за здійснювану діяльність та її можливі наслідки; готовність та вміння відстоювати власну позицію; усвідомлення потреби постійно вдосконалювати теоретичні знання та практичні вміння; здатність об'єктивно оцінювати політичну ситуацію та виробляти практичні рекомендації, направлені на вирішення проблеми; комунікативність.

Діяльність політичного консультанта має відповідати наступним характеристикам: експертність, тобто високий рівень компетентності та володіння знаннями; креативність, формування нового погляду на проблему та доведення її до клієнта; швидкість реагування на зміну політичної ситуації; лояльність до потреб клієнта; використання у своїй діяльності надійних джерел інформації; наявність теоретичних знань відносно функціонування політичної сфери, знання суміжних сфер діяльності та застосування різних методів дослідження політичної ситуації; дотримання етичних правил та норм консалтингової діяльності; дотримання принципу конфіденційності [2].

Отож, доцільно говорити про формування своєрідної технології діяльності політичного консультанта, яка дозволяє йому здійснювати вплив на процес ініціювання, динаміку протікання та досягнення певного результату на кожному структурному рівні політико-технологічної діяльності: мотиваційно-цільовому (постановка цілей та завдань, забезпечення зацікавленості потенційних клієнтів в їх реалізації); операційно-діяльнісному (вироблення технологій досягнення поставлених цілей); оцінювальний (успішність реалізації запропонованих технологій, рівень досягнення поставленої мети, що обумовлюється професіоналізмом та активністю політичного консультанта) [3].

Технологія політичного консультування може бути представлена у вигляді послідовних дій політичного консультанта, що конкретизуються конкретними операціями та наявністю відповідних ресурсів. Загалом, можна запропонувати наступну процедуру здійснення політичного консалтингу: уточнення сутності проблеми, що є актуальною для об'єкта консалтингу; дослідження проблеми та діагностування політичної ситуації; вироблення рекомендацій, конкретизація політичних технологій, направлених на вирішення існуючих проблем та доведення їх до відома об'єкта консалтингу; консалтинговий супровід діяльності об'єкта в процесі вирішення проблемної ситуації; оцінювання отриманих результатів та аналіз наслідків діяльності, внесення необхідних коректив для вдосконалення запропонованої технології.

Перший етап може обумовлюватися двома сценаріями розвитку подій. По-перше, у політичного суб'єкта виникає потреба впливу на конкретну політичну ситуацію та формування загальної мети передбачуваної політико-технологічної діяльності, що актуалізує

потребу в консалтинговому супроводі. В даному випадку саме клієнт ініціює співробітництво, пропонуючи консультанту план дій. Відповідно основним завданням політичного консультанта є допомога потенційному клієнту в чіткому формулюванні цілей та завдань політико-технологічної діяльності, що можуть сприяти вирішенню існуючої проблеми. Водночас, політичний консультант може також виступати ініціатором політико-технологічної діяльності, формуючи пропозиції щодо дослідження існуючої чи прогнозованої проблеми для потенційного клієнта. Саме він формує своєрідний бізнес-план, в якому конкретизує цілі та завдання діяльності, акцентує увагу на перевагах клієнта, які можна отримати в ході співробітництва.

Наступний етап передбачає проведення політичним консультантом низки досліджень, направлених на підвищення ефективності реалізації поставлених цілей і завдань, аналіз складових політичної ситуації (наявні умови політичної дійсності, просторово-часові характеристики політичної ситуації, особливості діючих суб'єктів, актуальність даної ситуації для громадськості, ступінь впливу існуючої проблеми на функціонування політичної системи, аналіз впроваджених рішень) прогнозування її змін, що обумовлює вибір ефективних політичних технологій. Найбільш популярними методами дослідження політичної ситуації та виявлення проблем виступають контент-аналіз, івент-аналіз, когнітивне картування, SWOT-аналіз, соціологічні дослідження.

Процес вироблення практичних рекомендацій вимагає від консультанта чіткої систематизації результатів проведених досліджень з метою конкретизації тенденцій та закономірностей розвитку об'єкта. Значну увагу слід приділити потребам та можливостям визначених суб'єктів політико-технологічної діяльності, їх здатності втілювати на практиці пропоновані рекомендації та за необхідності надати їм допомогу. Практичні рекомендації мають бути відкоректовані виходячи з реалістичності їх реалізації та наявності необхідних для цього ресурсів. Підбір політичних технологій, необхідних для досягнення поставлених цілей, має відповідати наступним вимогам: відповідність цілям діяльності та економічна доцільність використання; чітка процедура застосування; усвідомлення переваг та можливих недоліків при практичній реалізації.

Консалтинговий супровід політико-технологічної діяльності передбачає участь політичного консультанта в коректуванні стратегії та управлінні даним процесом, координації дій команди політичного суб'єкта та залученні при необхідності професіоналів інших сфер діяльності, організації спеціальних подій, забезпеченні психологічної підтримки політичного суб'єкта. Водночас, досить важливим на даному етапі є досягнення взаємопорозуміння між політичним консультантом та об'єктом його впливу. Від рівня професіоналізму консультанта буде залежати його об'єктивність в аналізі зібраної інформації, здатність чітко пояснити клієнту доцільність, переваги та можливі недоліки пропонованих моделей

поведінки чи конкретних політичних технологій. Результативність політико-технологічної діяльності залежить від здатності перетворити об'єкт впливу на активного учасника даного процесу.

На заключному етапі здійснюється оцінювання якості наданих консультантом послуг, що виступає важливим фактором ефективності для клієнта. В сфері надання послуг продукт не тільки безпосередньо надається клієнту, але й виробляється за його активної участі. Відповідно якість послуг наданих політичним консультантом можна оцінити врахувавши наступні фактори: ефективність організації політико-технологічної діяльності; отриманий результат; очікування клієнта [5].

Дієвість запропонованої технології значною мірою залежить від здатності політичного консультанта здійснювати управління комунікацією на всіх етапах політико-технологічної діяльності. Це пояснюється тим, що він позбавлений можливості використовувати примус та силу, адже результат будь-яких дій залежить від партнерської взаємодії з клієнтом. Відповідно, завдання консультанта полягає у визначенні змісту комунікації та направлення на забезпечення реалізації поставлених цілей. Це передбачає наступні напрями роботи: виробництво інформації, вибір каналів передання її реципієнту, отримання зворотного зв'язку, усунення шуму [4].

Отже, ускладнення процесів функціонування політичного простору, підвищення рівня конкуренції політичних суб'єктів актуалізує потребу в наявності спеціальних знань та навичок їх реалізовувати в практичній площині. Відповідно, політичний консультант, будучи носієм даних знань, виступає активним суб'єктом політико-технологічної діяльності. Її ефективність залежить від здатності консультанта досягти взаємодії з об'єктом впливу, перетворивши його на активно діючого суб'єкта. Технологія політичного консультування може розглядатися як сукупність послідовних дій політичного консультанта, що конкретизуються конкретними операціями та наявністю відповідних ресурсів. Її дієвість обумовлюється врахуванням суб'єктивних та об'єктивних факторів і здатністю управляти комунікативним процесом протягом всього періоду реалізації.

Література:

1. **Гришин О. Е.** Государство, общество и прикладная политология: сущность, проблемы и перспективы коммуникации / О. Е. Гришин // Наука и власть: проблемы коммуникаций / Материалы Всероссийской научной конференции, Москва, 2008. – М. : Научный эксперт, 2009. – 456 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [// rusrand.ru/konf1/grishin.pdf](http://rusrand.ru/konf1/grishin.pdf)
2. Как сделать имидж политика / Под ред. Е. Егоровой-Гантман и И. Минтусова. – М. : Центр политического консультирования „Никколо М”,

Наталья Шкурко

1995. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа // <http://socarchive.narod.ru/infochan/nikkolom/books/book2/book2.htm>

3. Политическая психология [учеб. пос.] / Под общей ред. А. Деркача, В. Жукова, Л. Лаптева [Электронный ресурс]. – Режим доступа //

4. **Пушкарёва Г.** Политический менеджмент / Г. Пушкарёва [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.slideshare.net/svvgold/ss-1995599>

5. **Ситников А.** Политический консалтинг [учеб. пособ.] / А. Ситников, И. Огарь, Н. Бахвалова. – М. : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. – 624 с.

УДК 322.348.71

Православие в Якутии: динамика политических трансформаций конфессионального пространства

Наталья Шкурко,

кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры культурологии

Северо-Восточного федерального университета
им. М. К. Аммосова (г. Якутск, Российская Федерация)

(Рецензент:

д. филос. н. А. Новиков)

У статті аналізуються процеси щодо збереження та розвитку традиційного конфесійного простору в найбільшому за територією регіоні Росії - Республіці Саха (Якутія), включаючи історичний і політичний „вихід” на передові позиції конкретних конфесійних установок (православ’я, тенгріанство). Динаміка відносин регіональних влад з Якутській єпархією дозволяє відстежити технології використання релігійного ресурсу в політичному житті республіки.

Ключові слова: релігійний фактор, традиційний конфесійний простір, язичницький світогляд, „нові” релігії, місіонерська діяльність, неоязичництво, тенгріанство, ідеологічна спільність, диференціація за конфесійною ознакою.

In given article is analysed processes on conservation and development traditional religious space in most big on territory

and the most rich region to Russia - a Republic Saha (Yakutiya), including history and political appearance on dominating positions of the concrete religious installation (the orthodoxy, тенгрианство). Track record of the relations ethnic political and ethnic cultural elites with Yakut diocese allows to reveal receiving the use the religious resource in political life of the republic for the reason influences upon potential constituents

Keywords: *religious factor, traditional religious space, pagan worldoutlook, „new age” religions, missionary activity, new paganism, tengrianshitp, ideology generality, division on religious sign.*

В статье анализируются процессы по сохранению и развитию традиционного конфессионального пространства в самом большом по территории и богатейшем регионе России - Республике Саха (Якутия), включая историческое и политическое „выдвижение” на лидирующие позиции конкретных конфессиональных установок (православие, тенгрианство). Динамика отношений региональных властей с Якутской епархией позволяет отследить технологии использования религиозного ресурса в политической жизни республики.

Ключевые слова: *религиозный фактор, традиционное конфессиональное пространство, языческое мировоззрение, „новые” религии, миссионерская деятельность, неоязычество, тенгрианство, идеологическая общность, дифференциация по конфессиональному признаку.*

Феномен „11 сентября”, раскол Сербии, положение на Северном Кавказе убедительно доказывают, что протекающие в религиозной сфере процессы способны существенно изменять политическую обстановку в государствах, самоидентификацию социальных групп и целых народов. Этноконфессиональный фактор обретает особую значимость как инструментальная ценность, которую следует учитывать властям и обществу при реализации программ национальной безопасности страны и региона.

Роль религиозного фактора в расширении геополитического пространства государств и империй исследуется в классических трудах западных (У. Бека, Л. Вольтама, А. Мэхэна, П. Хама, С. Хантингтона, К. Хаусхоффера, Р. Штайнмеца) и российских специалистов (Л. Баширова, М. Мчедлова, С. Рыбакова, Н. Трофимчука, Е. Шестопал). Проблемы конфессиональной безопасности в регионах изучают Н. Балынская, А. Верховский, Ю. Зуев, К. Костюк, М. Мчедлова, А. Нуруллаев, М. Топчиев и др. Анализ причин, обеспечивающих историческое и политическое „выдвижение” на лидирующие позиции в регионах РФ конкретных конфессиональных установок, позволяет изучать процессы

взаимодействия и противодействия между этническими и социальными группами, политическими элитами в религиозном аспекте.

Исторически Якутия имеет репутацию региона конфессиональной толерантности. Православные миссионеры появились здесь в начале XVII века, и к концу XIX столетия более 98% населения Якутии исповедовали с разной долей активности православную веру, благодаря переводческой деятельности св. Иннокентия (Вениаминова) имели возможность слушать церковные службы и читать Евангелие на своем родном языке. По замыслу св. Иннокентия и его ученика епископа Дионисия, православие входило в сознание северных этносов мягко, через двоеверие (поклонение добрым духам земли и плодородия), школьное образование и просветительскую деятельность.

После Октябрьской революции 1917 года, власти в Якутии, как и по всей стране, приложили немало усилий для замены религиозных воззрений идеологическими: были отправлены в лагеря православные священники и якутские шаманы, закрыты церкви, полностью уничтожены церковные книги на якутском языке. В середине 80-х гг. XX века религиозная жизнь ограничивалась деревянной православной церковью на окраине г. Якутска с немногочисленным приходом и деятельностью незарегистрированных религиозных групп евангельских христиан баптистов, пятидесятников. В здании бывшего Градообразующего кафедрального собора Петра и Павла – третьего по старшинству каменного храма Сибири функционировал Якутский драматический театр.

Конечно, школа и идеологические установки советской эпохи подрывали языческое мировоззрение якутов, но православие было выкорчевано сильнее и глубже. К перестройке большинство якутов в религиозном плане пришли с редуцированным языческим мирозерцанием (у всех алаасное прошлое: прочные связи со старшими поколениями, сохранение пластов этнической культуры в деревнях [1, с. 113], тогда как почти 2/3 приехавшего для работы на шахтах и стройках славяноязычного населения расценивали свое пребывание в регионе как временное и заняли пассивную позицию в религиозной жизни социума.

Возрождение традиционного конфессионального пространства в Якутии (православие с элементами язычества) связано с празднованием 1000-летия крещения Руси, принятием Федерального закона „О свободе совести и о религиозных объединениях и прибытием епископа Якутского и Вилюйского Германа (март 1993), получившего в окормление всего три действующих прихода.

Официальной идеологией региона во время первого срока президентства М. Николаева стала „культуризация”, предполагающая ускоренный подъем образования, науки и культуры якутов-саха с целью превращения их в один из наиболее цивилизованных народов мира. Ни в одном регионе РФ в 90-е гг. не уделялось столько внимания и средств строительству школ, педагогическим инновациям, поддержке сельской интеллигенции,

получению молодежью полного среднего образования, выделению грантов для учебы студентов саха за границей. Ведущим идеологом „культивизации” был легендарный писатель Д. Сивцев Суорун Омоллоон, вдохновенно пропагандирующий идею приобщения якутов к европейской культуре через русскую культуру и православие.

В культивизаторском проекте якутских властей приоритетное значение придавалось „духовности” как способности сохранять, развивать и преумножать высокие идеалы культурного наследия предков, и самобытности. Республиканские власти установили публичное проведение национальных праздников, в первую очередь, языческого Нового года Ысыах, приняли „Концепцию развития национальной школы”, в которой значительное число часов отводилось на изучение истории, языка и литературы народа саха, национальной мифологии, традиций, обрядов и религиозно-философских воззрений народа саха. При этом дефиниция „духовность” трактовалась региональными экспертами как светский компонент национальной идеологии, а православие или шаманизм – как собственно религиозное выражение.

Центром поддержки и распространения идеологии культивизации стала Академия духовности, созданная по указу Президента РС (Я) в мае 1996 года в „целях возрождения и дальнейшего совершенствования духовности многонационального народа Саха, сохранения и обогащения его самобытной культуры, наращивания их интеллектуального потенциала”, членом которой наряду с известными в регионе деятелями искусства и науки стал и епископ Герман.

Отношение к православной церкви региональной политической элиты, по мнению автора, носило формально комплиментарный характер и диктовалось не столько ценностными установками первых лиц Республики Саха (Якутия), сколько поиском влиятельных политических союзников в окружении Б. Ельцина (существенный фактор защиты в условиях неустойчивого пакта с др. группами региональной элиты). Так, Никольский кафедральный собор (г. Якутск) был восстановлен из руин на республиканские средства. Но хотя праздничные поздравления епископа Германа публиковались по правительственным каналам, намного больший объем в СМИ занимали публикации и выступления региональных интеллектуалов и лидеров общественных движений по возрождению суверенитета и национальной культуры.

Благодаря активной позиции владыки Германа позиции РПЦ в республике окрепли: возросло число приходов; организовывались воскресные школы и миссионерские экспедиции по северным улусам; прошла масштабная культурно-религиозная акция, посвященная 200-летию со дня рождения Св. Иннокентия, возродились традиции богослужений на якутском языке; 20% новокрещенных составили Саха и представители других народов Севера.

Наталья Шкурко

Во внутрицерковной политике православный лидер был дипломатичен: выступал за сохранение языков и культур народов Севера, осторожно критиковал шаманизм и язычество, был крайне толерантен к коллегам из Академии духовности, которые (исключая Суоруна Омоллона) воспевали традиции и обычаи саха, фактически игнорируя другие составляющие региональной культуры.

Но даже такая толерантная позиция Якутской епархии не смогла предотвратить возникновения неоязычества и раскола региональной интеллигенции по национальному признаку и отношению к западной и русской культуре на два лагеря – культивизаторов и язычников.

Лидер „культивизаторов” Д. Сивцев Суорун Омоллон в своих многочисленных статьях и выступлениях резко критиковал соотечественников за тягу к язычеству и видел в православии единственно возможный путь к национальному возрождению: „...130 лет назад мы стали в один ряд со всеми политически значимыми народами мира, благодаря многолетнему труду русского священника Иннокентия Вениаминова. Терять это завоевание сегодня – по меньшей мере легкомысленно...” [2, с. 9). Он и его единомышленники – высокообразованные служащие, представители интеллектуальной и символической элиты, горожане, ориентированные на европейско-российские ценности, – столкнулись с глухим сопротивлением патриархального сельского населения и с открытым вызовом радикалов – неоязычников.

Идейный лидер неоязычников Л. Афанасьев-Тэрис завоевал сельских саха и часть гуманитарной интеллигенции своей популистской концепцией, что бедственное состояние народов Севера объясняется разрушением глубинных связей между человеком и природой. Будущее этноса он непосредственно связывал с возрождением традиционного якутского образа жизни, менталитета и религиозно-языческой системы ценностей.

Превращение неоязычества во влиятельную региональную политическую силу произошло благодаря этнокультурному обществу „Кут-Сур”, объединившему в своих рядах научных сотрудников Института Гуманитарных исследований Сибирского отделения АН (ИГИ) и Института национальных школ, учителей-энтузиастов „Концепции развития национальной школы” и мигрантов из сел, попавших в некомфортный поликультурный городской социум. Одновременно с „Кут-Сюр” была создана политическая партия „Саха каскэлэ”, которую возглавил поэт-радикал Иван Уххан (Николаев), выступающая за национальную самобытность, государственность и традиционный образ жизни.

Готовясь к выборам на второй срок М. Николаев, стремясь получить поддержку всех политически значимых сил республики, дал обещание реализовать в государственных программах ряд „кэскиловских” требований, связанных с переориентацией культурно-образовательной

политики на „национальные идеалы”, экологию и возрождение традиционных форм хозяйствования. Неоязычники получили места в ГосСобрании Якутии (Ил Тумэн) и стали второй оппозиционной силой парламента после коммунистов (декабрь 1997).

Союз неоязыческих организаций и региональных властей разорван, когда через полгода команда Уххана начала резкую критику избранного на второй срок М. Николаева (настоящий шок в регионе вызвала статья Уххана „Пестрые думы о большом начальнике” в газете „Сахаада”).

Республиканскими СМИ целенаправленно велась пропаганда неоязычества как части самобытной культуры народа саха (пересмотр места северных народов в историко-культурном прогрессе, духовность, „обретение” тайных мест и шаманских знаний). Отсюда поощрение научных исследований в области циркумполярной цивилизации и олонхо, настойчивое сопоставление деятельности Первого Президента РС (Я) с Тыгыном – могущественным тойоном хангаласских якутов, жившим в конце XVI – первой четверти XVII вв., проведение международных конференций по шаманизму и фольклору, строительство в деревнях домов Айыы (центров традиционной веры), находящее позитивный отклик на правительственном уровне.

Стремление региональных властей к экстенсивному расширению контактов с международной общественностью и созданию популистского имиджа „открытого региона”, отсутствие контроля и программы взаимодействия с традиционными конфессиями привело к бесконтрольному проникновению в конфессиональное пространство Якутии как зарубежных „новых” (бахаи, саентологи, АСД, „свидетели Иеговы” и др.) , так и нетрадиционных для данного региона религиозных объединений (салезианской миссии им. Дж. Боско, баптистской, пятидесятнической и новоапостольской церквей), имевших значительную финансовую поддержку из –за рубежа. На начальном этапе для осуществления религиозного трансферта представители новых и нетрадиционных конфессий использовали потенциал диаспор и национально-культурных общин (например, укоренение католиков в Якутии тесно связано с деятельностью общества „Полония”, лютеране сотрудничали с финской, новоапостольцы – с немецкой, баптисты и пятидесятники – с украинской диаспорами).

Республика Саха (Якутия) – самый большой по территории и один из самых уникальных в ресурсном плане субъектов РФ [4, с. 146-147]. И не случайно западные миссионеры создавали свои опорные пункты в густонаселенных и богатых природными ископаемыми улусах (административных районах) с экономически активным населением, развитой транспортной сетью, промышленностью. Так, деятельность католических миссионеров началась с „золотого” Алдана, затем распространилась на крупнейшие города – Якутск и Нерюнгри. Пятидесятники развернули свою деятельность в „алмазном” Мирнинском

улусе, представители церкви „Слово жизни” зарегистрировали религиозную организацию в Якутске, а затем начали интенсивно осваивать паству Томпонского улуса, куда их привлекли не олени пастбища, но уникальное серебряно-никелевое месторождение. Адвентисты Седьмого дня зарегистрировали религиозные организации в гг. Якутске, Нерюнгри и Вилуйске. [3, с. 146-147].

Все миссии и „новые” движения начинали свою деятельность с налаживания контактов с представителями органов власти, СМИ, образовательных и лечебных учреждений, общественных организаций, предлагая кружки по изучению иностранного языка и компьютерной грамотности, семинары по ЗОЖ, помощь в работе с детьми группы риска, и обязательное оказание материальной помощи малообеспеченным семьям (официально каждая пятая сельская семья живет ниже уровня бедности). Во время семинаров обязательно выдавались литература и сертификаты, предлагались для внедрения в содержание образования средних школ республики учебные программы „Духовность”, „Основы культуры ЗОЖ”, „Валеология души и тела”.

С середины 90-х гг. как результат интенсивной миграционной политики и борьбы за передел рынков труда оживляется религиозная деятельность мусульманской уммы. Ислам в Республике Саха (Якутия) – шиитского и суннитского толка – исповедуется мигрантами с Северного Кавказа, Закавказья, Поволжья, Средней Азии. Власти полагали, что это вероучение не привлечет якутян, но практика показала иное, когда пропагандой ислама в учебной среде активно занялся коллектив открывшегося Саха-Турецкого анатолийского колледжа (1993). Позиционировавшее себя как „международное”, учебное заведение имело хорошие материальные условия, компьютерные классы, предлагало изучение престижных предметов – информатики, рыночной экономики, физики на английском языке, и – в перспективе обучение в вузах Турции по льготной цене. Лицей функционировал как пансион, первый 1-ый год обучения отдавался освоению английского и турецкого языков, компьютеру и исламу. За 12-летнюю деятельность колледжа никто из чиновников из Министерства образования РС (Я) и соответствующих структур так не узнали, что учредитель заведения образовательный фонд „Уфук” – один из филиалов пантюкистской организации „Нурджулар”, чья деятельность запрещена в Турции в 2000 году.

Деятельность Саха-турецкого колледжа в г. Якутске и наборы учебных групп (подростки мужского пола) для колледжей Казахстана, Турции привела к появлению достаточно влиятельной группы из молодых юристов, экономистов, предпринимателей, ставших „людьми Книги” и готовых консолидироваться на почве „якутского варианта” ислама.

В 2005 году состоялось открытие первой в регионе мечети в Якутске, за которой последовало строительство в Мирном и Олекминске. Если учесть, что мечеть является не только религиозным, но и деловым центром

жизни мусульманской общины, то вопрос об потребности прибывающих в республику мигрантов из СНГ стать частью регионального сообщества, освоив язык, культуру и особенностей жизни народов Якутии, кажется проблематичным.

На начало 2009 г. по данным Федеральной Регистрационной службы РФ по РС (Я) в регионе действовало в общей сложности 246 религиозных объединений, причем 72% – это нетрадиционные для региона и новые религиозные движения, имеющие центры за рубежом (для сравнения – в начале 90-х годов на территории республики действовали лишь 5 организаций евангельских христиан-баптистов, их численность за 14 лет увеличилась в 36 с лишним раз). Основная часть религиозных объединений сконцентрирована в городах и промышленных районах РС (Я): в Якутске – 45 религиозных объединений, в Алданском районе – 23, в Нерюнгринском районе – 19, Мирнинском – 38 [4, с. 221].

Отсутствие масштабных зарубежных инвестиций в республику, рост этнических и этноконфессиональных конфликтов в др. регионах РФ закрепили в среде региональных политиков мнение, что неконтролируемое распространение „нетрадиционных” верований не только готовит почву для культурной и экономической экспансии (при численности населения РС (Я) менее 1 млн. человек, из которых только 482 тыс. представители титульной нации), но способно существенно изменить существующую политическую ситуацию в регионе.

Четко заявленная уже в первые годы президентства личная позиция В. Путина, связавшего православие с восстанавливаемой государственностью, побудила региональные власти РС (Я) вернуть приоритетность традиционным конфессиям и сократить до минимума прямые контакты с представителями неопротестантских направлений, реализовывавших конфликтную стратегию с привлечением зарубежных правозащитников. На страницах региональных СМИ – русско- и сахаязычных – появляются статьи о событиях религиозной жизни, о деструктивной направленности ряда действующих в республике религиозных объединений (Общества Сознания Кришны, Свидетелей Иеговы, Церкви Муна), действует Общественный „Центр по реабилитации детей и молодежи – жертв тоталитарных религиозных организаций” (рук. Н. Попкова).

В настоящее время Якутская епархия, возглавляемая епископом Романом, насчитывает 48 приходов, которые окормляют 23 священника и 6 диаконов. Функционируют женский и восстанавливается мужской монастырь в г. Якутске. Силами предпринимателей и градообразующих предприятий возведено несколько православных храмов, построено здание духовной семинарии.

Тем не менее, закрепить исторически лидирующее положение среди конфессий республики, православия будет сложно не столько из-за мощных миграционных потоков из традиционно-мусульманских регионов

и активной миссионерской деятельности „новых” религий, сколько из-за развернувшейся в последние 2–3 года мощной пропагандистской кампании тенгрианства – осовремененной реконструкции религиозных воззрений древних монголов и тюрков VI тыс. до н. э. В каноны возрождаемой веры в единого бога-творца Айыы (Тенгри) авторы (Л. Афанасьев-Тэрис, И. Уххан, А. Кривошапкин и В. Атласов) заложили обоснование шаманских обрядов, заповедей „белых” и „черных” дел, идеологию тюркизма [5, с. 240].

Популяризации тенгрианства в регионе способствовал первый якутский художественный фильм „Тайна Чингис Хаана”, дебют в кино министра культуры и духовного развития республики А. Борисова. Мощный акцент на религию, забытую самими тюркскими народами и совершенно не известную европейской публике, обусловил провал „гимна тенгрианству” (при бюджете в 10-миллионнов долларов) в российском прокате и горячий прием в республике. Тема „великого наследия предков” обрела новые доказательства и нового мессию – Чингис Хаана, чья мать – по версии фильма – была представительницей знатного курыканского рода.

В 2010 г. 45 депутатов Государственного Законодательного Собрания Республики Саха Якутия (Ил Тумээн) подписали обращение своего коллеги Романа Дмитриева (первого якутского чемпиона Олимпийских игр 1972 г.) к Президенту РФ Д. Медведеву с призывом включить тенгрианство в список религий, рекомендованных к изучению в рамках предмета „Основы духовно-национальной культуры народов России”.

В 90-е гг. „неоязычники” успешно раскололи региональное сообщество, используя ресурсы Министерства образования и якутскоязычных СМИ. Новая этноконфессиональная дифференциация поддерживается на самом высоком уровне, в т.ч. лично министром культуры и духовного развития РС (Я) А. Борисовым, мощью ресурсов Министерства культуры и духовности РС (Я), Министерства предпринимательства и туризма и рядом информационных сайтов. Активно функционируют тенгрианские сайты, презентацию первого из которых – www.tengry.org, – 29.04.2010 совместно с известными предпринимателями в сфере этнотуризма четой Атласовых проводили представители Министерства по делам предпринимательства, развития туризма и занятости РС (Якутия) и интеллектуалы-эзотерики для „культивирования религии народа саха, сохранившего не только основные традиционные обряды, но и язык, на котором разговаривали люди, тысячелетиями исповедующие культ Неба”.

Несмотря на то, что православные составляют 30% электората, третий Президент РС (Я) Е. Борисов демонстрирует крайнюю сдержанность к проблемам православия, о чем свидетельствует выдача Минюстом РС (Я) свидетельства о государственной регистрации Международному Фонду Исследований Тенгри (МФИТ). Показательно, что возглавляет эту структуру, декларированную как координационный научно-

исследовательский центр, не имеющий научных трудов и ученой степени министр культуры и духовности РС (Я).

Таким образом, в Якутии восстановление РПЦ своего места в конфессиональном пространстве республики – даже при наличии подписанного договора о социальном партнерстве между РПЦ и РС (Я) – идет медленнее, чем других регионах. Предпринимаемые этнополитическими элитами технологии трансформации конфессионального пространства и исторической памяти региона (создание новых социокультурных и политических мифов, лоббирование тенгрианства), интенсивные миграционные потоки из мусульманских регионов, активная деятельность нетрадиционных церквей углубляют дифференциацию населения республики по этноконфессиональному признаку.

Учитывая значимость Республики Саха (Якутия) как самого большого по территории и уникального в ресурсном плане из субъектов РФ, государственным структурам на федеральном и региональном уровнях следует более предметно контролировать религиозную безопасность, так как „потеря контроля над конфессиональным пространством одним субъектом означает его приобретение другим” [6, с. 337].

Литература:

1. **Новиков А. Г.** Менталитет северян в контексте циркумполярной цивилизации: Монография / А. Г. Новиков, А. Г. Пудов. – Якутск: Изд-во Якутского ун-та, 2005. – 178 с.
2. **Омолон Д. К. С.** Защищая традиционное культурное наследие народа саха / Д. К. С. Омолон // Якутия. – 1999. – 25.11. – С.9.
3. **Имаев Т. В.** Природно-ресурсные богатства РС (Я) как компонент экономической безопасности / Т. В. Имаев // Статьи молодых ученых. № 4. – Якутск: ИРЭ, 2004. – С. 146-147.
4. **Балынская Н. Р.** Проблемы трансферта „новых” религий в традиционное конфессиональное пространство Якутии / Н. Р. Балынская, Н. С. Шкурко, С. И. Марайкин // Альманах современной науки и образования (Тамбов). – 2008 - № 6 (13). – Ч.2. – С. 218-222.
5. **Ушницкий В. В.** Феномен тенгрианства как ветви неошаманизма в тюркских республиках / В. В. Ушницкий // Религия в истории народов России и Центральной Азии: материалы Всероссийской с международным участием конференции, посвященной 10-летию кафедры религиоведения и теологии Алтайского госуниверситета / под ред. П. К. Дашковского. – Барнаул: Изд-во Алт. ГУ, 2011. – С. 238 – 242.
6. **Дринова Е. М.** Оппозиция „глобализация – экзистенция” в рамках конфессиональной геополитики / Е. М. Дринова // Человек в современных философских концепциях: материалы 4-ой Международной конференции. – Т. 2. – Волгоград : ВГУ, 2007. – С. 331-337.

Революції у Туреччині та Ірані на тлі трьох Великих європейських революцій

Андрій Павлів,
викладач суспільних дисциплін
Стрийського коледжу
Львівського національного аграрного університету

(Рецензент:
к. іст. н. Л. Шептицька)

Поділ на суспільно-політичні формації застосовується не до людства взагалі, а до окремих мовно-релігійних груп народів. Аналогічно до трьох великих європейських революцій молодотурецька революція (1908 р.) принесла перемогу капіталізму у тюрксько-суннітську групу народів, а революція в Ірані (1978 р.) – для ірансько-шиїтських народів.

Ключові слова: суспільно-політична формація, аналогія, абсолютизм, революція, мовно-релігійна група народів.

The division into the social and political formations is applied not to the humanity in general but to the separate linguistic and religious groups of people. Analogically to the three greatest european revolutions the molodoturetska revolution (1908) has brought the victory of capitalism for the Turkish and Sunnitskyi groups of people and the revolution in Iran (1978) – for the Iranian Shyitskyh nations.

Keywords: social and political formation, capitalism, analogy, absolutism, revolution, linguistic and religious group of peoples.

Деление на общественно-политические формации используется относительно не всего человечества, а отдельных языково-религиозных групп народов. Подобно до троих Великих европейских революций молодотурецкая революция (1908 г.) принесла победу капитализма у тюркско-суннитскую группу народов, а революция в Иране (1978 г.) – для иранско-шиитских народов.

Ключевые слова: общественно-политическая формація, аналогия, абсолютизм, революция, языково-религиозная группа народов.

*Немає бо різниці між юдеєм і греком;
Бо той самий Господь усіх.
Послання до Римлян 10, 12*

У радянській історичній науці був поширеним поділ всесвітньої історії на ряд формацій. За цією періодизацією із початком Великої Англійської буржуазної революції (1640 р.) починається період капіталізму в історії людства. Деякі сумніви вносить Велика Французька буржуазна революція (1789 р.). В. Ленін твердив, що із початком Великої Жовтневої соціалістичної революції людство ввійшло у соціалістичний етап свого розвитку [12, с. 161]. На тлі Російської революції, недооцінюється значення молодотурецької революції (1908 р.), і взагалі дивно якось виглядає Іранська революція (1978 р.), яку частина дослідників вважає буржуазною і багато хто надмірно акцентує на епітеті „ісламська” [3, с. 9-18]. Але ж, по логіці речей, як може після соціалістичної революції відбуватися ще якась буржуазна (капіталістична) революція. Що це – регрес розвитку людства? Дана публікація ставить за мету дати відповіді на ці питання, розплутати клубок протиріч, який виник у формаційному підході до вивчення історії. Для цього ми проаналізуємо Турецьку та Іранську революції.

Турецьку революцію досліджували багато істориків: Ю. Петросян, І. Фадеева, Д. Еремеев, М. Мейер та ін. Серед інших, варто відзначити працю Г. Алієва „Турция в период правления младотурок” [4]. У наш час вийшли переклади праць англійських істориків Кінросс Лорд, К. Фінкель та колективу турецьких дослідників на чолі із Е. Іхсаноглу, в яких також приділено певну увагу молодотурецькій революції. З публікацій останнього часу для досягнення мети нашого дослідження важливою є монографія Н. Кіреєва „Історія Туреччини. XX століття” [10] в якій ми бачимо Турецьку революцію найбільш цілісною, бо простежуємо її передумови, хід та наслідки. Історіографію Іранської революції досліджував В. Максименко. Науковий інтерес представляє праця колективу авторів „Иран. Очерки новейшей истории”, яка доведена тільки до початку 70-х рр. XX ст. [7], публікації С. Агаєва, в яких він розглянув суть, природу Іранської революції, її періодизацію а також життя і діяльність лідера цієї революції – Хомейні [1; 2]. Е. Дорошенко досліджував іранське духовенство та його роль у Ісламській революції. Соціально-економічним аспектам цієї революції присвячено праці З. Арабаджян. Із найновіших робіт слід відзначити працю С. Алієва „Історія Ірану. XX століття” в якій він досліджує суспільно-політичне життя цієї країни минулого століття і звичайно не оминає ключової події його історії т. з. „ісламської революції” [3].

У попередній статті [12] ми доводили, що до т. з. капіталізму кожна група народів об'єднаних за мовною ознакою, із домінуванням певної релігії приходить окремо, а не весь світ разом, і що кожна із трьох революцій Англійська (1640), Французька (1789) та Російська (1917), ознаменувала

собою новий період в історії відповідно англійська – у германських народів, французька – у романських народів, а російська – у слов'янських народів. Здійснюючи порівняльний аналіз трьох великих європейських революцій було вказано на ряд спільних рис притаманних саме їм. На час революцій кожна з цих країн була наймогутнішою серед країн своєї мовної групи. Кожна з цих країн мала багатовіковий період незалежності до революцій. Вказувалося на те, що протестантизм домінує у германських народів, католицизм у романських, а православ'я у слов'ян [12, с. 166]. Для подальшого аналізу візьмемо Туреччину, головну державу тюркських народів, в яких домінує сунітський варіант ісламу та Іран домінуючу державу серед іранських народів, в якій панує шиїзм. Часто ми будемо порівнювати іранців та турків тільки із росіянами, оскільки аналогічні явища у їхньому розвитку є близькими у часі.

У статті використовується **метод порівняння**. Ми порівняємо подібні чи аналогічні процеси і події у досліджуваних державах.

Здійснюючи порівняльний аналіз вищезазначених народів, ми **ставимо за мету** показати, що європейські народи не є чимось особливим, що для всіх народів діють однакові історичні закони розвитку і що революції в Туреччині (1908 р.) та Ірані (1978 р.) є тотожними по значенню до трьох Великих європейських революцій.

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження є думка П. Сорокіна, що кожний революційний період обов'язково розпадається на дві стадії, які нерозривно пов'язані між собою. Перший – власне революція, а другий – диктатура – стадія „реакції” або „приборкання” революції. Тільки тоді, коли „реакція” закінчується, коли суспільство вступає у фазу своєї нормальної еволюції, тільки тоді можна вважати, що революція закінчена [14].

Так само, як три європейські країни Туреччина та Іран пройшли через період Абсолютної монархії.

Період модернізації та краху Абсолютизму: Англія (1603-1642), Франція (1715-1789), Росія (1856-1917), Туреччина (1839-1908), Іран (1905-1978). В Росії, Туреччині та Ірані він включав в себе скасування кріпацтва, судову, військову, адміністративну та освітню реформи. Наприклад, у Росії кріпацтво відмінене у 1861 р., а в Туреччині ліквідовано військово-ленну систему у другій чверті XIX ст. та у 1858 р. заборонена торгівля рабами, в Ірані у 1906 р. відмінено тіулі (феодальне землеволодіння). Загальна військова повинність у Туреччині була введена у 1843 р., в Росії у 1874 р., в Ірані у 1927 р. Всюди в цих країнах доступ до військової служби для іновірців був закритий, або сильно обмежений. Саме в цей період в цих трьох державах вперше публікується державний бюджет: у 1862 р. в Росії, у Туреччині у 1864 р., в Ірані у 1906 р. Логічним завершенням періоду вимушеної модернізації став **занепад і крах абсолютизму:** Англія, Карл I Стюарт (1625 – 1649), Франція, Людовік XVI (1774 – 1792), Росія Микола II (1894-1917), Туреччина Абдул-Хамід II (1876-1908), Іран Моххамед

Реза Пехлеві (1941-1979) [3, с. 57-420; 4, с. 7-94; 7, с. 70-75, 145; 10, с. 36-75; 12, с. 162; 30].

Так само, як у трьох європейських країнах, у Туреччині та Ірані період утвердження абсолютизму збігається із підпорядкуванням церкви державі, перетворення церкви на частину державного апарату. У Туреччині Селім I проголошений халіфом всіх мусульман у 1517 р. При династії Сефевідів, родоначальник якої у 1502 р. зробив шиїзм державною релігією, влада шахів довгий час не ставилася під сумнів духовними лідерами Ірану. Подібно до трьох вищезгаданих європейських країн у Туреччині та Ірані поширене почуття єдності із представниками своїх релігійних та етнічних груп. В Туреччині домінували доктрини панісламізму (єдність всіх мусульман під верховенством турецького султана-халіфа), османізму (єдність всіх жителів Османської імперії – фактично отуречення всіх народів імперії) та ідея пантюркізму (єдність всіх тюркських народів під зверхністю Туреччини). Від 1502 р., коли Ісмаїл Сефевід проголосив шиїзм державною релігією, Іран був оплотом шиїзму у світі. Одночасно правителі Ірану робили неодноразові спроби підкорити всі народи іранської мовної групи [4, с. 23-25; 10, с. 12-14, 85-90; 12, с. 162].

Подібно до згадуваних трьох європейських держав у Туреччині та Ірані перед революцією домінують дворяни, які є опорою монархічної влади. Дворянство поділялося на т. з. „нових” (у Туреччині це були „нові османи” або „молодотурки”, а в Ірані головним чином вихідці із торгово-лихварського середовища та велике і середнє шиїтське духовенство, яке формувалося переважно вихідцями із торгово-підприємницьких кіл, оскільки духовні особи мали там можливість займатися любою формою діяльності, включаючи торгівлю, не платячи при цьому жодних податків) та „старих” [12, с. 59-60; 7, с. 23-24, 36; 10, с. 76-90; 12, с. 163]. Так само у Туреччині та Ірані перед революцією більшість земель належить дворянам. У Туреччині в кінці XIX–на початку XX ст. 65,5% належала поміщикам [4, с. 7-8]. В Ірані на початку 1960-х рр. поміщикам належало майже 70% всіх оброблюваних земель, але аграрна реформа різко зменшила його частку [17, с. 413; 12, с. 163]. Також інтереси торгово-промислової буржуазії, незважаючи на її економічну силу, враховуються набагато менше, ніж інтереси дворян [4, с. 16-18; 7, с. 41, 146].

Аналогічно до Англії, Франції та Росії революції в цих двох країнах стимулюють ріст міського населення, яке у Туреччині перед революцією становить 23 %, а у 2001 р. – 64,9% від всієї чисельності населення [10, с. 5, 178]. В Ірані в 1977 р. в містах проживало 47% населення країни, а в 1992 р. зросло до 57% [4, с. 20, 432; 12, с. 163].

Подібно до трьох європейських державах селяни Туреччини та Ірану до революцій вже були особисто вільними людьми. У них також іде диференціація в середині селянства, зростають об'єми оренди та продажу землі, йде процес обезземелення селян, в першу чергу за рахунок общинних земель [7, с. 21-22, 223, 298; 9, с. 263; 4, с. 7-15; 12, с. 163]. Якщо у

Туреччині на початку ХХ ст. біля 10% селян було безземельними [4, с. 7-8], то в Росії в той же час (у Європейській частині) таких було 16,3% [13], а в Ірані у результаті сільськогосподарської реформи кількість безземельних селян зменшилася до 22% [11, с. 260].

Аналогічно до зазначених європейських країн Туреччина та Іран перед революціями незважаючи на значний скачок у розвитку економіки залишалися аграрними країнами. Особливо швидко розвивалися видобувні галузі, зокрема, в Туреччині вугільна, а в Ірані нафтодобувна. Великого значення набуває металургія. Також є державні підприємства, зокрема ті, що пов'язані з військовою справою. Важливу позицію займає текстильна промисловість, особливо килимарство. Набирає обертів зовнішня торгівля. Також спостерігається бурхливий розвиток шляхів сполучення: в Туреччині найперше морські перевезення та залізниці, а в Ірані шосейні дороги та залізниці. У промисловості й торгівлі домінують монополії, які напряду пов'язані із місцевими монархічними режимами, які спільно гальмують економічний розвиток. В Туреччині був поширений сумнозвісний режим капітуляцій і зв'язані з ним нерівноправні договори з іноземними державами, що створювало чудові умови для розвитку не свого, а іноземного монополістичного капіталізму. Усюди розвивається банківська сфера. Особливістю банківської сфери Туреччини було те, що там було засилля іноземних банків та держав до самої революції, а Іран зумів подолати цю надмірну залежність створивши у 1928 р. Національний банк Ірану на противагу Шахиншахському банку. Засилля іноземного капіталу в Туреччині та Ірані перед революцією подібне до Росії. Росію вигідно відрізняло те, що в Росії було введено високі ввізні мита [3, с. 320-408; 4, с. 7-28, 303-326; 7, с. 64-139, 286-303, 350-354; 10, с. 72-97; 12, с. 163-164].

Можемо простежити динаміку зміни структури економіки трьох держав (табл. 1). Якщо до революції у структурі економіки домінує сільське господарство, то в післяреволюційний період зростає роль зайнятих у сфері послуг, що означає перехід країн у постіндустріальну стадію розвитку, яка характеризується тим, що сектор послуг перевищує 50% від вартості ВВП [5; 6; 8, с. 406; 10, с. 178; 13; 15, с. 241].

В усіх трьох європейських країнах у передреволюційний період довіра до офіційної церкви паде, поширюються нові погляди, які підривають довіру до існуючих порядків [12, с. 164]. Роль революційної ідеології у Туреччині належала ідеології молодотурків, які мали великий вплив у армії [10, с. 76-89], а в Ірані – панісламізмові. К. Маркс називав молодотурків пуританською партією, яка спирається на Коран [4, с. 32-33]. Керівництво у панісламістському русі захопило шиїтське духовенство, яке було тісно зв'язане із торгово-підприємницькими колами. Ідея теократії та зв'язана з нею шиїтська традиція про незаконність світської влади до приходу „прихованого імама” дозволяє іранській духовній верхівці відкрито або таємно претендувати на владу. Осередком опозиційного руху

в Ірані стала мечеть, яка століттями була для шиїтів одночасно релігійним, культурним і політичним центом. Турбота про знедолених, пріоритет бідних над багатими, які були притаманні пуританській та марксистській ідеологіям, яскраво проявилися також в Ірані, де прості люди бачили в незалежних духовних шиїтських лідерах своїх єдиних захисників перед державою. Щодо спільності майна то такі лозунги висували в Ірані ще в середині XIX ст. бабіді. А перед революцією 1978 р. Алі Шаріаті, лідер ісламських прогресистів закликав до побудови безкласового суспільства і скасування приватної власності [1, с. 95].

Таблиця 1

Зміни в структурі економіки

Структура економіки	До революції, %			Після революції, %**		
	Сільське та лісове господарство	Промисловість і будівництво	Сфера послуг	Сільське та лісове господарство	Промисловість і будівництво	Сфера послуг
Росія	75	9	12	4,7	37,3	58
Туреччина	81,6	5,6	11,8	8,9	30,8	59,3
Іран *	46,2	26,3	25,2	11	45	44

Примітки:

* В Ірані у 1963 р. на початку форсованої індустріалізації та аграрної реформи у сільському господарстві зайнято $\frac{1}{4}$ населення. Сільське господарство давало 80% національного прибутку [9, с. 263].

** В Ірані на сьогоднішній день ще не завершився революційний період

В кожній із цих п'ятьох країн однакова динаміка розвитку революційних подій. Спочатку домінування прихильників конституційної монархії: Англія (1640-1648), Франція (1789-1791), Росія (березень-липень 1917 р.), Туреччина (1908-1922), Іран (1978-лютий 1979).

Існувала республіка: Англія (1648-1653), Франція (1792-1799), Росія (1917-1929), Туреччина (1923-1927), Іран (квітень 1979-1983). А далі, як логічне продовження початого, в кожній із цих п'яти державах настає період диктаторів (опанування революції): Англія (1653-1660), Франція (1799-1814), Росія (1929-1991), Туреччина Мустафа Кемаль Ататюрк (1927-1939) та Ісмет Іненю (1939-1950), Іран Хомейні (1983-1989) і його наступники до наших днів [2, с. 45 -50; 3, с. 436-533; 10, с. 76-281].

Так само, як у трьох європейських державах у Туреччині та Ірані йде творення нової еліти. В Ірані імаму Хомейні вдалося домогтися відносної згуртованості різних груп духовенства, які зайнялися активною комерційною діяльністю і перетворилися у пануючий прошарок бюрократично-капіталістичного типу. В Туреччині базою нової еліти стали молодотурки, які із розпуском своєї партії у 1918 р. не втратили свого

впливу, зокрема в армії, вони ж склали кістяк нової бюрократії, партійної та господарської [1, с. 95; 10, с. 119, 180, 207-216; 12, с. 165].

Подібно до трьох європейських країн у Туреччині прояви нетерпіння до офіційної церкви під час революції. Мустафа Кемаль скасував халіфат. У 1928 р. із Конституції Туреччини було вилучено пункт, що іслам є державною релігією. Було закрито школи для нижчого духовенства і теологічний факультет Стамбульського університету. У Ірані ситуація особлива. Там саме шіїтське духовенство свідомо чи несвідомо здійснює секуляризацію іранського суспільства хоч і під ісламськими гаслами. В січні 1988 р. Хомейні заявив, що влада держави не може бути обмежена рамками божественних приписів. Державне управління важливіше за всі інші релігійні обов'язки, включаючи молитви, піст, паломництво і т. д. Якщо виконання цих обов'язків прийде у суперечність із „інтересами ісламу”, то держава може накласти на них заборону, оскільки влада уряду важливіша „ісламського закону”. Виходило, що уряд може діяти поза шаріатом і навіть всупереч йому [1, с. 99-100; 11, с. 82-84; 12, с. 165].

Всюди в трьох європейських державах диктатори відмовляються від революційних крайнощів у своїй політиці, щоб досягнути стабільності та припинити поглиблення революції. Кожен із диктаторів дбав про розвиток промисловості [27, с. 166]. Кемаль провів ряд реформ для зміцнення економіки, посилив контроль держави над нею [10, с. 178-187, 194-208] Ісмет Іненю в Туреччині пішов у 1950 р. на ліберизацію суспільного життя країни. Найбільше це торкнулася релігії [10, с. 270-281]. В Ірані з грудня 1982 р. імам відкрито говорить про початок періоду „стабільності і будівництва”, „миру і безпеки”. За згодою імама багато із націоналізованих перед тим промислових та інших підприємств, а також земельних володінь були повернені їхнім попереднім власникам. З кінця 1981 р. порушено „політику блискучої ізоляції”, і почато встановлення та розширення зв'язків із зовнішнім світом. Таємно ввозилася зброя із США та Ізраїлю – це при тім, що офіційна іранська пропаганда проклинала „імперіалізм” та „сіонізм” [1, с. 95-96; 3, с. 514-533].

Таким чином, на основі вищенаведених фактів та зроблений порівнянь є закономірним визнати, що крім трьох Великих європейських революцій були також Велика Турецька революція (1908) та Велика Іранська революція (1978), які в своїх мовно-релігійних групах народів також започаткували перехід від аграрного до індустріального суспільства, перехід до домінування міського населення над сільським, від монархії до республіки. Ці революції знаменували також розподіл державно-політичного та релігійно-духовного життя, відділення церкви від держави. Це ще раз підтверджує, що всі народи підпорядковані однаковим законам історичного розвитку і в кожного свій час. Прийшов час приділити більше уваги вивченню груп народів, об'єднаних за мовною та релігійною ознакою. Отримані результати можна використати в політологічних дослідженнях при моделюванні політичних та соціально-економічних процесів на

пострадянському просторі та у Туреччині. Також можна прогнозувати завершення революційного періоду в Ірані та остаточний перехід до т. з. капіталістичного періоду розвитку. Для порівняння звичайно ж треба брати пореволюційні Англію, Францію, а не їхнє сьогодення. Також можна прогнозувати розвиток подій в інших мовно-релігійних групах народів, зокрема в їхніх домінуючих державах.

Література:

1. **Агаев С. Л.** Рухолла Мусави Хомейни / С. Л. Агаев // Вопросы истории. – 1989. – № 6. – С. 79-100.
2. **Агаев С. Л.** Зигзаги иранской революции / С. Л. Агаев // Вопросы истории. – 1985. – №1. – С. 41-59.
3. **Алиев С. М.** История Ирана. XX век / Алиев Салех Мамедоглы; Рос. акад. наук. Ин-т востоковедения. – М. : Ин-т востоковедения РАН: Крафт+, 2004. – 468 с.
4. **Алиев Г. З.** Турция в период правления младотурок / Г. З. Алиев. – М. : „Наука”, 1972. – 505.
5. Экономика Турции [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%A2%D1%83%D1%80%D1%86%D0%B8%D0%B8
6. Экономика Ирана [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%98%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B0
7. Иран. Очерки новейшей истории. – М. : „Наука”, 1976. – С. 468.
8. Иран // Большая Советская Энциклопедия. – 3 изд. глав ред. А. М. Прохоров. – т. 10. – М. : Изд „Советская энциклопедия”, 1972. – С. 406 – 413.
9. Иран // Ежегодник БСЭ за 1964 год. – М., 1964. – С. 262-264.
10. **Киреев Н. Г.** История Турции XX век / Н. Г. Киреев. – М. : ИВ РАН: Крафт+, 2007. – 608 с.
11. **Козицький А. М.** Новітня історія Азії та Африки. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / А. М. Козицький. – Львів: „Афіша”, 2003. – 430 с.
12. **Павлів А.** Роль Англійської, Французької та Російської революцій в історії Європи і світу / А. Павлів // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – № 4 (49). – 2011. – С. 160-169.
13. Россия [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8F>
14. **Сорокин П.** Социология революции / П. Сорокин // Стратегия России. – №6, июнь. – 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1086677606&archive=1089272283&start_from=&ucat=14&

15. Союз Советских Социалистических Республик // БСЭ. – т. 24, кн. 11. – 3 изд. / Главный редактор Прохоров А. М. – М. : Изд „Советская энциклопедия”, 1972. – 576 с.

Чергова спроба визначити роль аналізу та прогнозування в політиці

Олександр Соснін,

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри управління суспільним розвитком
Національної академії державного управління
при Президентіві України,
Заслужений діяч науки і техніки України,
член-кореспондент Української академії
політичних наук

*Ржевська Н. Ф. Політичний аналіз і стратегічне
прогнозування в США: інституційний вимір / Н. Ф. Ржевська. –
Дрогобич : Коло, 2012. – 256 с.*

Актуальність появи монографії, яка рецензується, не викликає сумніву, оскільки сучасний світ наприкінці ХХ століття під впливом США зазнав радикальних політичних, економічних, соціальних, духовних, екологічних змін. Людство зіткнулося з цілою низкою небачених раніше глобальних проблем, зокрема, таких як проблеми виживання, системної трансформації і розвитку. Без їх розуміння не можна кваліфіковано підійти до формування національних цілей і стратегій та сподіватись на безпечний розвиток у майбутньому. Як і інші країни, Україна не спроможна поки що вирішити проблеми, які постали перед нею, без врахування досвіду провідних країн світу і, по-перше, США, в реагуванні на впливи, виклики і загрози глобальних факторів.

Зокрема, без прогнозування політичних явищ і процесів, передбачення перспектив їхнього розвитку взагалі неможливо науково обґрунтоване управління, вироблення і прийняття ефективних управлінських рішень, які б відповідали рівню глобального виміру проблем і були б в координатах сучасного політико-правового поля.

Виявлення назріваючих тенденцій, проблем і суперечностей сучасного міжнародного політичного життя, пошук шляхів і методів їх розкриття та розв'язання, а особливо – надійний політичний прогноз – важливі завдання, що необхідно вирішувати при створенні оптимальних моделей міжнародного співжиття.

Відомо, що життя міжнародної спільноти в умовах глобальних перетворень супроводжується низкою умов кардинальних перетворень в усіх сферах. Особливо це відчувається у змаганні ідеологій провідних країн за звання стати домінуючою силою при створенні парадигм сталого розвитку і колективної безпеки в ХХІ столітті. Процес супроводжується виникненням дедалі більшої кількості внутрішніх та міжнародних соціальних проблем, які активізують політичну поведінку громадян в процесах розбудови громадянського суспільства.

Саме тому досвід США нам вельми цікавий, оскільки в спадщину від СРСР нам, як відомо, дісталася країна, вектор розвитку якої протягом усього ХХ століття постійно було направлено на формування індустріальної і постіндустріальної економіки і наприкінці 80-х років минулого століття з багатьох питань економічного розвитку відповідала рівню постіндустріальних країн світу. Однак, моносуб'єктність (самовладдя), виключно монолог влади з народом замість діалогу, її постійний диктат у відносинах із людиною і суспільством, невизнання у стосунках компромісу, таких засобів спілкування як угода, домовленість, не дозволили нам вистояти у конкурентній боротьбі із західною цивілізацією, але залишили нам величезні амбіції. Однак, після краху СРСР, люди, які прийшли в Україні до влади через інертність населення, яке зберігало у масі своєї майже повну залежність від держави, і через слабкість масового суспільного і політичного руху, замислили реформи, які нагадують просту заміну радянського устрою зразками організації державного, правового, економічного, політичного тощо життя, запозиченими у західних держав. Однак, прагнучи утримати владу, наша владна еліта у пошуках опори досить швидко переорієнтувалася й перевела свій погляд від зоряних мрій „мас” на структуровану свідомість „силових” відомств. Як наслідок, почалося тотальне „зачищення” простору, призначеного для розбудови громадянського суспільства і відповідної державної політики. Політичні партії, недержавні й громадські організації, „незалежні” канали телебачення, система виборів, діяльність всіх гілок влади й, зокрема, правоохоронних органів, відволікала наші реформи на рівні стратегічного планування від соціальної сутності громадянського суспільства. До того ж, глобальна світова економічна і фінансовий криза, що почалася на початку ХХІ століття, радикально змінила й без того гнітючу ситуацію й оголила вразливість усієї стратегії розвитку держави, прискорила відтік капіталів з України. Сьогодні ми бачимо, що у нас скорочуються виробництва, зростає безробіття, різко загострюються всі так і не вирішені протягом років набуття незалежності проблеми охорони здоров'я, освіти, житлово-комунальної сфери. Корупція стала одним із самих руйнівних наслідком відсутності структурно-функціональної диференціації, спеціалізації, соціального устрою й сучасного суспільного життя.

Все це та низка інших причин вказують на актуальність досліджень, що знаходяться в площині проблематики, порушеної у рецензованій

монографії Н. Ржевської. Вважаю, що взагалі дослідження проблем, що стосуються політичного аналізу і стратегічного прогнозування в американській моделі є для нас виключно важливим, бо саме в США вперше подолано парадокси політичної експертизи, а експертні знання почали системно використовувати при прийнятті політичних рішень.

Структура монографії „Політичне прогнозування в США: інституційний вимір” вказує на те, що авторка послідовно розкрила зміст досліджуваних проблем від теоретико-методологічних аспектів до прикладних. Вагомим є той факт, що авторкою зроблено спробу провести паралелі між американською та іншими традиціями політичного аналізу – західноєвропейськими, транснаціональними та вітчизняною. Звичайно, не все вдалося охопити, не всі актуальні моменти означеної проблематики висвітлено повною мірою, але це не можна вважати недоліком, а тільки навпаки тим фактом, що вказує на широкі перспективи монографії, яка є оригінальною науковою розвідкою, а побажання стосовно внесення конструктивних змін чи доповнень до її змісту не впливають на позитивну оцінку рецензованої монографії.